

Eesti Kirjandusmuuseumi
folkloristika osakonna rahvausundi ja meedia töörühm
MTÜ Eesti Folkloori Instituut

Mäetagused

91

Sisevaateid Narvast

(vaata ka: <https://folklore.ee/tagused>)

Toimetaja

Mare Kõiva

Külalistoimetaja

Sergey Troitskiy

EKM Teaduskirjastus

Tartu 2025

Toimetaja: Mare Kõiva
Tegevtoimetaja: Asta Niinemets
Külastajatoimetaja: Sergey Troitskiy
Veebitoimetajad: Maris Kuperjanov & Ilona Kolossova
Uudised: Asta Niinemets
Inglisekeelsed kokkuvõtted: Tiina Kirss
Kaanekujundus: Andres Kuperjanov

Toimetuskolleegium 2021–2026: Ekaterina Anastasova (Bulgaaria Teaduste Akadeemia Etnoloogia ja Folkloristika Instituut koos Etnograafiamuuseumiga, Bulgaaria), Juri Berezkin (Peterburi Etnograafiasinstituut, Venemaa), Meelis Friedental (Tartu Ülikool, Eesti), Tõnno Jonuks (Eesti Kirjandusmuuseum, Tartu Ülikool, Eesti), Janina Kursite (Läti Ülikool, Läti), Marju Kõivupuu (Tallinna Ülikool, Eesti), Pauliina Latvala-Harvilahti (Turu Ülikool, Soome), Kazuto Matsumura (Tokyo Ülikool, Jaapan), Tatiana Minniyakhmetova (vabakutseline uurija, Austria), Diarmuid O'Giollain (Corki Ülikool, Iirimaa), Piret Paal (Tartu Ülikool, Eesti), Péter Pomozi (Eötvös Lorándi Ülikool (ELTE), Budapest, Ungari), Urmas Sutrop (Tartu Ülikool, Eesti), Guntis Šmidchens (Washingtoni Ülikool, Seattle, USA), Aimar Ventsel (Tartu Ülikool, Eesti)

Väljaande valmimine on seotud Eesti Kirjandusmuuseumi projektiga EKM 8-2/20/3. Trükitud Eesti Kultuurkapitali toetusel.

Indekseerijad: MLA Folklore Bibliography, Ulrich's Periodical Directory, Internationale Volkskundliche Bibliographie = International Folklore Bibliography = Bibliographie Internationale d'Ethnologie, C.E.E.O.L., CEJSH, EBSCO Publishing Humanities International Complete, Scopus, DOAJ

Toimetuse aadress: Mäetagused, Vanemuise 42–235, 51003 Tartu
tel +372 737 7740, +372 737 7709; faks +372 737 7706
e-post: folklore@folklore.ee

ISSN 1406–992X

DOI: 10.7592/MT2025.91

© Eesti Kirjandusmuuseum
MTÜ Eesti Folkloori Instituut
Autorid

Kaas Andres Kuperjanov

Vastab Creative Commons BY-NC-ND 4.0 tingimustele

Sisukord

Koha kultuuriline maine Narva näitel <i>Sergey Troitskiy</i>	5
Narva noorte väärtused ja identiteet <i>Andu Rämmer, Maria Žuravljova, Anne Kivimäe, Maria Anderson</i>	7
Kes me siin oleme? Narva 1990. aasta venekeelses ajakirjanduses <i>Elena Pavlova</i>	41
Narva kujutamine nõukogude aja teejuhis <i>Jelena Nõmm</i>	61
Kaks Narvat. Linna kujutamine 1960. ja 2023. aasta teejuhis <i>Anna Troitskaya</i>	79
Suure ehitusprojekti mõju Narva kultuurilisele mainele 1960. aastatel <i>Vladimir Vaingort</i>	93
Kesklinna lokaalses tekstis määratlemise probleemist (1920. aastate Narva venekeelse ajakirjanduse põhjal) <i>Olga Burdakova, Jelena Nõmm</i>	123
TOIMETUSE VALIKUST	
Koduloomade maagiaga kaitsmine baškiiride seas <i>Zifa Hasanova</i>	153

MEIST ENDIST

Kontrastid olid tohutud. Intervjuu fotograaf

Alar Madissoniga

Mare Kõiva

165

UUDISED

Enn Ernits 80

Mare Kõiva

175

Irina Sedakova 70

Svetlana Tolstaja

177

Konverents “Laulu, pillimängu ja tantsu seosed pärimusmuusikas: vaateid minevikust tänapäevani”

Natali Ponetajev, Olha Petrovych, Janika Oras

181

25 aastat muinasjuttude vahel. Muinasjutuseminarid 15, muinasjutuprojekt 25

Risto Järv

185

Kroonika

189

TUTVUSTUS

Kama-taguste udmurtide palvetest

Nikolai Anisimov

203

Kaastööst

207

Koha kultuuriline maine Narva näitel

Sergey Troitskiy

Eesti Kirjandusmuuseumi erakorraline teadur

sergei.troitskii@folklore.ee

Rahvusvaheline konverents “Koha kultuuriline maine ja mentaalne kaart: Narva” jätkas Eesti Kirjandusmuuseumi teadusuuringute sarja, mille eesmärk on koha filosoofiline mõtestamine, mentaalsete kaartide abil koha kultuurilise maine jälgimine. Linnakeskkondade juures on mentaalsete kaartide abil kirjeldamine suure heuristilise potentsiaaliga. 19.–21. oktoobrini 2023. aastal testiti Tartu Ülikooli Narva kolledžis aset leidnud üritusel kultuurilise ja intellektuaalse topose moodustumist Narva näitel.

Oma uurimistulemusi tutvustasid mitme riigi teadlased. Traditsiooniliste teaduslike ettekannete ja arutelude kõrval toimus praktiline kaardistamine. Inimese-subjekti soovide, püüdluste ja eelistuste, st individuaalsete näitajate ühendamisel saadakse üldistatud pilt nende kultuurilisest ja füüsilisest ruumist, tuleb esile Narva kui ruumi konstruktsioon ja sealsed olulised ruumipunktid. Ruumi tõlgendamise fenomenoloogiline mõõde osutab hoiakutele ja vajab edasisi uuringuid. Vaimsed kaardid ei kajasta kõiki toposeid, vaid fikseerivad subjekti jaoks olulised ruumi punktid. Need moodustavad kultuurilise maine mõjul n-ö koha üldistatud tõlgenduste kompleksi, mida saab teadusliku analüüsiga jaotada kohale omistatud väärtusteks. Märkigem, et kohaga seotud sündmuste üks tõlgendusvõimalus on folkloristlik. Kultuurilist mainet saab vaadelda aga ka suulise ajaloo kompleksi kaudu. Subjekt aktsepteerib kultuurilist mainet tingimusteta. Selline vernakulaarne hoiak ei allu peegeldusele, kuid ta mõjutab oluliselt igapäevaseid ideid ja tavasid, on osa subjekti ruuminägemusest ja moodustab individuaalse mentaalse kaardi. See on teemade ring, mille vaatlemist jätkatakse ka edaspidi.

Laiemate või kitsamate piirkondade vaatlemine erinevate erialade koostöös või eraldiseisvate projektide raames on Eestis pika traditsiooniga teadustegevus. Sellega on seotud välitööde kavad, muinsuskaitse poolt rahastatud kaardistamisprojektid, ajaloolise traditsiooni uuringud, kohapärimuse töörühma välitööd ja kokkuvõtted, Eesti Keele Instituudi kohanimedele projekt, kuid ka Tallinna Ülikooli Maastiku ja kultuuri keskuse urbaansuse uuringud. Viimased tuginevad Euroopa maastiku konventsioonile, mis määratleb maastiku kui maa-ala nagu seda tajuvad inimesed, ning mis on kujunenud looduslike ja inimtegurite koosmõjus (Palang, Kõivupuu). See on lühike loetelu erinevatest

uuringutest, millega mentaalsel kaardistamisel on ühisjooni ja -valdkondasid, kuid mis täielikult ei kattu.

Narva konverentsi ettekannete põhjal koostatud erinumbri avaartikli “Narva noorte väärtused ja identiteet” on kirjutanud sotsioloogide uurimisrühma poolt Andu Rämmer, Maria Žuravljova, Anne Kivimäe, Maria Anderson. Artikkel kirjeldab noorte seas läbi viidud ulatusliku uuringu tulemusi. Enamik käesoleva numbril artikleid viib meid ajas tagasi: näiteks vaadeldakse venekeelse ajakirjanduse põhjal 1990. aastate poliitilis-majanduslikke ideid ja nende kajastusi meedias. Narva elektriijaama ehituse paatos 1960. aastatel viib reisijuhtide uurimiseni ja sealt edasi 1920. aastate Narva.

Intervjuu Alar Madissoniga jätkab Narva ja Virumaa temaatikat, heites pilgu piirkonnale 1990. aastate eesti-saksa fotosessioonide, ühisprojektide ja näituste vahendusel.

Narva uurimistulemusi saab lugeda ka järgmistest Mäetaguste numbritest.

Narva noorte väärtused ja identiteet

Andu Rämmer

Tartu Ülikooli Narva Kolledži noorte uuringute kaasprofessor
andu.rammer@ut.ee

Maria Žuravljova

Tartu Ülikooli Narva Kolledži noorsootöö osakonna juhataja ja
noorsootöö nooremlektor, Tartu Ülikooli sotsioloogia doktorant
maria.zuravljova@ut.ee

Anne Kivimäe

Tartu Ülikooli Narva Kolledži noorsootöö õpetaja,
Sisekaitseakadeemia Narva õppekeskuse koordinaator
anne.kivimae@ut.ee

Maria Anderson

Tartu Ülikooli Narva Kolledži uuringute koordinaator,
Tallinna Ülikooli noorsootöö korralduse magistrant
maria.anderson@ut.ee

Teesid: 284 Narva gümnaasiumiõpilase ja kolledži üliõpilase küsitluses osalenute väärtusi ja identiteeti võrreldakse ülejäänud Eesti noorte väärtushinnangutega ning mõtestatakse 15 individuaalses süvaintervjuus ja kahes fookusgruupintervjuus välja toodud tõlgendustega. Igapäevaelus orienteerumise aluseks olevat argitarkust käsitletakse sotsiaalsete representatsioonidena, mille keskseteks komponentideks on väärtused. Välja kujunemas on piirkondlik identiteet ja enamasti peetakse end eestivenelasteks. Uuritud noorte väärtushinnanguid on kujundanud tugev füüsiline ja materiaalne ebakindlustunne. Väga olulised on turvalisusele, saavutamisele ja võimule orienteeritud väärtused. Kõige olulisemalt ihaldatud eesmärgid hõlmavad sotsiaalse tunnustuse, sõltumatuse kasvatamise ja hariduse omandamise poole püüdlemist. Tööväärtustest peetakse kõige olulisemateks kindlat töökohta ja head palka. Suurimateks hirmudeks on tulevikus tööta jäämine ja ühiskondlik ebaõiglus. Olulisemateks lastele edasiantavateks kasvatusväärtusteks peetakse vastutustunnet, otsusekindlust, visadust ja sõltumatust.

Märksõnad: identiteet, Narva, noored, väärtushinnangud

Uuringud näitavad (Inglehart 2018), et inimeste elujärje paranedes muutunud tingimustes sotsialiseerunud nooremate põlvkondade ühiskonna võtmepositsioonidele asudes teiseks ka ühiskonnas domineeriv mentaliteet. Samas märgib Mark M. Howard (2003), et noorte sotsialiseerumisele vajutavad tugeva pitseri ühiskonna institutsionaalne taust, vanemad, õpetajad ja kaaslased, kes elustavad domineerivaid hoiakuid ja tavapärasest käitumist ka siis, kui sellele

aluse pannud ühiskondlik keskkond on muutunud. Seega on tegemist justkui vägikaikaveoga ühiskonnas juurdunud mentaliteeti esindavate vanemate generatsioonide ja muutunud oludes välja kujunevat vaimsust kandva noorema põlvkonna arusaamade vahel.

Narva ja kogu Ida-Virumaa piirkond on Eestis erandlik oma rahvastiku koosseisu poolest. Sõjajärgse nõukogude perioodi hoogsa sisserände tõttu on valdav osa elanikkonnast venekeelne (Puur & Klesment *et al.* 2019) ning eesti keele staatus on piirkonnas nõrgem (Lukk & Koreinik *et al.* 2017). Seega annab Narva noorte veendumuste uurimine aimu, milline vaimsus võiks selles linnas edaspidi domineerida.

Väärtused kui argitarkus

Rene Descartes'ile omistatakse ütlus, et argitarkus on siin maailmas kõige õiglasemalt jaotatud, ning mitte keegi ei kurda, et teda oleks sellest ilma jäetud. Alfred Schützi (1966, *cf* Geertz 2017: 155) sõnul iseloomustab argitarkust maailma "nägemise" viisina selle objektide ja protsesside aktsepteerimine sellistena, nagu nad välja paistavad. Argitarkus on aluseks igapäevaelus orienteerumisele ja toimetulekule (Wagner & Hayes 2005). Seega võimaldab noorte argitarkuse uurimine tuua välja nende vaimsed kaardid, millest nad igapäevaelus juhinduvad.

Argitarkuse olemust põhjalikult analüüsinud Serge Moscovici (2000) sõnul on see ratsionaalne konkreetsetes igapäevaelu olukordades. Tema sõnul on argitarkuse elementideks olevate sotsiaalsete representatsioonide roll kaas-aegses ühiskonnas samaväärne traditsiooniliste ühiskondade müütide ja uskumussüsteemidega.

Moscovici (1973: xiii) sõnul on sotsiaalsete representatsioonide näol tegemist väärtuste, ideede ja praktikatega, millel on kaks rolli: esiteks aidata korrastada üksikisikutel oma materiaalsel ja sotsiaalsel maailma, mis võimaldab neil seda mõista ja valitseda; teiseks võimaldada mõttekaaslaste vahelist suhtlemist, andes neile märgisüsteemi, millega saab üheselt tähistada ja klassifitseerida nende maailma erinevaid aspekte ning nende individuaalseid ja grupi minevikukogemusi. Ka Stavroula Tsirogianni ja George Gaskell (2011) sõnul on väärtuste puhul nende konsensuaalsuse tõttu tegemist sotsiaalsete representatsioonidega, sest nad kujutavad endast grupi eksistentsi aluseks olevat argitarkust (keskseid arusaamu moraalist ja eetikast).

Kuigi väärtusi on defineeritud mitmeti, on nende uurijad veendunud, et tegemist pole kiretute, objektiivsete uskumustega, vaid nad on emotsionaalselt laetud, osutavad ihaldatud eesmärkidele või nendeni jõudmiseks heaks

kiidetud viisidele, on situatsiooniülesed, juhivad nii käitumise ja sündmuste valikuid kui ka neile antavaid hinnanguid ning on struktureeritud tähtsuse järgi (Smith & Schwartz 1997: 80). Maadevahelistes uuringutes ilmnenu väärtuste erinevustele osutatakse kui kultuurierinevustele (Basáñez 2016; Inglehart 2018; Jackson & Medvedev 2024; Rämmer 2019). Psühholoog Geert Hofstede (2001: 9) määratleb kultuuri kollektiivse vaimulaadi orienteeritusena, mis eristab ühte kategooriasse kuuluvaid inimesi teistest. Selline lähenemine võimaldab eristada eri tasandi mõttekaaslaste gruppide (maade, riigisiseste ja rahvusvaheliste piirkondade ning rahvuste) seas domineerivatel veendumustel baseeruvaid mentaliteete. Tema sõnul kujutab kultuur lihtsustatult endast sotsiaalse tegevuse kirjutamata reegleid.

Veendumuste kujunemine

Moscovici (2008) teeb vahet traditsioonidel ja konsensusel põhineval primaarsel ning kommunikatsioonis välja kujunenud sekundaarsel argitarkusel. Esimene neist hõlmab kujundeid, metafoore ja tavakeelt ning on aluseks sekundaarsele argitarkusele. Teises saavutatakse konsensus inimestevahelise suhtlemise käigus uute teadmiste ankurdamisel varasemalt olemasolevate arusaamadega. Tema sõnul kujutab ankurdamine endast kommunikatsiooniprotsessi, mille tagajärjel teisendatakse varem tundmatu tähenduse andmise kaudu tuttavaks. Uut ja tundmatut tajutakse esmalt segadusse ajava ja ähvardavana ning seda püütakse teiste mõttekaaslaste gruppi kuuluvate inimestega arutledes mõtestada ja tuttavate arusaamade hulka sobitada. Sobivaid tähendusi otsitakse varem teadaolevate ja tuttavate representatsioonide seast. Sel moel kujunevad erinevate huvide, motivatsioonide ja minevikukogemustega gruppides välja üksteisest erinevate rõhuasetustega representatsioonid.

Sellal kui sotsiaalsete representatsioonide teoorias käsitletakse argitarkust dünaamiliste uskumuste või veendumustena, mis on kommunikatsiooniprotsesside käigus pidevas muutumises, kontseptualiseeritakse väärtusi staatilistena (Contarello 2022). Moscovici (2022) põhjendab veendumuste stabiilsust nende pühaduse staatusesse tõstetusega mõttekaaslaste kogukonnas. Väärtusteuuriad (Hofstede 2001; Rezsö 2001) põhjendavad väärtuste staatilisust sellega, et need kujunevad välja sotsialiseerumise käigus noores eas ja jäävad hilisemas eas stabiilsete ühiskondlike olude korral suhteliselt püsivateks. Kuid samas tõdetakse, et need võivad edasises elus vapustavate üleelamiste tagajärjel ka muutuda. Väärtuste kujunemise saab alguse perekonnast ja koolist ning seda mõjutavad ka religioon, meedia, seadusandlus ning elluviidavad poliitikad (Basáñez 2016).

Rudolf Rezsö (2001) sõnul saab väärtuste kujunemine alguse varases lapsepõlves, mil perekond mängib kõige olulisemat rolli lastele väärtuste edasi andmisel. Seejärel muutub üha olulisemaks kool, kus noore elus omandavad suurema tähtsuse eakaaslaste rühmad, kes kujundavad ja viimistlevad noore väärtussüsteemi. Ning lõpuks kujundavad noore täiskasvanu väärtusi kogu järgneva elu jooksul uute olukordade läbielamine ja selliste kogemuste omandamine, mis kinnitavad olemasolevaid väärtusi või panevad need proovile.

Personaalne ja sotsiaalne identiteet

Martha Augoustinosse töörühm (Augoustinos & Walker *et al.* 2014) osundab personaalse ja sotsiaalse identiteedi eristamise vajadusele. Identiteedi olulisteks aspektideks on inimese püüdlused olla unikaalne ja erinev. Personaalne identiteet puudutab omadusi, mida inimene peab endale ainuomaseks. Sotsiaalne identiteet on osa inimese enesekäsitlusest, mis põhineb tema teadmistel enda kuuluvusest sotsiaalsesse gruppi (või gruppidesse) koos selle kuuluvuse väärtuslikkuse ja emotsionaalse tähtsusega (Tajfel 1981: 255).

Ivana Marková (2007) märgib, et me kõik kuulume sünnist saati sellistesse varem välja kujunenud kollektiivsetesse reaalsustesse nagu kultuurid või sotsiaalsed ja rahvusrühmad, mille põhjal me end identifitseerime. Kollektiivses mälus domineerivad väärtusi ja sotsiaalset identiteeti peetakse enesestmõistetavateks. Seejärel valib üksikisik juba ise, millistes sotsiaalsetes gruppides osaleda, võttes omaks endale sobivad identiteedid, ning omandades uusi vaateid.

Narva noorte kohalikku ja riigiidentiteeti uurinud Anastassia Tuuder (2022) leidis, et nende seas võtab piirjooni kohalik identiteet, mis baseerub suuresti Pierre Bourdieu' (1986) kirjeldatud kultuurilisel kapitalil (keelel, mentaliteedil, inimeste käitumisel). Narva noorte puhul seisnes see vene ja eesti keele oskuses, kultuuris ja erinevate kultuuride põimumises. Tuuderi analüüsis ilmnas ka Narva eestivenelaste kahetine positsioon rahvussuhetes – sellal kui nad tajusid ennast domineeritaval subjektipositsioonil Eesti kontekstis, positsioneerisid nad end domineerival subjektipositsioonil Narva kontekstis. Samas eristusid nad nii eestlastest kui ka Venemaa venelastest ning pidasid end erinevaks ka mujal Eestis, eelkõige Tallinnas elavatest eestivenelastest. Sellist suhtumist toetas etniline segregatsioon – noored eestivenelased kippusid liikuma eelkõige venekeelsetes piirkondades, kus asuvad sugulased ja sõbrad (Mooses 2021: 62). Kuigi Narvas elab erinevate rahvusrühmade esindajaid, on märke varasema kultuurilise mitmekesisuse vähenemisest. Narvas tegutsevate rahvuskultuuriseltside tegevust uurinud Nelli Gorkova (2021) toob välja, et noorema põlvkonna vähenenud huvi tõttu oma päritolu vastu on neil raske püsima jääda.

Samas ilmnes Tuuderi (2022) uuringus, et noored ei ole Narva kapseldunud: õppe- või töökogemust väljaspool kodulinna peeti maailmapilti avardavaks. Noorte Narvast lahkumise põhjusi uurinud Arina Marova (2024) uuringust selgus, et nendeks on arenguvõimaluste piiratus, tööpuudus, madalad palgad, vabaajategevuste piiratus ning ebasobivaks peetav linnakeskkond.

Meetod ja andmed

Väärtusi uuritakse enamasti küsitlustega ja analüüsitakse statistiliste meetoditega, et teha suuremate populatsioonide võrdlusi, mida käsitletakse kultuuride erinevuste võrdlustena (Hofstede 2001). Sellistes uuringutes osalenud vastajad hindavad ankeedis uurijate poolt sõnastatud erinevaid väärtusi väljendavate väidete olulisust enda jaoks. Väärtuste sisukamaks uurimiseks kombineeritakse erinevate väärtushinnangute levikut väljaselgitavaid kvantitatiivseid küsitlusi kvalitatiivsete intervjuudega, kus informandid saavad oma veendumuste välja toomise kõrval ka neid põhjendada. Kvalitatiivne meetod võimaldab välja tuua ka uurijatele varem tundmatuid vaatenurki (Laherand 2008).

Jüri Saarniit (2000) toob välja, et noore põlvkonna vaimsuse uurimisel keskendutakse enamasti just hariduse omandajate eelistustele, sest nende vaated osutuvad ühiskonna edasiste mentaliteetide teisenemisel olulisteks suunanäitajateks. Andu Rämmer (2009) märgib, et õppurid on võrreldes samaealiste töölisnoortega oma eelistuste väljatoomisel selgesõnalisemad.

2023. aasta märtsist 2024. aasta aprillini uuriti ankeetküsitlusega Narvas õppivate noorte väärtusi ja identiteeti. Selle valdavalt venekeelse, suuruselt kolmanda Eesti linna noorte väärtushinnanguid pole lähemalt kuigi põhjalikult uuritud. Varasemates üleeestilistes uuringutes on osalenud ka Narva noored, kuid nende hulk pole ülevaatlike järelduste tegemiseks piisav. Senistes uuringutes osalenud kuni 28aastaste vanusrühma kuuluvate noorte hinnangutega võrdlemiseks koostati ankeet nendes kasutusel olnud küsimustest: 2021. aasta Baltimaade noorte väärtusuuring (Rämmer & Külüm 2022), 2021. aasta Euroopa Sotsiaaluuring (ESS Round ... 2021), 2018. aastal läbiviidud Euroopa Väärtusuuring (EVS 2020), 2020. aasta Eurobaromeeteri väärtuste ja identiteedi uuring (European Commission ... 2022) ning 2016. aasta gümnaasiumilõpetajate tööväärtuste uuring (Lamesoo & Ader 2017).

Nimetatud uuringutes kogutud andmetega võrreldavuse tagamiseks mõõdeti küsitluses osalenud Narva noorte väärtushinnanguid sama metoodikaga – respondentidele esitati vastamiseks nendes kasutusel olnud väärtusi väljendavad väited, mida paluti hinnata täpselt samade vastusevariantidega skaalade abil. Kuna ajaline distants ülalmainitud uuringutega pole kuigi suur, saab

võrrelda Narva küsitluses ja ülalmainitud uuringutes osalenud Eesti noorte väärtushinnanguid. Narva küsitluses osales 284 noort vanuses 18–28. Neist 91% olid täisealised 11. klasside gümnaasiumiõpilased ja 9% Tartu Ülikooli Narva kolledžis õppivat Narva päritolu noort. 2023. aastal osalesid uuringus seitsme Narva tollal tegutsenud gümnaasiumi ja 2024. aastal kahe vastloodud riigigümnaasiumi 11. klasside õpilased. 62% vastajatest olid neiu ja 38% noormehed. Enamik vastajatest olid 18aastased. 20% respondentidest täitsid ankeedi eesti ja 80% vene keeles.

Novembris ja detsembris 2023 viidi läbi üks eestikeelne ja 14 poolstruktureeritud individuaalset venekeelset intervjuud ning kaks eestikeelset fookusgrupiintervjuud (kuue ja seitsme) Narva noortega, kus arutati eelpoolmainitud küsitluse tulemusi. Poolstruktureeritud intervjuudes osalejad olid vanuses 18–26, kolm intervjuueeritud olid mehed ja 12 naised. Fookusgrupiintervjuudes osalesid naised vanuses 18–25. Informantide seisukohtadest tuuakse temaatilise sisuanalüüsi (Laherand 2008) abil välja nende väärtushinnangute kontekstuaalsed tõlgendused.

Narva noorte identiteet

Kaks kolmandikku küsitluses osalenud Narva noortest on veendunud, et Eesti asub Põhja-Euroopas, ja üle poole neist paigutab meid samaaegselt ka Ida-Euroopasse. Üsna samalaadne piirkondlik identiteet ilmnes ka 2021. aastal Balti riikides läbi viidud noorte väärtusuuringus (Rämmer & Külm 2022), kus samuti enamik Eesti vastajatest identifitseeris endid põhjaeurooplastena, ning veidi rohkem kui kolmandik ka idaeurooplastena. Võib eeldada, et ülejäänud Eestist tugevam idaeuroopa identiteet Narva vastajate seas on seotud nende päritolust tuleneva kultuuritaustaga.

Küsitluses osalenud Narva noortele anti võimalus tuua välja mitu erinevat päritolu. Väga suur osa neist, üle poole peab end eestivenelaseks, veidi alla poole venelaseks ja vaid pisut rohkem kui neljandik eestlaseks. 2021. aastal läbiviidud Euroopa Sotsiaaluuringus (ESS Round ... 2021) pidas valdav enamik (kaheksa vastajat kümnest) Eesti noori end eestlaseks, vaid kümnendik venelaseks ning 5% eestivenelaseks. Samas uuringus osalenud vene kodukeelega respondendid nägid oma päritolu märksa erinevamalt. Vaid neljandik neist pidas end eestlaseks, 44% luges end venelaseks ning viiendik arvas, et nad on eestivenelased. Seega ei olnud uuringus osalenud Narva noorte seas end eestlaseks ja venelaseks pidajate osakaal neist kuigivõrd erinev, kuid eestivenelasena identifitseerijate osakaal oli kaks ja pool korda suurem kui noorte venekeelsete eestimaalaste seas 2021. aastal. Selline tugev eestivenelasena

identifitseerumine kinnitab Anastassia Tuuderi (2022) täheldatud piirjooni võtva riigiidentiteeti väljakujunemist.

Identiteedi seisukohalt on oluline, mille kaudu noored end määratlevad. Küsitluses osalenud Narva noored defineerisid end esmalt oma soo kaudu, tugevalt samastuti oma perekonna, vanuse ja eluperioodiga ning oluliseks peeti ka seksuaalset orientatsiooni ja haridustaset. 2020. aasta Eurobaromeetri väärtuste ja identiteedi uuringus (ESS Round ... 2021) osalenud Eesti noored määratlesid end üldjoontes sarnaselt, kuid nende hulgas oli rohkem oma olemust rahvuse ja vähem seksuaalse orientatsiooni kaudu defineerijaid.

Ka intervjuudes leiti, et need on kõige loomulikumad kategooriad, millele toetuda.

Perekond on turvatsoon millele toetuda (naine, 22).

Intervjueeritud selgitasid, et seksuaalse orientatsiooni järgi on noortel lihtne ennast määratleda ning selle kujunemist mõjutavad tugevalt usk ja traditsioonid. Nende sõnul mõjutab noore identiteedi kujunemist eelkõige ühiskonnas toimuv, ning perekonna kõrval ka sõbrad ja sotsiaalmeedia, kusjuures tähtsat rolli mängib usalduslik suhe nii pere kui ka sõpradega.

Kuigi Narva küsitluses osalenud noorte seas ei olnud varasemalt uuritud Eesti noortest rohkem oma identiteeti ohustatuks pidajaid, oli nende hulgas oluliselt vähem enda identiteedi tugevuses veendunuid (veidi üle poolte) kui Eurobaromeetri uuringus osalenute seas (ligikaudu kolm neljandikku). Seega võib öelda, et sellised hinnangud viitavad Narva noorte identiteedi mõningasele ebakindlusele.

Ka noortega tehtud intervjuudes ilmnas identiteedi sisemine ebakindlus. Identiteeti ohustavate teguritena mainiti muret emakeelse keskkonna säilimise pärast, sõda Ukrainas ja vaest elukeskkonda. Avalikus ruumis tajutakse survet kõrgtasemel eestikeele omandamiseks ja kodakondsuse muutmiseks.

Noorte identiteeti mõjutab peamiselt keskkond. Sest inimesed ikka aktsepteerivad arvamusi, mis nende ümber ringlevad (naine, 24).

Kasvasin üles Vene teleseriaale ja Venemaa telesaateid vaadates. Unistasin minna Venemaale näitlejaks õppima. Kui ma nüüd kuskil selle üle nalja viskan või ütlen, et tahan minna Venemaale, Moskvasse näitlejaks õppima, võib mul tekkida probleeme. See tähendab, et ma saan aru, et siin on olukord selline, et ma ei toeta sõda Ukrainas, aga Moskva võib mulle meeldida (naine, 24).

Intervjueeritud leidsid, et noore identiteeti võivad mõjutada ühiskonnas domineerivad normid ja perekonna traditsioonid, samuti sotsiaalmeedia.

Ühiskond ja pere ütlevad mulle, et oluline on perekond ja lapsed – aga ma ei taha! (naine, 20FG).

Sotsiaalmeedia mõjutused – võtame kasvõi TikToki (naine, 22FG).

Narva küsitluses leidis kinnitust tugev kohalik identiteet, mis ilmnis juba Anastassia Tuuderi (2022) uuringus. Uuringus osalenutele anti võimalus tuua välja, kas nad näevad ennast nii eestlasena kui ka Narva linna elanikuna ning neile jäeti võimalus määratleda end ka kellegi muuna. Sellal kui vaid neljandik Narva noortest määratles end kas täielikult või väga suurel määral eestlasena, pidas end narvalaseks juba kolm vastajat neljast. Selline suhtumine erineb 2021. aasta Baltimaade noorte väärtusuuringust, milles osalenud Eesti noortest pidas võrdväärselt 13% end nii oma kodulinna elanikuks kui Eesti rahva liikmeks.

Ka intervjuudes väljendasid Narva noored tugevat sidet kodulinnaga.

Tunnen sidet oma elukohaga. Ja veelgi enam selle kohaga, kus ma sündisin, täpsemalt isegi linnaosaga (naine, 24).

Mul on eriline side oma sünnikoha, pere, lähedaste ja sõpradega (mees, 23).

On raske öelda, kes sa oled. See on raske, sest venelased on siin elanud juba aastakümneid. Nad pole venelased ega eestlased. Nad on eestivenelased (naine, 25FG).

Paljud intervjueeritud hindasid oma kodulinna mugavust ja vaikust. Lisaks pere ja sõpradega läheduse rõhutamisele tõsteti esile ka infrastruktuuri ligipääsetavust ja mugavust. Samuti peeti oluliseks venekeelset kultuuri ja keeleruumi ning rohelist linnaruumi arendamist. Intervjueeritud noored on märganud, et Narva linn jõuab üha sagedamini riikliku tähelepanu keskpunkti.

Narva positiivsete külgede kõrval selgitasid noored ka seda, mis neile kodulinnas ei meeldi. Paljud intervjueeritavad rõhutasid töö- ja meelelahutusvõimaluste puudumist ning väheseid eesti keele praktiseerimise võimalusi. Samuti märgiti ära Narva inimestes rahulolematust põhjustavaid majandusliku toimetuleku probleeme.

Intervjueeritud leidsid, et end eestlasena tundmiseks pole vaja ainult Eestis sündida, vaid ka Eesti ühiskonnaelus osaleda. Kõlama jäi arvamus, et kõik

oleneb keelest, mida noor räägib, kodakondsusest ja pere tõekspidamistest – kui vanemad ütlevad noorele, et ta on venelane, siis hakkab ta seda uskuma ja läheb sellega kaasa.

Enda kellegi muuna määratlemise võimalust kasutas vaid viiendik küsitluses osalenutest. Kuigi valdavalt määratlesid nad end venelasena ning mõned neist ka ukrainlasena, ilmnes ka mitmikidentiteete. Näiteks märkis üks vastaja, et kuna ta on sündinud ja kasvanud üles Eestis, siis on ka tema mentaliteet siin välja kujunenud, kuid tema emakeeleks on vene keel. Teine respondent iseloomustas oma mitmekultuurilist päritolu järgnevalt:

Mul on väga keeruline taust, ma ei saa öelda, et ma olen venelane, kuid ma olen venekeelne, sest mu vanemad on sündinud Nõukogude Liidus. Minu ema on ukrainlase ja juudi segu, isa on mongoli-tatarlase ja venelase segu, ma elan Eestis, ma armastan seda riiki väga ja õpin eesti keelt (naine, 19).

Ka mitmed teised vastajad tõid välja põlvnemise erinevatest etnilistest esivanematest ning üks respondent märkis, et Eestis peetakse teda venelaseks ning välismaal eestlaseks.

Intervjuudes toodi välja, et kuna Narvas pole häid eesti keele õppimise ja praktiseerimise võimalusi, on ka seal elavate noorte eesti keele oskus halb. Seetõttu on neil mugavam jälgida venekeelseid uudiseid.

Kui vanemad vaatavad venekeelseid uudiseid, siis ka noor vaatab samuti neid (naine, 23).

Narva noorte meediaruum

Sotsiaalsete representatsioonide teooria kohaselt mängib veendumuste kujunemisel kesksel rollil kommunikatsioon, mille käigus jõuavad inimesteni teadmised ühiskonnas toimuvatest sündmustest, millega isiklikult kokku ei puututa. Inimestevaheline suhtlus ei puuduta sel juhul ainult mõttekaaslaste silmast silma vestlusi, vaid sellesse on kaasatud ka meedia (Moscovici 2000).

Pole üllatav, et suurem osa küsitletud Narva noortest saab oma uudised sotsiaalmeediakanalistest – ligikaudu üheksa kümnest vastajast jälgib neid erineva regulaarsusega. Intervjuudes toodi välja, et uudisteportaalid (Postimees ja ERR) ning sotsiaalmeedia on peamised infoallikad, mille põhjal kujundatakse oma arvamus Eestis toimuvast. Sotsiaalmeedia on noortele ka väga oluline oma

oskuste ja saavutuste demonstreerimise koht. Intervjuudes selgitati, et see ei ole ainult eneseväljenduskanal, vaid ka mehhanism teiste motiveerimisel ja inspireerimisel. Noored peavad sotsiaalmeediat oluliseks ühiskonna mõjutamise vahendiks, sest see võimaldab interaktiivsuse tõttu jagada oma mõtteid, tutvustada tegevusi ja korraldada üritusi.

Võrreldes sotsiaalmeediaga oli huvi traditsiooniliste meediakanalite vastu märksa madalam.

Ega noori üleüldse ei huvitagi väga see meedia, nemad saavad oma informatsiooni sotsiaalmeediast kätte, ongi igasugu Facebookid ja TikTok jne (naine, 19FG).

Meediat ei saa usaldada, see on nagu kollane press (naine, 24FG).

Küsitluses selgus, et venekeelseid Eesti meediakanaleid jälgib kaks kolmandikku Narva vastajatest. Intervjuudes selgitati seda mugavusega:

Noortel on lihtsam vaadata uudised oma emakeeles (vene keeles) (naine, 22FG).

Inglikeelseid Lääne ja eestikeelseid Eesti meediakanaleid jälgib veidi üle poole Narva küsitletutest, venekeelseid Venemaa kanaleid aga pooled uuringus osalenud Narva noored.

Intervjuudes toonitati informatsioonile ligipääsu piirava tegurina mitmete uudistekanalite tasulisust.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et Narva noored kujundavad oma arvamuse Eestis ja mujal maailmas toimuva kohta erinevate allikate põhjal, mille hulka kuuluvad meediakanalite kõrval ka suhtlusvõrgustikud, ning lisaks isiklikele kogemustele võetakse arvesse teiste arvamusi. Samas on intervjuueeritud noored veendunud oma allikakriitilisuses – suust suhu liikuvat infot ei peetud kõige usaldusväärsemaks.

Narva noorte väärtused

Üheks ülevaatlikumaks väärtusteteooriaks on Shalom H. Schwartzi (2012) poolt loodu, mis koondab kahele teljele neli kultuurideülestel alusväärtustel baseeruvat kõrgema tasandi väärtusorientatsiooni. Esimesel kahepooluselisel teljel vastanduvad orienteeritused eneseületamine ja eneseupitamine ning teisel alalhoidlikkus ja kogemustele avatus.

Alusväärtuste olulisust mõõdetakse Euroopa Sotsiaaluuringu küsitluses erinevaid väärtusi väljendavatele väärtusportreedele antud hinnangute abil. Andu Rämmer (2023a) leidis Euroopa Sotsiaaluuringu küsitluses osalenute väärtushinnanguid analüüsides, et venekeelsed noored olid oma eestikeelsest kaasmaalastest tugevamini orienteeritud alalhoidlikkusele (turvalisusele, mugandumusele, traditsioonide järgimisele) ja kõrgelt väärtustati ka eneseupitamise orientatsiooni kuuluvaid alusväärtusi (võimu omamist ja sotsiaalselt tunnustatud saavutuste tähtsustamist), eestikeelsed noored olid orienteeritud tugevamini eneseületamisele (kuuluvusvajadusele ja omakasupüüdmata teiste heaolu eest seismisele).

Küsitluses osalenud Narva noored hindasid kõige kõrgemalt saavutamisele ja turvalisusele orienteeritud väärtusi. Veidi madalam oli orienteeritus võimule. Ka konformsust (reeglite ja kommete järgimist) ning traditsioonidest kinnipidamist peeti oluliseks. Nende jaoks on võimu (materiaalset kindlustatust ja domineerimist teiste inimeste üle) ja saavutusi (oma edukuse tunnustamist ja võimete demonstreerimist) väljendavad väärtused veelgi olulisemad kui need olid 2021. aastal Euroopa Sotsiaaluuringus osalenud venekeelsete Eesti noorte jaoks.

Ka intervjuueritud noorte meelest oli väga oluline oma saavutusi demonstreerida. Mitmes intervjuus tõsteti esile ametialaste saavutuste, näiteks kõrghariduse omandamise ja tööle asumise, demonstreerimise tähtsust. Intervjuueritud väljendasid veendumust, et edu ja oskuste demonstreerimine võib motiveerida ja inspireerida ka teisi.

Teistele oma saavutuste, oskuste ja võimete näitamine on väga oluline, eriti noores eas (naine, 18).

Kuigi küsitletud Narva noored väärtustavad nii isikliku kui ka ühiskonnaelu turvalisust ja traditsioonide järgimist kõrgelt, on nende hinnangud madalamad kui 2021. aasta uuringus osalenud Eesti venekeelsetel noortel. Intervjuueritud noored rõhutasid siiski turvalisuse tagamise vajadust. Turvalisuse all peeti silmas kas ohu puudumist või tuleviku etteaimatavust ja inimeste usaldusväärsust:

Minu jaoks tähendab turvalisus etteaimatavust ja usaldusväärsust. Võimalust umbkaudu ette kujutada järgmisi samme (naine, 26).

Mõned intervjuueritud tunnetasid turvalisuse puudumist avalikes kohtades, eriti öösel või valgustamata piirkondades. Nende hinnangul peaks just riik tagama kõigi ohtude korral turvalisuse, mitmed tõstsid esile ka politsei ja päästetöötajate tähtsust ohutuse tagamisel. Rõhutati turvatunde tagatust

usaldusväärses sotsiaalses keskkonnas (kodus, sõprade või sugulaste juures), seda seostati ka ainelise kindlustatuse ja hea töökoha olemasoluga. Intervjuudest selgus, et turvatunne sõltub iga inimese individuaalsetest arusaamadest. Võib öelda, et turvalisus on sageli seotud sotsiaalse elukeskkonna usaldusväärsusega, materiaalse kindlustunde ja inimeste võrdse kohtlemisega. Nende tegurite puudumine võib ebakindlustunnet suurendada.

Seega saab öelda, et Narva noorte saavutuspüüdlusi lükkavad tagant nõrk turvatunne ja materiaalne ebakindlus ning nad tahaksid saavutada suuremat kontrolli ümbritseva elukeskkonna üle.

Noorte püüdlused

Uuringus osalenud Narva noorte üleminekule täiskasvanuikka vajutab oma tugeva pitseri nende sotsialiseerumist mõjutav olustik, mis mõjutab nende individuaalsete huvide ja motivaatorite kaudu kujunevaid hinnanguid ühiskonnas ihaldatavate eesmärkide olulisusele. Andu Rämmeri (2023b) analüüs tõi välja, et 2021. aastal püüdlusid Eestimaa noored kõige enam individuaalse arengu ja sotsiaalse tunnustuse poole. Kõige kõrgemalt väärtustati üleminekul täiskasvanuikka avanevaid arenguvõimalusi. Enim ihaldatud eesmärkideks olid iseseisvumine ja vastutuse võtmine, mida pidas üldiselt või väga oluliseks ligikaudu üheksa Eesti noort kümnest ning venekeelsed vastajad olid oma eestikeelsetest kaasmaalastest nõrgemini vastutuse võtmisele orienteeritud. Peaaegu sama kõrgelt väärtustati ka eduka karjääri võimalusi. Kaks kolmandikku kõigist Eesti noortest hindasid kõrgelt head välimust ning veidi vähem oluliseks peeti ülikooli lõpetamist ja ainelise heaolu suurendamist. Kuigi üle poole kõigist noortest eestimaalastest väärtustas laste saamist, pidas vaid veidi üle kolmandiku neist oluliseks abiellumist. Nii laste saamine kui abiellumine olid venekeelsetele noortele nende eestikeelsetest kaasmaalastest tähtsamad. Kõige väiksem osa (vaid kolmandik) tollastest Eesti noortest pidas oluliseks osalemist kodanikuühiskonna tegevustes. Seejuures väärtustasid venekeelsed vastajad kodanikuaktiivsust poole madalamalt kui nende eestikeelsed eakaaslased.

Narvas õppivate noorte küsitluses ilmnas Andu Rämmeri (2023b) analüüsitud väärtushinnangutega võrreldes lisaks sarnasustele ka mitmeid erinevusi. Faktoranalüüsi abil tuvastati neli väärtusorientatsiooni, mis koondavad noorte püüdlusi ihaldatud eesmärkide poole: sotsiaalne tunnustus (edukas karjäär, majanduslik kindlustatus ja hea välimust); sõltumatuse edendamine (vastutuse võtmine, iseseisvumine ja kodanikuühiskonna tegevuses osalemine); haridus (ülikooli lõpetamine) ning pere loomisega seotud väärtused (abiellu, laste saamine).

Jooniselt 1 näeme, et küsitluses osalenud Narva noored pidasid kõige olulisemaks sotsiaalse tunnustuse ja sõltumatuse suurendamisega seotud väärtusi. Ligikaudu üheksa vastajat kümnest olid orienteeritud edukale karjäärile, mis 2021. aasta uuringus oli tähtsusest alles kolmandal kohal.

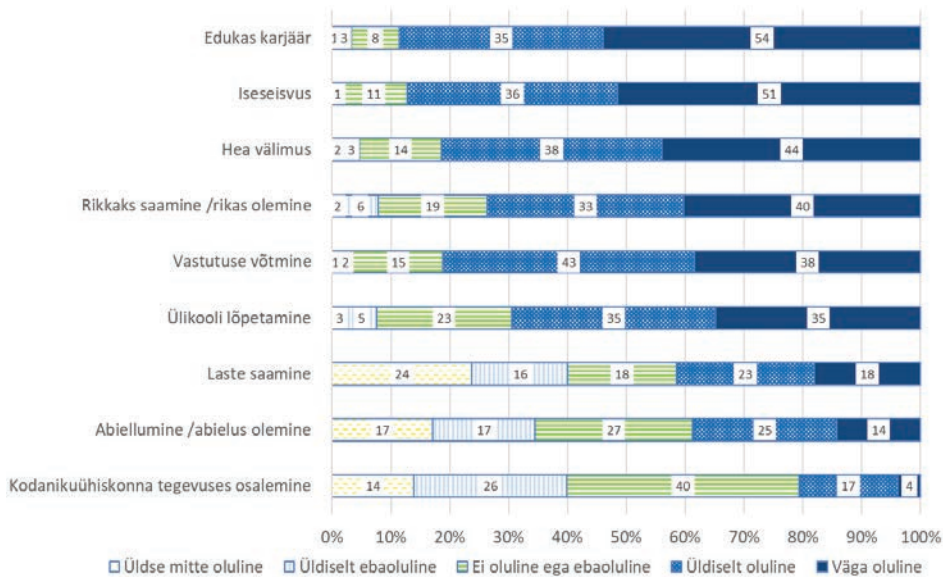
Intervjuudes selgitati, et edukas karjäär annab võimalused ühiskonnas läbi löömise kaudu oma elujärge parandada ja soovitud eesmärged saavutada ning ennast arendada ja oma silmaringi laiendada.

Karjääri kõrget väärtustamist mõjutavad ka ühiskond ja sotsiaalmeeidia, kus kõik demonstreerivad oma “edukat elu” (naine, 21).

Kui sul on ikkagi edukas karjäär, siis see kindlustab sulle ka hea tuleviku. Edukas karjäär loob võimalused ennast arendada ja laiendada silmaringi (naine, 22FG).

Noored ei taha elada palgapäevast palgapäevani. Nad tahavad teha karjääri, et saada head raha (naine, 20FG).

Seega võib öelda, et edukas karjäär loob noortele võimalused nii oma kogukonna kui ka laiema maailma muutmiseks.

Joonis 1. Narva noorte püüdlused, %.

Peaaegu sama oluliseks pidasid Narva noored iseseisvust, mida tähtsustati erinevatel põhjusel. Intervjuudes toonitati nii noorte vanemate kontrolli alt vabanemise püüdlusi kui ka soovi varasemast rohkem ise enda käekäigu üle otsustada. Samuti märgiti, et noore jaoks seisneb iseseisvumise olulisus ka sellega kaasnevas eneseavastamises, vabaduses ja isiklikus arengus:

Noore soov on iseseisvuda ja luua iseendale turvaline ja stabiilne keskkond elamiseks (naine, 21FG).

Noored tahavad oma vanematele tõestada, et nad saavad elus hakkama (naine, 23FG).

Kaheksa küsitluses osalenud Narva noort kümnest pidas võrdväärsest oluliseks nii head välimust kui ka vastutuse võtmist. Intervjuudest selgus, et hea välimuse tähtsustamist kujundasid tugevasti sotsiaalmeedia ja ühiskond, mis andsid noortele ette ideaalid, mille järgimist peeti edasise eduka käekäigu aluseks. Eeskju nähti ka sõprade välimuses. Leiti, et ideaalidele sarnanemine annab võimaluse demonstreerida ihaldusväärsesse positsiooni kuulumist, mis tulenes soovist vältida alaväärseks peetavas seletskonda või narrimise objektiks sattumist. Lisati, et hea ja hoolitsetud välimusega on lihtsam leida suhtlemispartnereid ning see annab noortele enesekindluse.

Vastutuse võtmine võimaldab noorel oma elu korraldavaid otsuseid langetama hakates kasvatada oma sõltumatust täiskasvanutest. 2023. aasta uuringus osalenud Narva noored pidasid vastutuse võtmist siiski vähem oluliseks eesmärgiks kui nähtus 2021. aasta uuringust. Võttes arvesse madalaks peetavat Narva elatustaset (Marova 2024) pole üllatav, et materiaalist kindlustatust ja selle suurendamist pidas oluliseks kolm küsitluses osalenud Narva noort neljast. Materiaalse heaolu kasvatamine võimaldab noortel mitte ainult parandada oma ainelist elujärge, vaid tõsta ka sellega kaasnevat sotsiaalset positsiooni.

Kuigi intervjuudes leiti, et olulisteks Narvast ja Eestist lahkumise põhjusteks on madal turvatunne ja piiratud töövõimalused, toodi välja ka noorte pealehakkamise tähtsus:

Noored ei tunne end piisavalt turvaliselt antud riigis, kust nad soovivad lahkuda. Nende vajadused ei ole piisavalt rahuldatud ja nad ei tunne end aktsepteeritutena. Põhjused võivad olla täiesti erinevad – kõik oleneb inimesest endast (naine, 20).

Töökohtade puudumine. Madalad palgad. Noh, see ei ütle, et sa selle rahaga ära ei elaks, aga loomulikult ei taha keegi ka palgast palgani

elada. Võib minna teise riiki ja saada tavalise töö eest palju rohkem raha kui siin (naine, 25).

Noorte Narva tagasipöördumisele võiks intervjueeritute hinnangul aidata kaasa töökohtade olemasolu ja korralik palk.

Uuringus osalenud Narva noored on väga selgelt orienteeritud kõrghariduse omandamisele. Ülikooli lõpetamist peab oluliseks seitse vastajat kümnest, mis on ligi viiendiku võrra rohkem kui 2021. aastal uuritud Eesti noorte seas. Nad näevad, et ülikooli diplom avab edasisel karjääril palju uksi ning võimaldab saada oma ala professionaaliks. Intervjueeritute hinnangul aitab hea hariduse omandamine noortel mõista, mis on neile oluline. Samuti laieneb hariduse omandamise käigus noorte suhtlusvõrgustik.

Haridus annab noortele ka võimaluse luua põhjus-tagajärg seoseid. See tähendab, et noored analüüsivad õppeprotsessi käigus palju allikaid, loevad palju õpikuid ja see kõik aitab omandada seda olulist oskust (mees, 23).

Esiteks diplom. Teiseks suur uute tutvuste ring, alustades oma klassikaaslastest, kursusekaaslastest, lõpetades õpetajate ja professoritega, mis väga hästi laiendab tutvusvõrgustikku. Samuti arvan, et see juurutab distsipliini, sest peab tõusma igal hommikul samal ajal, peaaegu igal hommikul tuleb minna kooli, ülikooli, kuhu iganes (naine, 24).

Intervjueeritud olid veendunud, et haridus annab noortele rohkem võimalusi, sealhulgas avab rohkem töökohti ja suurendab võimalusi leida prestiižikam töökoht ning teenida paremat palka.

Perekonna loomisega seotud väärtused olid juba märksa vähemolulised – nii laste saamist kui abielu pidas oluliseks vaid ligikaudu neli vastajat kümnest. Sellal kui abielu väärtustamises ei ole võrreldes 2021. aasta uuringuga erinevusi, on küsitluses osalenud Narva noorte seas tervelt 15% vähem laste saamist oluliseks pidajaid.

Intervjuudes rõhutati, et tänapäeval tahetakse võimalikult kaua aega olla noored.

Tänapäeval noored tahavad olla võimalikult kaua vabad. Kui sa saad lapsed, siis mõeldakse, et sa oled nagu "lukus" (naine, 18FG).

Nüüd kui noored näevad, missugused erinevad haridusvõimalused neil on, jäävad abielu ja lapsed neid unistusi takistama (naine, 22).

Intervjueeritud olid veendunud, et perekonna toetuse korral on võimalik pere loomise teel seisvaid takistusi ületada. Kõlas ka arvamus, et viimasel ajal on ka Eesti riik hakanud nooremaid lastevanemaid toetama. Seega saab tõdeda, et vaatamata pere loomisel toe saamise väljavaadetele kardavad noored jääda ilma oma vabadusest ja võimalusest end harida, mistõttu ei kiirustata ka pere loomisega.

Kõige vähem oluliseks peeti kodanikuühiskonna tegevuses osalemist, mida väärtustas vaid viiendik küsitluses osalenud Narva noortest. See on peaaegu poole vähem kui 2021. aasta uuringus osalenute seas. Samavõrd väheoluliseks pidasid tsiviilühiskonnas osalemist 2021. aasta uuringus osalenud venekeelsed noored, kelle hinnangud olid poole madalamad eestikeelsete noorte 40 protsendilise poolehoidu kõrval.

Üldistatult võib öelda, et võrreldes 2021. aasta uuringus osalenud eesti noortega väärtustasid Narva noored sotsiaalse tunnustuse saavutamist ja hariduse omandamist kõrgemalt ning sõltumatuse edendamist madalamalt. Pere loomist ja laste saamist pidasid Narva noorte uuringus osalejad vähem oluliseks.

Eneseväljenduslike väärtuste dünaamika

Ronald Ingleharti (2018) sõnul on ühiskonna arengu olulisteks näitajateks selle liikmete väärtuseelistused. Arenenud heaoluühiskondades, kus inimesed ei pea enam oma igapäevase toimetuleku pärast muretsema, väärtustatakse majandusliku ja füüsilise turvalisuse asemel kõrgemalt eneseväljendust ja elukvaliteeti. Ingleharti väärtuste arengu teooria kohaselt edenevad ühiskonnad oma arengu käigus kahes kultuuriväärtuste mõõtmes: esmalt sekulariseerudes traditsioonilistelt, religioossete autoriteetide ja kuulekust tähtsustavatelt väärtustelt isiklikku laadi saavutuslike ilmalik-ratsionaalsete püüdluste tähtsustamisele ning seejärel majandusliku ja füüsilise turvalisuse tähtsustamist rõhutavatelt toimetulekuväärtustelt eneseväljenduse, subjektiivse heaolu ning elukvaliteedi väärtustamise suunas, mille käigus muutuvad majandusliku heaolu paranedes oluliseks postmateriaalsed väärtused. Heaoluühiskondades, kus on maksvusele pääsenud eneseväljendusele suunatud väärtused, on inimestel ka parem tervis, nad on poliitiliselt aktiivsed, tolerantsed erinevuste ja kriitilised sotsiaalse ebaõigluse suhtes. Tema poolt välja töötatud, aastakümnete jooksul Euroopa Väärtusuuringu küsitlustes kogutud andmete põhjal moodustatud ühiskonna arengut näitav materialismi-postmaterialismi indeks võimaldab võrrelda inimeste suhtumist riigi arengut puudutavatesse küsimustesse. Postmaterialistlikku suhtumist väljendab sõnavabaduse kaitsmise ja tähtsates riigiasjades kaasa rääkimise võimaluse samaaegne väärtustamine. Seevastu

osundab nii riigis korra säilitamise kui ka hinnatõusu vastu võitlemise väärtustamine materialistlike väärtuste prevaleerimisele.

Euroopa Väärtusuuringu andmeid analüüsinud Anu Realo (2019) tõi välja, et 2018. aastaks oli täiskasvanud Eesti elanikkonnas kolmekordistunud varem ligikaudu 5 protsendi piiril püsinud postmaterialistide osakaal. Eestikeelsete noorte seas oli postmaterialiste veelgi enam, ligi viiendik, kuid venekeelsete noorte seas oli neid vaid kolm protsenti. Samas oli venekeelsete noorte seas ka materialistide osatähtsus suurem kui nende eestikeelsete eakaaslaste hulgas.

Kuigi ligi viiendik Narvas õppivatest noortest väärtustas postmaterialistlikke väärtusi, toetas samas tervelt neljandik neist materialistlikke väärtusi, mis osundab nende seas maad võtvale tugevale füüsilisele ja materiaalsele ebakindlusele.

Materialismi prevaleerimine leidis kinnitust ka intervjuudes. Kuigi noored soovivad elada iseseisvalt, leidsid nad, et selleks ei jätku raha. Noorte eneseteostust pärssivad olulisel määral piiratud materiaalsed olud.

Otsustasin oma professionaalset kasvu mitte edasi arendada. See sõltus minu pere rahalisest olukorrast, meil on väga piiratud eelarve. Oli vaja tööle minna (naine, 26).

Üheks olulisemaks eneseväljenduslikuks väärtuseks on usaldus kaasinimeste vastu. Anu Realo (2023) osundab, et ühiskonna toimimiseks on vajalik usaldus teiste inimeste (ka selliste, keda me isiklikult ei tunne) vastu. Igaüks meist teeb igapäevaselt arvukalt olulisi otsuseid, mis põhinevad otseselt meie usaldusel teiste inimeste vastu. Üldistatud usaldus kujutab endast hinnangut või hoiakut, et enamikku inimesi, sealhulgas täiesti võõraid, võib üldiselt hinnates usaldada.

Mai Beilmann, Laur Lilleoja ja Anu Realo (2021: 29) leidsid, et pärast 1990. aastaid Eestis suurenenud üldistatud usaldus vähenes 2018. aastaks. 2018. aastal ilmnis ka kolmekordne erinevus eesti- ja venekeelsete noorte hinnangutes: ligikaudu kolm kümnest eesti- ja vaid veidi üle kümnendiku venekeelsetest noortest leidsid, et enamikku inimesi võib usaldada.

Narva küsitluses osalenud noorte seas pole üldistatud usaldus kuigipalju kõrgem kui 2018. aastal venekeelsete noorte seas, küündides 13 protsendini. Kuna eestikeelsetest Narva uuringus osalenud vastajatest usaldab teisi inimesi ligi kolmandik ja venekeelsete hulgast vaid iga kümnes, võib öelda, et eestikeelses keskkonda sotsialiseeruvad noored on vähem endassesulgunud ja avatud rohkem ühiskonnaelus osalemisele. Intervjuudes toodi välja, et oluliseks usalduse kujunemist piiravaks teguriks on ebapiisav eesti keele oskus, mis kahandab suhtlusvõrgustiku vaid venekeelseks tutvusringkonnaks.

Tööväärtused

Suur osa väärtusuuringutest puudutab töö väärtustamist, millel on oluline roll inimeste elus mitte ainult sissetulekuallikana, vaid ka sotsiaalses elus, mõjutades sotsiaalselt staatust, tarbimisharjumusi, tervislikku seisundit ja perekonnaelu (Roe & Ester 1999).

Tööväärtusi liigitakse enamasti erinevate motiveerivate tegurite põhjal töötamise eest oodatavate hüvede iseloomu alusel instrumentaalseteks, eneseväljenduslikeks ja sotsiaalseteks (Ester & Braun *et al.* 2006). Instrumentaalseteks tööväärtusteks on töö tegemise eest saadavad töövälised tasud või hüved (näiteks positsioon ühiskonnas, kõrged sissetulekud, karjäärivõimalused, elukutsega kaasnev prestiiž). Ekspressiivsed ehk eneseväljenduslikud väärtused tulenevad töö enda aspektide (töö huvitavus ja loomungulisus, töötamisega kaasnevad enesearendamise võimalused) tähtsustamisest. Sotsiaalsed väärtused hõlmavad töötamist meeldivas kollektiivis ja panustamist ühiskonna heaks. Varasemate väärtusuuringute (Basáñez 2016) kohaselt domineerib Eestis saavutamisele orienteeritud kultuur, kus väärtustatakse produktiivsust ja eesmärkideni jõudmist. Oluliseks peetakse rasket tööd ja täpsust, tööülesannete korrektset täitmist ja tähtaegadest kinnipidamist, kokkuhoidlikkust ja töökohtuste seadmist ettepoole perekondlikest kohustustest. Jüri Saarniit (2000) toob varasemate kümnendite jooksul tehtud tööväärtuste uuringute ülevaates välja, et pärast Eesti üleminekut turumajandusele tõusis sissetulekute, kindla töökoha olemasolu ja karjäärivõimaluste tähtsus ning vähenes ühiskonna heaks panustamise olulisus. Nõukogudejärgsel ajal on Eestis tööväärtustest kõige kõrgemalt tähtsustatud meeldiva alaga tegelemise ja hea töötasu teenimise võimalusi, oluliseks peeti ka kindla töökoha olemasolu (Rämmer 2017).

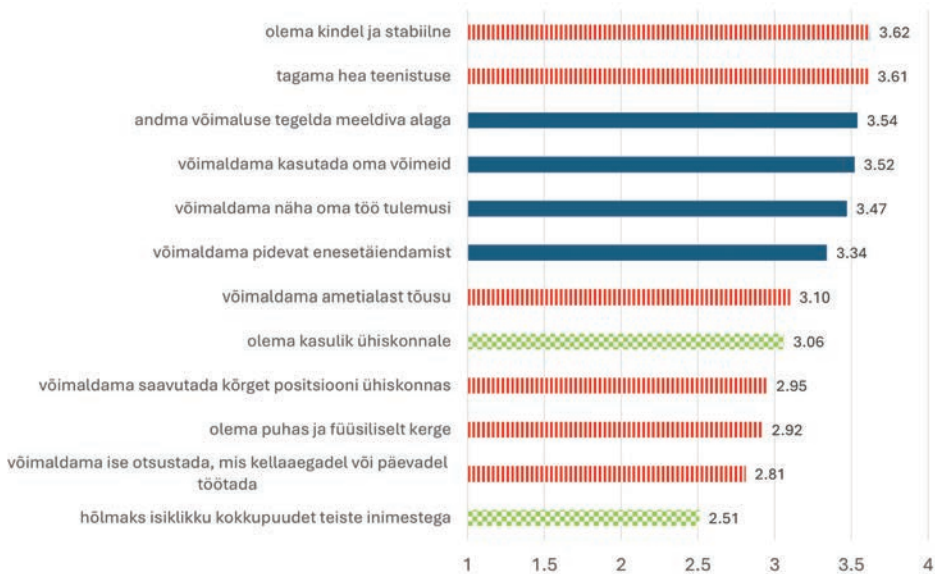
Joonisel 2 on esitatud küsitluses osalenud Narva noorte keskmised hinnangud töövaliku kriteeriumitele. Näeme, et enim ihaldatakse töid, mis oleks kindlad ja stabiilsed ning tagaksid ka hea teenistuse. Selline instrumentaalsete väärtuste rõhutamine viitab Narva noorte rahulolematusele oodatavate sissetulekutega ja ebakindlate töövõimalustega. Seega võib öelda, et töö juures väärtustasid uuritud Narva noored neid tööväliseid hüvesid kõrgemalt kui nähtus 2016. aasta Eesti gümnaasiumilõpetajate uuringust (Lamesoo & Ader 2017). Kuigi Narva noored peavad end töökateks (Rämmer & Tuuder *et al.* 2024), pole paljude intervjueeritute hinnangul Narvas piisavalt töökohti ja palgad on madalad.

Kõrgelt hinnati ka eneseväljenduslikke tööväärtusi. Pole üllatav, et neist kõige olulisemaks peetud võimalus tegelda meeldiva alaga on osutunud oluliseks noorte töövaliku motivaatoriks paljudes uuringutes (Rämmer 2009), sest see on eneseteostuses kesksel kohal. Oma võimete kasutamine annab võimaluse

realiseerida varem omandatud teadmisi ja oskusi ning pidev enesetäiendamine võimaldab neid töö tegemise käigus veelgi arendada. Oluliseks töö atraktiivsuse näitajaks peetakse ka võimalust näha oma töö tulemusi, mis osundab töörahulolu väärtustamisele.

Kuigi ametialane karjäär võimaldab suurendada kontrolli teiste inimeste tegevuse üle, väärtustati seda juba mõnevõrra madalamalt. Küllap on see tingitud ka karjäärivõimaluste kättesaadavusest. Näiteks nõutakse paljudes töökohtades head eesti keele oskust, ja selle puudumisel jäävad mitmed karjäärirajad noortele suletuks.

Ligikaudu sama oluliseks peeti ihaldusväärse töö kasulikkust ühiskonnale, mis osundab uuritud Narva noorte kollektivistliku varjundiga püüdlustele panna teiste heaks. Võrdlusest varasemate venekeelsete noorte tööväärtuste uuringutega (Rämmer 2005) saab välja tuua, et kuigi 1990. aastatel väärtustati kasulikkust ühiskonnale oluliselt madalamalt kui nõukogude ajal, oli see muutunud uuritud Narva noored jaoks taas olulisemaks motivaatoriks. Näeme jooniselt 2, et mitmeid instrumentaalseid tööväärtusi hinnati eelmainitutest juba madalamalt. Võimalust saavutada töö kaudu väljapaistvat positsiooni ühiskonnas piirab samuti ebapiisav eesti keele oskus ning nii nagu silmapaistvat ametialast karjääri võimaldavaid töökohti, pole ka ühiskonnas prestiižikaid töökohti kuigi palju, ning iga noor ei tahagi silma paista. Intervjuudes leiti, et prestiižikama töökoha leidmiseks on vaja omandada hea haridus.

Joonis 2. Narva noorte instrumentaalsed, eneseväljenduslikud ja sotsiaalsed tööväärtused (1 – tähtsusetu ... 4 – väga tähtis); keskmised hinnangud.

Veelgi madalamalt väärtustati töö puhtust ja kergust. See pole üllatav, sest venekeelsed eestimaalased on enamasti teinud raskemaid töid. Varasemad tööväärtuste uuringud (Rämmer 2005) toovad välja, et venekeelsed noored on väärtustanud töö puhtust ja kergust kõrgemalt kui nende eestikeelsed kaasmaalased. Küsitluses osalenud Narva noorte varasematest uuringutest kõrgemad hinnangud osundavad paremate töökohtade jätkuvalt raskele kättesaadavusele. Tööaja paindlikkust hinnatakse madalamalt – arvestades kõrgelt väärtustatud töökohta kindlust ei peeta kuigi oluliseks võimalust ise otsustada, mis kellaaegadel või päevadel töötada. Ihaldusväärset töökohta ei nähtud ka sotsiaalse suhtlemise klubina – kõige madalamalt hinnati võimalust töötada koos teiste inimestega.

Noorte vaated tulevikule

Rääkides raskustest, millega tänapäeva noored silmitsi seisavad, toodi intervjuudes välja hariduse omandamise ja töökarjääriga seotud probleeme, eriala valiku ja tööle asumise ning küberturvalisuse problemaatikat ja sõltuvust viidinatest ning piiratud keeleoskust.

Näib, et elu on nüüd lihtsam kui kunagi varem, kuid seetõttu tekivad uued raskused. Me võime saada kelleks tahame, kuid seetõttu tunnevad paljud inimesed, et nad on ookeanis ega tea, kuhu ujuda (mees, 23).

Üsna raske on jalule saada, et omada stabiilset perekonda, tööd, eluaset. Samuti meil on suur tööpuudus (naine, 25).

Intervjuude põhjal võib järeldada, et noored seisavad silmitsi erinevate raskustega oma eluteel, sealhulgas suhtlemis-, haridus-, vaimse tervise, sotsiaalmeedia ja nutitehnoloogia kasutamise ning keeleoskuse probleemidega. See osundab noorte toetamise ja juhendamise olulisusele nendes valdkondades.

Noorte tulevikuootuste juures mängivad tähtsat rolli nende hirmud, mured ja lootused.

Baltimaade noorte väärtusuuringust (Rämmer & Külüm 2022) selgus, et Eesti noored kartsid mõne aasta eest enim keskkonna saastumist ja kliimamuutusi, mida pidas väga suureks mureks neli noort kümnest. Üle kahe kolmandiku noortest tundis hirmu ühiskondliku ebaõigluse ja tööta jäämise ees ning veidi vähem kui kolmandik muretses füüsilise vägivalla ohvriks sattumise väljavaadete pärast.

Narva küsitluses osalenud noorte hirmud olid märksa suuremad: peaaegu kahe kolmandiku jaoks oli väga suur mure tööta jäämise väljavaade. See oli ka üks peamisi intervjuudes esile tõstetud noorte vaheliste igapäevaste arutelude teemasid. Sellised kaalutlused vajutavad ka tugeva pitseri noorte tulevikuplaanide kavandamise alastele mõttevahetustele.

Üldreeglina noored arutlevad omavahel tööpuuduse või töö leidmisega seotud probleemidest (naine, 20).

Intervjuudes toodi välja, et noored kardavad töötuks jääda, sest nad soovivad teistele, iseäranis oma vanematele tõestada oma iseseisvust. Kuid noortel on raske tööd leida, sest paljud tööandjad ootavad neilt varasemat töökogemust.

Intervjueeritute sõnul on Narva noored veendunud, et seal pole kuigi palju töökohti saadaval – ehk siis noortel tuleb sageli kasvõi väikese töötasa leidmiseks minna teise linna või riiki, kus on paremad töötingimused. Tööst ilma jäädes kaob lootus paremale elule ja võimalus näidata oma tegelikke oskusi.

Ilma rahata ei suuda inimene end, oma tulevikku ega perekonda ülal pidada (naine, 21).

Veidi üle poole küsitletutest tundsid hirmu ühiskondliku ebaõigluse süvenemise ja füüsilise vägivalla ohvriks sattumise ees. See viitab taas Narva noorte seas levinud ebakindlustundele. Mõned intervjueeritavad nägid ebaõigluse põhjuseks sotsiaalset staatust. Nad märkisid, et vaesed inimesed ja pensionärid võivad kogeda diskrimineerimist ja õiguste rikkumist. Teised rõhutasid, et ka vanuse pärast võidakse noori inimesi diskrimineerida. Samuti osundati seksuaalse orientatsiooniga seotud ebavõrdsusele – intervjueeritute sõnul võivad diskrimineerimisega seista silmitsi LGBT kogukonna liikmed. Ebaõigluse taju puudutab ka ebapiisavat eesti keele oskust. Kuigi ollakse Eestis sündinud, pole eesti keele oskus Ida-Virumaal eriti juurdunud.

Riigikeele mitteoskamise tõttu on vene ja teisi slaavi keeli, nagu ukraina, valgevene rääkivad inimesed sunnitud kahjuks leppima väga vähesega – väiksemate palkade, töökohtade puudumisega (naine, 20).

Mina olen kuulnud seda, et noored küsivad, miks nad ei võiks õppida vene keeles (naine, 21FG).

Seega võib öelda, et tajutav ebaõiglus on tugevasti seotud sotsiaalse staatuse ja noore inimese ootustega.

Intervjueeritud Narva noored ei olnud füüsilise vägivallega kokku puutunud, kuritegevuse ohvriks sattumise väljavaateid seostati sisserände hüpoteetiliste negatiivsete kõrvalmõjudega.

Suhtumine kliimamuutusse

Ilmastikuteadlaste tähelepanekud fossiilkütuste põletamise tagajärjel kõikjal tõusnud inimeste elukvaliteedile süvenevat ohtu kujutavatest temperatuuridest on käivitanud maailmavaadete kokkupõrgeteni küündivad mõttevahetused nii nähtuse olemasolu kui ka selle inimpäritolu üle (Wagner & Kello *et al.* 2019). Varasemad uuringud (Raudsepp & Rämmer 2013) töid välja, et eestlased ei ole olnud valmis kliimamuutuse peatamiseks oma eluviisis muutusi tegema, kui sellega kaasneb aeglasem majanduskasv. Lahenduste allikana on nähtud pigem tehnoloogilisi arenguid.

Küsitluses osalenud Narva noorte mure keskkonnasaaste ja kliimamuutuste pärast ei ole suurem kui oli Eesti noortel 2021. aasta uuringus. Kliimamuutuste kohta avaldas arvamust enamik intervjueeritud.

Esimene asi, mis mulle meelde tuli, oli globaalne soojenemine. Iga aastaga läheb suvi aina palavamaks ja palavamaks. Ja isiklikult paneb see mind muret tundma (mees, 23).

Kliimamuutused leiavad meie riigis aset pidevalt, inimtegevusest tingitud teatud probleemide tõttu – reostus, osooniauk, soojenemine (naine, 24).

Siiani pole kliimamuutus suur probleem, seega ei tekita see tegelikult mingeid emotsioone (naine, 20).

Suur korporatsioonid nihutavad vastutuse tarbijale. Nad sisendavad tarbijas süütunnet, väidetavalt jätkavad suur korporatsioonid osade toodete tootmist ainult suure nõudluse tõttu, mitte sellepärast, et nad suudavad ja tahavad neid toota, ning tavaliselt need tooted soodustavad kliimamuutust (naine, 26).

Võib-olla teadvustavad rohkem muret ja ärevust väljendanud noored kliimamuutuste tagajärgi ja tunnevad suuremat vastutust selle peatamiseks meetmete võtmise eest. Teiselt poolt võivad neutraalsel või ükskõiksel positsioonil olijad mitte tunda kliimamuutuste otseseid mõjusid oma elule või nad ei näe, kuidas saaksid nad selle probleemi lahendamisse panustada.

Seoses kliimamuutusega käsitleti intervjuudes ka põlevkivikaevanduste sulgemist.

Võib olla mõjutab see kliimamuutusi. Kuid see on kahe teraga mõõk. Ühest küljest, jah, see on mõju kliimale, ökoloogiale, keskkonnale ja kõigele muule. Teisest küljest on see meie maavara, mis on üsna odav, kui on vaja elektrit toota jne. Nii et siin tuleb väga hoolikalt mõelda, sest see ei mõjuta mitte ainult keskkonda, vaid ka Eesti elanikke tervikuna, kuna meie nii-öelda energiasõltumatus on väga nõrk. Ja kilt on midagi, mis võib mingil määral tagada meile selle energeetilise sõltumatuse, sest see on meie oma. Me saame seda kasutada (naine, 24).

Ma arvan, et see on hea, et pannakse kinni. Sest kui me räägime kliimamuutustest, siis see on lihtsalt väga kole, kui vastutus pannakse igale kodanikule (naine, 19).

Mis puutub põlevkivikaevanduste sulgemisse, siis isiklikult arvan esiteks, et seal on palju töökohti. See tähendab, et inimesed võivad töö kaotada (naine, 25).

Intervjuudest koorus välja vajadus leida tasakaal keskkonna kaitsmise ning majandusliku stabiilsuse ja inimeste heaolu tagamise vahel.

Kasvatuseväärtused

Oluliseks väärtuste dünaamika näitajaks ühiskonnas võib pidada kasvatusväärtusi, mis kujutavad endast omadusi, mille omandamist kodus tuleks lastes ergutada. 2018. aastal Euroopa Väärtusuuringus (EVS 2020) osalenud Eesti noortest pidas võrdväärselt 82 protsenti kõige olulisemateks kasvatusväärtusteks nii vastutustunnet kui ka sallivust ja lugupidamist teiste inimeste suhtes. Mõlema omaduse juurutamist lastes pidasid venekeelsetest noortest olulisemaks eestikeelsed vastajad. Ka küsitluses osalenud Narva noored väärtustasid vastutustunde omandamist kõige kõrgemalt – seda pidas oluliseks ligikaudu üheksa vastajat kümnest.

Intervjuudes toonitati, et vanemad vastutavad oma laste eest ja paljude ebameeldivate tagajärgede vältimiseks püüavad nad oma lapsi teatud asjades piirata. See aga täiskasvanuikka üleminevatele noortele ei meeldi ja nad püüavad võimalikult varakult iseseisvuda. Samas märgiti, et vastutustunnet on vaja lastes juurutada neile edasises elus paremate võimaluste loomiseks:

Kui sina teed midagi, siis sa ise vastutad selle eest. Kui sa lähed poodi vargile, selle eest ei vastuta sinu lähedased või ema ja isa, vaid sina pead selle eest vastutama. Kui sa ütled avalikult seda, teist või kolmandat, siis sina vastutad selle eest, mitte sinu lähedased või perekonnaliikmed (naine, 22FG).

Võib öelda, et vastutustunnet peetakse iseloomuomaduseks, mida on vaja ihaldatud eesmärkide saavutamiseks.

Sallivuse kultiveerimist pidas oluliseks 77 protsenti küsitluses osalenud Narva noort. 2018. aasta Euroopa Väärtusuuringus osalenud eestikeelsed noored hindasid seda kõrgemalt (88%) ning nende venekeelsed kaasmaalased madalamalt (71%). Selline suhtumine näitab, et ka Narva noorte silmis olulistest kasvatusväärtustest on tähtsal kohal ka eneseväljenduslikud väärtused.

Intervjuudes põhjendati vajadust juurutada lastes sallivust ja teiste inimeste austamist noorte sotsialiseerimisega.

Kasvatuse all pean silmas eelkõige viisakust ja austust teiste inimeste vastu. Peame õpetama lapsi mitte kellegi üle kohut mõistma (mees, 23).

Perekond peaks õpetama lastele austust teiste inimeste vastu, olenemata nende välimusest, olenemata nende orientatsioonist, usutunnistusest ja kõigest muust (naine, 24).

Teiste austamise kõrval tuleks intervjueritute arvates lastes kasvatada ka iseseisvust, viisakust ja headust. Samuti rõhutati vajadust pöörata laste õpetamisel tähelepanu oma vigadest õppimisele, mis võib aidata arendada kriitilist mõtlemist ja probleemide lahendamise oskust.

2018. aasta Euroopa Väärtusuuringus pooldas veidi üle poole Eesti noortest lastes visaduse ning kolmandik sõltumatuse juurutamist. Narva noorte küsitluses osalenud pidasid neid väärtusi veelgi olulisemaks – seitse noort kümnest töid välja visaduse ning kaks kolmandikku sõltumatuse arendamise lastel. Mõlemad omadused kujutavad Roland F. Ingleharti (2018) väärtusarengu teooria kohaselt endast saavutuslikkusele orienteeritud ilmalik-ratsionaalseid väärtusi. Eneseväljenduslike väärtuste hulka kuuluvat kujutlusvõime edendamist väärtustas Narva küsitluses neli noort kümnest, mida on rohkem kui 2018. aastal, mil seda pidas oluliseks kolm Eesti noort kümnest. Kasvatustest kõige vähem oluliseks peeti Ingleharti (2018) väärtustearengu teoorias traditsiooniliste väärtuste hulka kuuluva sõnakuulelikkuse ja religioossuse tähtsuse edendamist. Tundub, et sõnakuulelikkuse juurutamise osas aja jooksul muutusi aset leidnud ei ole – seda pidas 2018. aastal oluliseks vaid ligikaudu

viiendik Eesti noortest ja küsitletud Narva noorte seas ei olnud nende osakaal suurenenud ega vähenenud. Ka religioossuse ergutamist lastes väärtustasid küsitluses osalenud Narva noored võrdväärselt 2018. aastal Euroopa Väärtusuuringus osalenud Eesti noortega, kellest pidas seda oluliseks vaid viis protsenti. Tollal oli venekeelsete noorte seas selle tähtsustajaid küll oluliselt rohkem (14%) kui nende eestikeelsete kaasmaalaste seas (2%).

Narva noorte hinnangud järgmise generatsiooni käekäigu kohta ei erine kuigivõrd 2020. aastal Eurobaromeetri uuringus osalenute omast. Ligikaudu vaid neljandik mõlemas uuringus osalenutest leidsid, et lapseeas oleva põlvkonna elu saab olema lihtsam kui nende endi oma, samas arvasid ligi pooled mõlema uuringu küsitletutest, et see saab olema keerulisem. Küllap kujundavad selliseid hinnanguid tugevasti noorte igapäevaelurütmi segi lüüa ähvardavad kriisid. Intervjueeritud Narva noorte sõnul on nendeks koroonapandeemia, elukalliduse tõus ja sõda Ukrainas.

Kokkuvõte

Pole kahtlust, et paljudes (eelkõige rutiinsetes) igapäevastes otsustes juhindume senises elus oma kasulikkust tõestanud argitarkusest. Selle aluseks on kultuuriruumis varasemates kogemustes kinnitust leidnud ning enesestmõistetavuste jõu omandanud uskumused ja veendumused. Kuna tänapäevases kommunikatsiooniühiskonnas on paljud neist kiiresti muutuvate ühiskondlike olude tõttu üha enam kahtluse alla seatud, teisenevad nad varasemast kiiremini, sest meil tuleb üha hoogsamas tempos seostada uusi teadmisi olemasolevatega. Muutunud ühiskondlike olude tõttu saamegi rääkida põlvkondlikest erinevustest, kus oma elus kohta otsivate noorte väärtused erinevad vanemate põlvkondade omadest.

Erinevate kultuuride ristteel asuva Narva noored on tõmbetuules – ühelt poolt ollakse nõukogudeaegsete venekeelsetest piirkondadest sisserändajate järeltulijad, teisalt sotsialiseerutakse sellest erinevas Eesti institutsionaalses keskkonnas. Seetõttu pole üllatav, et on välja kujunemas piirkondlik identiteet ja enamasti peetakse end sarnaselt varasemates uuringutes osalenud venekeelsete eakaaslastega eestivenelasteks. Valdav enamus uuritud Narva noori näeb end sarnaselt ülejäänud Eesti noortega põhjaeurooplastena, kuid nende seas on ülejäänud Eesti noortest rohkem Ida-Euroopaga identifitseerujaid.

Kuna uuringus osalesid gümnaasiumiõpilased ja tudengid, ei saa nende antud hinnangute põhjal teha järeldusi töötavate ja mitteõppivate Narva noorte arusaamade eripärade kohta. Küsitletud on veendunud, et nende identiteeti kujundavad nii ühiskond, sotsiaalmeedia kui ka lähedased suhted pere ja

sõpradega. Ennast määratleti eelkõige soolise identiteedi (naine või mees), aga ka oma perekonna, vanuse ja eluperioodi ning traditsioonilise seksuaalse orientatsiooni ja haridustaseme kaudu. Varasemates uuringutes Eesti noorte seas ilmnunud tugevat rahvuslikku identiteeti ei ilmnunud. Nii küsitluses kui ka intervjuudes ilmnis kahes kultuuriruumis elamisest tingitud identiteedi ebakindlus, mida on süvendanud sõda Ukrainas.

Nagu ülejäänud Eesti eakaaslased, saavad ka Narva noored ühiskonnas toimuvast teada enamasti sotsiaalmeedia kaudu. Eelistatakse venekeelset meediat, eestikeelse jälgimist piirab ebapiisav eesti keele oskus ja uudisekanalite tasulisus.

Argitarkusena on väärtused normatiivsed ja ettekirjutavad veendumused, mida ei seata kahtluse alla seni, kuni nad on kasulikud teenäitajad. Uuringus osalenud Narva noorte väärtushinnanguid on kujundanud sotsiaalses elukeskkonnas tajutud ebakindel füüsiline ja materiaalne turvatunne ning sellest väljatuleku otsingud. Väga kõrgelt väärtustati saavutuslikkust, seevastu eneseväljenduslikke väärtusi peeti eestikeelsetest noortest vähem olulisteks. Nii nagu varasemates uuringutes oli venekeelsete noorte orienteeritus turvalisusele, saavutustele ja võimule tugevam kui eestikeelsetel noortel, hindasid ka Narva noored neid alusväärtusi kõige kõrgemalt.

Narva noorte kõige ihaldatavamad eesmärgid hõlmavad sotsiaalse tunnustuse, sõltumatuse kasvatamise ja hariduse omandamise poole püüdlemist. Pereloomist ei peetud veel kuigi oluliseks. Kõige enam motiveeris Narva noori ühiskonnas läbilöömist võimaldav edukas karjäär, mis jäi üleeestilises noorte väärtusuuringus iseseisvuse ja vastutuse võtmise järel tähtsuselt alles kolmandale kohale. Iseseisvumist vanematest ja vastutuse võtmist hindasid küsitluses osalenud Narva noored ülejäänud Eesti noortest veidi madalamalt. Seevastu väärtustasid nad head välimust märksa kõrgemalt. Ka materiaalsel kindlustatust ja ülikooli lõpetamist peeti ülejäänud Eesti noortest tähtsamaks. Kuigi abielu väärtustati ülejäänud Eesti noortega võrdväärselt, peeti laste saamist ülejäänud Eesti noortest vähem oluliseks. Kõige madalamalt hinnati kodanikuühiskonna tegevustes osalemist. Kodanikuühiskonna tegevustes osalemiseks vajalik usaldus teiste inimeste vastu oli uuritud Narva noorte seas oluliselt madalam kui nende eesti eakaaslaste hulgas. Seega võib väita, et Narvas õppivate noorte ihaldatud eesmärk on omandatava hariduse abil sotsiaalse tunnustuse poole pürgides luua endale turvaline tulevik. Selle juures loodetakse eelkõige iseendale ja ollakse valmis esialgu loobuma laste saamisest.

Uuritute füüsilisele ja ainelisele ebakindlusele viitab ka asjaolu, et nende osakaal, kes peavad riigis korra säilitamist ja hinnatõusu vastu võitlemist olulisemaks kui sõnavabaduse kaitsmist ja tähtsates riigiasjades kaasarákimist, on üle kahe korra suurem kui eesti eakaaslaste seas.

Materialismi väärtustamine ilmnes ka uuritute tööväärtustes: ihaldusväärsaks peetava töö juures hinnati kõige kõrgemalt töökoha kindlust ja head palka, see tähendab, et töö juures hinnati kõige kõrgemalt selle abil saavutatavaid tööväliseid hüvesid. Samas peeti olulisteks ka töö enda aspektide tähtsustamist puudutavaid eneseväljenduslikke väärtusi, mis hõlmavad võimalusi tegelda meeldiva alaga, kasutada oma võimeid, näha oma töö tulemusi ja pideva enesetäiendamise võimalusi. Võrreldes 2016. aasta uuringuga on need hinnangud veidi madalamad. Selliseid instrumentaalseid töö aspekte nagu ametialase karjääri võimalused, tööga kaasnev kõrge ühiskondlik positsioon, töö kergus ja puhtus ning tööaja paindlikkus peeti juba vähem oluliseks. Sotsiaalseid tööväärtusi ei peetud kuigi olulisteks: võimalust olla kasulik ühiskonnale väärtustati varasemast madalamalt ja võimalust töötada koos teistega peeti kõige vähem oluliseks. Seega võib öelda, et noorte ebakindlusetunne ilmnes ka tööväärtustes – ei ihaldada mitte niivõrd meelepärast kuivõrd hästi makstud tööd ja kardetakse ka sellest ilma jääda.

Seetõttu pole üllatav, et uuringus osalenud Narva noorte hirm töötuks jäämise ees oli suurem kui noortel mujal Eestis. Lisaks kartsid nad eesti noortest rohkem ühiskondliku ebaõigluse süvenemist. Ka hirm sattuda füüsilise vägivalla ohvriks oli suurem kui eesti noortel. Kuigi keskkonna saastumine ei olnud neile teistest noortest suuremaks mureks, toodi intervjuudes välja vajadus leida tasakaal keskkonna kaitsmise ning majandusliku stabiilsuse ja inimeste heaolu tagamise vahel.

Kasvatuseväärtustest peeti kõige olulisemaks saavutuslikkusele orienteeritud väärtuste hulka kuuluvat vastutustunde ergutamist lastes. Uuritud Narva noored väärtustasid varasemates uuringutes osalenud venekeelsetest Eesti noortest kõrgemalt ka visaduse juurutamist. Varasemalt uuritud venekeelsetest noortest kõrgemalt hinnati eneseväljenduslikke püüdlusi tähtsustava teiste inimeste suhtes sallivuse ja lugupidamise juurutamist. Sõnakuulelikkuse ja religioossuse kasvatamist lastes, mis toetavad traditsionaalsete väärtuste edendamist, väärtustati kõige madalamalt, ning kuigi need hinnangud ei erinevad eestikeelsete Eesti noorte omadest, pidasid küsitluses osalenud Narva noored varasemalt uuritud venekeelsetest noortest lastes sõnakuulelikkuse juurutamist olulisemaks ja religioossuse ergutamist vähemoluliseks. Seega võib öelda, et Narvas õppivad noored peavad kõige olulisemaks just distsipliinerituse kultiveerimisele orienteeritud kasvatuseväärtusi.

Uuritud Narva noored kalduvad jagama varasemalt Eesti noorte seas domineerinud seisukohta, et tänaste laste elu saab tulevikus olema keerulisem kui nende põlvkonna oma.

Ülaltoodud analüüside põhjal näeme, et Narvas õppivate venekeelsete noorte väärtused ei erine oluliselt ülejäänud Eesti noorte omadest. Peamised

erinevused ilmnesid tugevamas vajaduses materiaalse ja füüsilise turvatunde järele. Olulise turvatunde kindlustajana nähti hästimakstud töökohta, millest pole ohtu ilma jääda. Kuna uuritute puhul on tegemist õppuritega, siis näevad nad tähtsa ihaldatud eesmärkideni jõudmise kanalina hea hariduse omandamist. Nende saavutuspüüdlustes kombineerub nii majandusliku kindlustatuse kui ka selle saavutamiseks vajalikuks peetava eduka karjääri ning eneseesitluseks vajaliku hea välimuse väärtustamine. Võrreldes väheoluliseks hinnatud laste saamisega väärtustatakse kõrgelt just edukat karjääri. Samuti võib öelda, et Narva noortel aitaks ebakindlustunnet ületada nende tugevam Eesti külge sidumine. Nende kontrollitunnet ümbritseva keskkonna üle võiks suurendada ja nende pürgimusi Eesti ühiskonnaelus osalemiseks julgustada. Igati tuleks vältida etniliste eestlaste ja venekeelsete eestimaalaste vahelist kultuuripõhist, erinevatest ajaloolistest minevikukogemustest tulenevat vastandamist, mis on küll käimasoleva sõja tõttu keeruline. Nende lõimumisele aitaks kaasa sihikindel eesti keele omandamise toetamine.

Tänuavaldus

Artikli valmimist on toetanud Postimehe Fondi Noor-Eesti teadusgrant (POST 214).

Kirjandus

Augoustinos, Martha & Walker, Iain & Donaghue, Ngaire 2014. *Social cognition: An integrated introduction*. London: Sage.

Basáñez, Miguel E. 2016. *A world of three cultures: Honor, achievement and joy*. New York: Oxford University Press.

Beilmann, Mai & Lilleoja, Laur & Realo, Anu 2021. Learning to Trust: Trends in Generalized Social Trust in the Three Baltic Countries from 1990 to 2018. – Almakaeva, Anna & Moreno, Alejandro & Wilkes, Rima (toim). *Social Capital and Subjective Well-Being. Insights from Cross-Cultural Studies*. Cham, Switzerland: Springer International Publishing, lk 19–43 (DOI: 10.1007/978-3-030-75813-4_2).

Bourdieu, Pierre 1986. The forms of capital. – Richardson, John G. (toim). *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. London: Bloomsbury Academic, lk 241–258 (DOI: 10.1002/9780470755679.ch15).

Contarello, Alberta 2022. *Embracing Change: Knowledge, Continuity, and Social Representations*. Oxford: Oxford University Press (DOI: 10.1093/oso/9780197617366.001.0001).

- ESS Round 10 = European Social Survey Round 10 Data 2021. *Data file edition 3.0. Sikt – Norwegian Agency for Shared Services in Education and Research, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC* (DOI: 10.21338/NSD-ESS10-2020).
- Ester, Peter & Braun, Michael & Vinken, Henk 2006. *Eroding Work Values? – Ester, Peter & Braun, Michael & Mohler, Peter (toim). Globalization, Value Change, Generations*. Leiden, Boston: Brill, lk 89–113 (DOI: 10.1163/9789047409571_009).
- European Commission 2022 = European Commission and European Parliament, Brussels 2022. Eurobarometer 94.1: Values and Identities of EU citizens 2020. – *GESIS, Cologne. ZA7749 Data file Version 1.0.0* (DOI: 10.4232/1.13927).
- EVS 2020 = European Values Study 2017: Integrated Dataset – Matrix Design Data (EVS2017 Matrix Design). – *GESIS Data Archive, Cologne. ZA7502 Data file Version 2.0.0* (DOI: 10.4232/1.13561).
- Geertz, Clifford 2017. *Kultuuride tõlgendamise: valitud esseed*. Tallinn: Tänapäev.
- Gorkova, Nelli 2021. Narva subkultuuride käsitlemine mõnede rahvamajas tegutsevate rahvuskultuuriseltside näitel. – *Akadeemia* 43 (2), (<https://akadeemia.ee/2021/10/narva-subkultuuride-kasitlemine-monede-rahvamajas-tegutsevate-rahvuskultuuriseltside-naitel/> – 19.02.2025).
- Hofstede, Geert 2001. *Culture's consequences: comparing values, behaviors, institutions and organizations across nations*. Thousand Oaks: Sage.
- Howard, Marc M. 2003. *The weakness of civil society in post-Communist Europe*. Cambridge, Cambridge University Press (DOI: 10.1017/CBO9780511840012).
- Inglehart, Ronald F. 2018. *Cultural Evolution: People's Motivations are Changing, and Reshaping the World*. Cambridge jt.: Cambridge University Press (DOI: 10.1017/9781108613880).
- Jackson, Joshua Conrad & Medvedev, Danila 2024. Worldwide divergence of values. – *Nature Communications* 15, 2650 (DOI: 10.1038/s41467-024-46581-5).
- Laherand, Meri-Liis 2008. *Kvalitatiivne uurimisviis*. Tallinn: OÜ Infotrukk.
- Lamesoo, Katri & Ader, Angela 2017. *Muutunud õpiküsituse rakendamise ja selleks erinevate valikute pakkumise seire korraldamine, sh gümnaasiumis valikkursuste rakendamise osas. Projekti raport*. Tartu: Tartu Ülikooli Haridusuuenduskeskus.
- Lukk, Maarika & Koreinik, Kadri & Kaldur, Kristjan & Vihman, Virve-Anneli & Villenthal, Anneli & Kivistik, Kats & Jaigma, Martin & Pertšjonok, Anastasia 2017. *Eesti keeleseisund*. Aruanne. Tartu: Tartu Ülikool ja Balti Uuringute Instituut (IBS).
- Marková, Ivana 2007. Social Identities and Social Representations: How Are They Related? – Moloney, Gail & Walker, Iain (toim). *Social representations and identity: content, process, and power*. New York: Palgrave Macmillan, lk 215–236.
- Marova, Arina 2024. *Narva noorte elukohast lahkumise põhjused gümnaasiumi lõpetanute näitel*. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool: Narva kolledž (<https://hdl.handle.net/10062/100239> – 21.02.2025).

- Mooses, Veronika 2021. *Towards a more comprehensive understanding of ethnic segregation: activity space and the vicious circle of segregation*. Doktoritöö. Tartu Ülikool: Ökoloogia ja maateaduste instituut.
- Moscovici, Serge 1973. Foreword. – Herzlich, Claudine (toim). *Health and Illness: A Social Psychological Analysis*. London: Academic Press, lk ix–xiv.
- Moscovici, Serge 2000. *Social representations: explorations in social psychology*. Cambridge: Polity Press.
- Moscovici, Serge 2008. *Psychoanalysis: its image and its public*. Cambridge: Polity Press.
- Moscovici, Serge 2022. *Jumalate loomise mehhanism: sotsioloogia ja psühholoogia*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Puur, Allan & Klesment, Martin & Sakkeus, Luule 2019. A Turbulent Political History and the Legacy of State Socialism in the Baltic Countries. – Hess, Daniel B. & Tammaru, Tiit (toim). *Housing Estates in the Baltic Countries*. Cham: Springer, lk 31–49 (DOI: 10.1007/978-3-030-23392-1_2).
- Raudsepp, Maaris & Rämmer, Andu 2013. The Social Childhood of New Ambivalent Objects: Emerging Social Representations of New Biotechnologies. – Kannike, Anu & Laviolette, Patrick (toim). *Things in Culture, Culture in Things*. Tartu: University of Tartu Press, lk 280–302.
- Realo, Anu 2019. Väärtuste muutus aastatel 1990–2018 – Ingleharti kultuuriliste väärtuste dimensioonid. – Ainsaar, Mare & Strenze, Tarmo (toim). *Väärtused kui inimvara ja nende mõju ühiskonna arengule*. Tallinn: Arenguseire Keskus, lk 19–35. (https://www.riigikogu.ee/wpcms/wp-content/uploads/2019/02/Arenguseire-Keskus_Väärtused-kui-inimvara_2019.pdf – 11.02.2025).
- Realo, Anu 2023. Miks me usaldame? – *Akadeemia* 35 (3), lk 387–415.
- Rezsö, Rudolf 2001. Values, sociology of. – Smelser, Neil J. & Baltes, Paul B. (toim). *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. Oxford: Elsevier Science, lk 16153–16158 (DOI: 10.1016/B0-08-043076-7/01985-9).
- Roe, Robert A. & Ester, Peter 1999. Values and work: empirical findings and theoretical perspective. – *Applied Psychology: An International Review* 48 (1), lk 1–21 (<https://core.ac.uk/download/pdf/6750649.pdf> – 21.02.2025).
- Rämmer, Andu 2005. Soolisi ja rahvuslikke erinevusi kahe kümnendi Eesti koolilõpetajate tööväärtustes. – Kenkmann, Paul & Saarniit, Jüri (koost). *Pölvkonnad muutumas ajas. Noorsoo- ja haridussotsioloogide töid aastatest 1975–2001*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 45–81.
- Rämmer, Andu 2009. Eesti koolinoorte väärtused. – Sutrop, Margit & Valk, Pille & Velbaum, Katrin (koost). *Väärtused ja väärtuskasvatus: Valikud ja võimalused 21. sajandi Eesti ja Soome koolis*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 83–117.
- Rämmer, Andu 2017. *Sotsiaalse tunnetuse muutused Eesti siirdeühiskonna kontekstis*. Doktoritöö. Tartu Ülikool: Tartu Ülikooli Kirjastus, (<http://hdl.handle.net/10062/58658> – 21.02.2025).

- Rämmer, Andu 2019. Väärtustest ja neid kujundavatest teguritest. – *Akadeemia* 31 (8), lk 1347–1381.
- Rämmer, Andu 2023a. Eesti- ja venekeelsete noorte väärtushinnangud. – Ainsaar, Mare (toim). *Muutuv ja mitmekesine Eesti Euroopa Sotsiaaluuringus*. Tartu Ülikool: Ühiskonnateaduste instituut, lk 27–36 (<https://uhiskond.ut.ee/et/sisu/eesti-ja-venekeelsete-noorte-vaartushinnangud> – 21.02.2025).
- Rämmer, Andu 2023b. Noorte elukäik peegeldub nende väärtustes ja identiteedis. – *Riigikogu Toimetised* 48 (2), lk 145–156 (https://rito.riigikogu.ee/wordpress/wp-content/uploads/2023/12/145-156_Uuring-Rämmer.pdf – 21.02.2025).
- Rämmer, Andu & Külm, Meri L. 2022. *Eesti noorte väärtused*. Ettekanne Friedrich Eberti Fondi Eesti büroos, 23.11. Tallinn: Friedrich Ebert Stiftung.
- Rämmer, Andu & Tuuder, Anastassia & Rootamm-Valter, Jelena 2024. Narva noorte identiteet ja väärtused. – *Riigikogu Toimetised* 50 (2), lk 155–170 (https://rito.riigikogu.ee/wordpress/wp-content/uploads/2025/01/50_Uuring-Rammer.pdf – 21.02.2025).
- Saarniit, Jüri 2000. Väärtusteadvus ja selle muutused. – *Eesti Noorsooraport: Eesti noorsoopoliitika ülevaade*. Tallinn: EV Haridusministeerium, lk 217–225.
- Schwartz, Shalom H. 2012. An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. – *Online Readings in Psychology and Culture* 2 (1) (DOI: 10.9707/2307-0919.1116).
- Smith, Peter B. & Schwartz & Shalom H. 1997. Values. – Berry, John W. & Segall, Marshall H. & Kagitcibasi, Çiğdem (toim). *Handbook of Cross-Cultural Psychology. Volume 3: Social Behavior and Applications*. London: Allyn and Bacon, lk 77–118.
- Tajfel, Henri 1981. *Human groups and social categories: Studies in social psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tsirogianni, Stavroula & Gaskell, George 2011. The role of plurality and context in social values. – *Journal for the Theory of Social Behaviour* (41), lk 441–465 (DOI: 10.1111/j.1468-5914.2011.00470.x).
- Tuuder, Anastassia 2022. *Kohaliku identiteedi, riigirahva identiteedi ning ruumi konstrueerimine Narva noorte eestivenelaste näitel*. Magistritöö. Tallinna Ülikool: Ühiskonnateaduste instituut (<https://www.etera.ee/zoom/199043/view?page=1&p=separate> – 21.02.2025).
- Wagner, Wolfgang & Hayes, Nicky 2005. *Everyday discourse and common sense: The theory of social representations*. New York: Palgrave Macmillan.
- Wagner, Wolfgang & Kello, Katrin & Rämmer, Andu 2019. Making Social Objects: Social Representation Theory. – Valsiner, Jaan & Rosa, Alberto (toim). *The Cambridge Handbook of Sociocultural Psychology, 2nd edition*. Cambridge: Cambridge University Press, lk 130–147.

Summary

Values and identity of Narva youth

Andu Rämmer

Associate Professor of Youth Studies at Narva College, University of Tartu
andu.rammer@ut.ee

Maria Zhuravliova

Head of the Department of Youth Work and a Junior Lecturer in Youth Work at Narva College,
PhD candidate in Sociology, University of Tartu
maria.zuravljova@ut.ee

Anne Kivimäe

Teacher of youth work at Narva College, University of Tartu,
Head of the Narva Study Centre, Estonian Academy of Security Sciences
anne.kivimae@ut.ee

Maria Anderson

Research coordinator at Narva College, University of Tartu
MA student in the Youth Work Management curriculum, Tallinn University
maria.anderson@ut.ee

Keywords: identity, Narva, youth, values

We share the view that people are guided in their everyday decisions by common sense, the trustworthiness of which has been confirmed by its usefulness in the past; its nature is thoroughly explained by the theory of social representations. A social representation is a system of values, ideas and practices with a twofold function: first, to enable individuals to orient themselves in the everyday world and to master it; and second, to provide codes for social exchange or naming and classifying unambiguously the various aspects of their world and their individual group history.

This article focuses on the values and identity of young people in Narva. We compare the results of a survey of 284 Narva high school students and University of Tartu Narva College students with the values of their peers who participated in the Baltic Youth Values Survey, the European Social Survey, the European Values Survey, Estonian School-leavers Survey and the Eurobarometer Values and Identity Survey. We rely on qualitative interviews to interpret the value judgements elucidated in the Narva survey. To detect contextual interpretations of informants' beliefs from 15 individual in-depth interviews and two focus group interviews we employed thematic content analysis.

Among youngsters of Narva, a regional identity has developed and, like their Russian-speaking peers in previous surveys, most people consider themselves as Estonian Russians. Like the rest of Estonians, most youngsters studied see themselves as Northern Europeans, but they tend more than the aforementioned to identify as Eastern Europeans. Their identity is moulded by society, social media and close relationships with family and friends. The youngsters studied identify themselves primarily through

gender, but family, age and life period, sexual orientation and acquired education level are also important referents. Both in the survey and in the interviews, identity insecurity resulting from living in two cultural spaces emerged, exacerbated by the war in Ukraine.

Like their peers in Estonia, youngsters studied in Narva retrieve information about events in society mostly from social media. They prefer to follow Russian-language media, as their Estonian language skills are insufficient, and some news channels are paid.

Values as manifestations of common sense are prescriptive, and they are not questioned, so long as they are considered useful guides. The values of youngsters in Narva reflect a weak sense of physical and material security and desires to strengthen them. Achievement is highly valued, and self-expression values are seen to be less important than for Estonian-speaking young people.

Like the rest of Russophone Estonians, youngsters in Narva value security, achievement and power-oriented basic values more highly than their Estonian-speaking peers.

The most desired goals for the youngsters studied in Narva include the pursuits of social recognition, independence and education. Among them are aspirations towards a successful career, independence from parents and good looks. The next important goals for them are material security, taking responsibility and graduating from university. Marriage and having children are valued much lower. Participation in civic activities is seen as the least important. The level of generalized trust in other people – an important precondition for participation in civil society activities – is significantly lower among youngsters in Narva than among their Estonian peers.

Job security and a good salary are seen as the most important work values. However, opportunities to work in an enjoyable field, to use their abilities, to see the results of their work and to continuously improve themselves are also considered noteworthy desires. Opportunities for career advancement, job prestige, the ease of work and flexible working hours are seen as less desired goals.

The prospect of unemployment is a major concern for the youngsters studied in Narva, more so than for other young people in Estonia. Many of them also fear that social injustice will worsen. On the other hand, they are less concerned than other Estonian youngsters about environmental pollution. Their fear of falling victim to physical violence is also greater than that of other young people in Estonia.

The youngsters studied in Narva consider encouragement of the sense of responsibility in children as the most important educational value. The acquisition of determination, perseverance and independence is also highly valued. Cultivation of traditional values such as obedience and religiosity in children is considered the least important. Of the self-expression values, instilling tolerance towards others is the most highly valued.

Narva youngsters tend to share the dominant view among young people in Estonia that the lives of today's children will be more difficult than those of their own generation.

Andu Rämmer on Tartu Ülikooli Narva kolledži noorsootöö osakonna noorte uuringute kaasprofessor. Ta tegeleb oma uurimistöös väärtuste kujunemise ja sotsiaalsete representatsioonide uurimisega. Viimastel aastatel on ta uurinud lähemalt venekeelsete noorte väärtusi ja identiteeti.

Andu Rämmer is an Associate Professor of Youth Studies at Narva College, University of Tartu. His research focuses on the formation of values and social representations. In recent years, he has focused on the study of values and identity of Russian-speaking youth.

ORCID 0000-0002-5812-9814

andu.rammer@ut.ee

Maria Žuravljova on Tartu Ülikooli Narva Kolledži noorsootöö osakonna juhataja ja noorsootöö nooremlektor ning Tartu Ülikooli sotsioloogia doktorant. Ta uurib oma doktoritöös riskioludes elavate noorte arenguvõimalusi.

Maria Zhuravlio is the Head of the Department of Youth Work and a Junior Lecturer in Youth Work at Narva College, University of Tartu and a PhD candidate in Sociology at the University of Tartu. Her PhD thesis explores development opportunities for young people living in at-risk situations.

maria.zuravljova@ut.ee

Anne Kivimäe on Tartu Ülikooli Narva Kolledži noorsootöö õpetaja, Sisekaitseakadeemia Narva õppekeskuse koordinaator. Oma teadustöös on ta käsitlenud noortekesksust noortega töötamisel ja võimekusepõhist lähenemist noorsootöös.

Anne Kivimäe is a teacher of youth work at Narva College, University of Tartu and Head of the Narva Study Centre of the Estonian Academy of Security Sciences. Her research has focused on the application of a youth-centred approach in working with young people and a capability-based approach to youth work.

anne.kivimae@ut.ee

Maria Anderson on Tartu Ülikooli Narva Kolledži uuringute koordinaator ja Tallinna Ülikooli noorsootöö korralduse magistrant. Oma teadustöös on ta uurinud venekeelsete noorte väärtusi ja religioossust.

Maria Anderson is the research coordinator at Narva College, University of Tartu and an MA student in the Youth Work Management curriculum at Tallinn University. In her research she has studied the values and religiosity of Russian-speaking youth.

maria.anderson@ut.ee

Kes me siin oleme? Narva 1990. aasta venekeelses ajakirjanduses

Elena Pavlova

Tartu Ülikooli teadur

elena.pavlova@ut.ee

Teesid: Käesolevas artiklis vaadeldakse uute identiftseerimisliinide rajamise loogikat Narvas 1990. aastal. Ajalehtede Molodjož Estonii ja Sovetskaja Estonija põhjal käsitlen Eesti Nõukogude Liidust lahkumise ja iseseisvuse taastamise arutelude mitmemõõtmelisust ja avatust Narvas. Narva vabamajandustsooni loomise projekti ja majanduspiiri seaduse teemaliste debattide analüüsist ilmneb elanikkonna soov kujundada vaba demokraatliku Eesti raames linna- ja regionaalne identiteet. Artikkel on kirjutatud Ted Hopfi ja Bentley Allani välja töötatud identiteediuringu metoodika põhjal, mida on tutvustatud monograafias “Making Identity Count: Building a National Identity Database” (2016).

Märksõnad: Eesti, identiteet, meedia, Narva, NSV Liidu lagunemine

Narva-teemalised vestlused on tänapäeval peaaegu alati keerulised teoreetilised liinid ja konstruktsioonid. Antropoloog Francisco Martínez pakkus välja isegi kontseptsiooni “Narva kui meetod” (Martínez 2020). Nii Narva geograafiline asukoht kui ka linna ajalugu pakuvad erinevates teadusharudes märkimisväärset mõtlemisainet (Kaiser & Nikiforova 2008; Pikner 2019). Vähem olulised pole ka Narvas ja Narva kohta tehtud uuringud Eesti venekeelse vähemuse identiteedi osas (Erbsen 2020; Fein 2005). Narva elanikud ise on aga üha vähem nõus intervjuusid andma, sest elu piirilinnas on endiselt raske ning muutub Venemaa ja Ukraina sõja tingimustes veelgi raskemaks (Trimbach & O’Lear 2015).

Eesti iseseisvuse taastamisest on möödunud juba 30 aastat, kuid küsimus Narva elanike identiteedist ja nende kuvandist Eesti ühiskonnas ei kaota aktiivsust poliitilises poleemikas (Ert & Libe 2024) ega meedias (Vanamölder 2024; Ehamaa 2023; Kesküla 2021). Siiski on üks minu arvates äärmiselt oluline probleem. Enamik Eesti venekeelse elanikkonna identiteeti uurivaid publikatsioone on kirjutatud ja avaldatud inglise või vene keeles (nagu Valeria Jakobsoni suurepärase ülevaateartikkel 2002a). See võimaldab rääkida Eesti teadlaste tõsisest panusest kaasaegsesse teadusesse, kuid samas piirab see Eesti elanike võimalust tutvuda oluliste sotsiaalsete teemade, näiteks riigi suurima vähemuse probleemide ja strateegiate teadusliku ümbermõtestamisega. Eesti keeles on

antud teemal ilmunud kriitiliselt vähe kirjutisi (Grigorjan & Rosenfeld 2004; Lavrentjev 2018; Pavlova 2023). Peamiselt on ilmunud sotsioloogiliste andmete lühianalüüse (Saks & Seppel *et al.* 2023). Just sellepärast otsustasin anda sellesse arutellusse oma panuse, pakkudes tagasivaadet 1990. aasta sündmustele, mil samamoodi peeti Narva elanike arutelusid riigi venekeelse elanikkonna suhtumise indikaatoriks Eesti NSV Liidust lahkumise ja taasiseseisvumise loogika osas. Ma ei võta ülesandeks tuua otseseid paralleele tänapäevaga, seda enam, et ma ei tahaks anda hinnangut tollase eesti- ja venekeelse eliidi poliitikale. Käesoleva artikli eesmärk on tutvustada Narva elanike ja juhtkonna arutlusloogikat 1990. aastal, mil mõistet *eestivenelased* veel ei eksisteerinud, kuid samastumisdiskursuse põhiliinid olid juba kujunemas. Toonased sündmused ja nende tõlgendus kohalike elanike, nii eestlaste kui ka venelaste seas, on sageli oluline element tänapäevastes aruteludes venelaste kohast Eestis, mistõttu on nende sündmuste uurimine aktuaalne ka tänapäeval.

Nii eesti kui ka välismaa teadlased on avaldanud sel teemal kvaliteetseid uurimusi, pöördudes kultuuriuuringute (Cole 2024) ja postkoloniaalse lähene-mise poole (Kaljund 2018). Leidub häid võrdlevaid uurimusi (Jašina-Schäfer 2020). On artikleid Eesti venekeelse elanikkonna identiteedist läbi vanuse-rühmade analüüsi prisma (Vihalemm & Masso 2002), klasside ebavõrdsusest (Saarts & Saar 2022). Leidub meediakasutuse analüüsi (Vihalemm & Juzefovičs 2022). Kuid minu uurimistöös on kõige olulisemad tööd, mis käsitlevad ka identiteediküsimust Eesti venekeelses ajakirjanduses ilmunu põhjal. Valeria Jakobson ja Triin Vihalemm on uurinud ajaloolisi narratiive venekeelses aja-kirjanduses ja nendivad nii nõukogude kui ka Venemaa keiserliku mineviku tähtsust lugejale (Jakobson 2002b; Vihalemm & Jakobson 2011). Eriti huvitav on minu uurimuse seisukohalt Jakobsoni (2002a) kirjutis, kus autor visandab üldjoontes Eesti venekeelse elanikkonna identiteedi kujunemise võtmesuundi alates 1947. aastast.

Analüüsides 1990. aasta Eesti venekeelset ajakirjandust, eelkõige ajalehti Sovetskaja Estonija ja Molodjož Estonii, jätkan käesolevas artiklis teatud määral Jakobsoni tööd. Oma uurimuses, mis sisaldab ülevaadet Narva vabama-jandustsooni ja majanduspiiriseaduse debatist, toon välja järgmised punktid. Esiteks demonstreerin, et Venemaa aktiivne roll Eesti venekeelsete elanike suhtes oli sel perioodil ilmselgelt liialdatud ning narvalaste toonane valik oli pigem föderatiivsena NSV Liitu kuuluva Eesti ja iseseisva Eesti vahel, aga mitte Venemaa ja Eesti vahel. Samuti näitan, et tolle perioodi identifitseerimisdis-kursuse võtmeprobleemiks ei olnud mitte vene kultuur ja keel, vaid venelus kui sotsiaalse ja majandusliku staatuse marker. See ei olnud valik Venemaa ja vene kultuuri või Eesti ja eesti kultuuri vahel, vaid püüd kinnistada oma subjektsust Eesti majandus- ja poliitikaelus. Kusjuures oluline argument oli

siin just identifitseerimisdiskursus, mis ühelt poolt ületas uute riikide tegelikud piirid, ning teisalt rõhutas konventsionaalset piiri perifeeria ja keskuse kui *teise* vahel (keskus tähendas siin nii Moskvat kui Tallinna). Teine oluline element tollases identifitseerimisdiskursuses oli selle mitmemõõtmelisus ja avatus. Venekeelne elanikkond püüdis mitte üksnes aktiivselt aidata kaasa poliitilistele muutustele, vaid ka osaleda diskussioonis selle üle, milline on uus Eesti ja milline ta peaks olema. Uue identiteedi – eestivenelased – kujunemine oli alles algstaadiumis, nõukogude identiteet oli tasapisi hääbumas, mis tähendab, et kesksed olid arutelud Eesti ühise tuleviku üle.

Käesolev artikkel on kirjutatud projekti “Rahvuslik identiteet ja Eesti-Venemaa suhted: pikiuuring eliitide ja masside diskursuste kohta” raames. See projekt põhineb Ted Hopfi ja Bentley Allani välja töötatud ja monograafias “Making Identity Count: Building a National Identity Database” (2016) esitatud identiteediuringu metoodikal. Hopfi ja Allani metoodika äratas akadeemilise üldsuse tõsist huvi ning selle põhjal viidi läbi identiteediuringuid erinevates riikides (<https://makingidentitycount.wordpress.com/>). See puudutas aga peamiselt suurriike.

Tartu Ülikooli projekt arendab selle metoodika uusi tahke, pöördudes nii väikeriigi Eesti kogemuse poole kui ka siin riigis elava rahvusvähemuse, venekeelse kogukonna diskursuse poole. Metoodika olemus seisneb identiteedidiskursuse peamiste suundumuste tuvastamises, käsitledes mitte ainult ametlikku ideoloogiat, vaid ka massikultuuri pikema aja jooksul. Selle ülesande täitmiseks määratakse aasta populaarseimad teabeallikad. Need on kaks populaarseimat mängufilmi, kaks ajalooõpikut, kaks ametlikku kõnet, kaks suurima tiraažiga ajalehte ning eraldi analüüsitakse ka nendele ajalehtedele saadetud kirju. Peamine kodeerimiskategooria on identiteet. Tekstide kodeerimine läbi selle kategooria prisma on keeruline. Igapäevakõnes kasutatakse identiteedi mõistet harva ja seetõttu tekib tunne, et oma identiteedist ei räägita. Sellegipoolest on identiteet teaduslikust vaatenurgast äärmiselt oluline, sest just iseenda määramise kaudu ehitatakse üles iga indiviidi või rühma käitumine. Mingil juhul ei piirdu identiteedidiskursus ainult rahvustunnustega, sugugi vähem olulised komponendid pole identifitseerimisdiskursuses klassi- ja sotsiaalmajanduslik ebavõrdsus, sugu või religioossed hoiakud.

Projekti eesmärk on välja selgitada need omadused, mille kaudu venekeelne elanikkond kirjeldab ennast, oma positsiooni ja käitumismustreid ehk identiteeti. Projekti käigus kodeerisime allikad, seejärel teostasime koodide kvantitatiivse analüüsi ja selle tulemusena koostasime aruande, mis dokumenteeris ühe aasta populaarseimad tuvastamistrendid (<https://sisu.ut.ee/makingidentitycount/raportid/?lang=et>). Muidugi ei saa ainult ühe aasta aruanne anda toimuvast täielikku pilti. Midagi võib alati jääda kulisside taha ja mitte

sattuda valimisse. Need aruanded võivad siiski olla omamoodi kontroll-lüliks, mis võimaldab kontrollida uuringut ja paremini analüüsida diskursust. Antud juhul keskendun Narva venekeelse elanikkonna identiteedi võtmetunnustele aastal 1990. Analüüsi peamiseks empiiriliseks aluseks on koodid ajalehtedest Sovetskaja Estonija ja Molodjož Estonii, mis kirjeldavad poliitilist ja sotsiaalset olukorda Narvas 1990. aastal. Saadud tulemust võrdlesin aruandega, mis võttis arvesse projekti üldise töö käigus kodeeritud muudest allikatest pärinevaid andmeid. Projekti metoodika kohaselt võimaldab selliste andmete võrdlemine täita võimalikud lüngad põhiliselt analüüsitavas osas. Seetõttu eelneb Narva olukorda kajastavatele osadele sissejuhatav osa, mis kirjeldab venekeelse vähemuse üldist meeleolu. Selles osas, nagu ka kokkuvõttes, kasutati kõiki 1990. aasta projekti andmeid.

Kes me siin oleme?

Nõukogude Liidu lagunemine ja Eesti iseseisvuse taastamine oli kogu riigi elanikkonnale äärmiselt raske periood. Kui eestlaste põhieesmärk oli selge – vabariigi iseseisvumine, siis tõsiseks probleemiks jäi päevapoliitiline ja sotsiaalne, viivitamatuid otsuseid nõudev tegevuskava. Venekeelse ja eesti elanikkonna lahknevus oli toonud kaasa üksteisemõistmise täieliku puudumise. Eestlaste seas valitses veendumus, et venekeelne elanikkond hakkab pärast iseseisvuse taastamist aktiivselt Venemaale tagasi pöörduma. Üksnes vähesed mõistsid, et inimestel pole lihtsalt kuhugi naasta. Neid ei oodanud Venemaal keegi, raha kolimiseks ja enda sisseseadmiseks polnud. Ja venekeelsed Eesti elanikud ei mõistnud, miks nad peavad lahkuma riigist, kus nad olid aastakümneid elanud (Gembarževski 1990).

Inimesed olid ärritatud. Kirjutasid ajalehtedele küsimusi. Just nendes kirjades näeme vastupidist probleemi – täielikku teadmatust ajaloolistest protsessidest ehk siis okupatsioonist ja küüditamisest, arusaamatust rahvusliku idee üha suurenevast rollist ja mis kõige tähtsam, usku, et eestlased ja venelased on Eesti pinnal alati hästi koos eksisteerinud (Tšurin 1990). Pealegi kujutasid paljud Nõukogude Liitu justkui ideaalse skeemina eri rahvustest inimeste koeksisteerimiseks, mida ühendab üks identiteet – nõukogude inimene. Seetõttu pooldas venekeelse elanikkonna enamus aktiivselt reforme, eeskätt majanduslikke, kuid ei toetanud NSV Liidu kohese täieliku lagunemise ja kommunistliku ideoloogia kaotamise ideed. Ideaalse võimalusena nähti Eesti maksimaalset majanduslikku autonoomiat uuenenud NSV Liidu kui föderatsiooni koosseisus. See ei tähenda, nagu oleks iseseisva Eesti idee leidnud täielikku vastuseisu.

Meediaväljaannetest võib leida ohtralt kirju, mis toetavad Eesti täielikku eraldumist Nõukogude Liidust (Rjabova 1990). Venekeelset elanikkonda hirmutas pigem teadmatus, ebakindlus oma tuleviku suhtes uues Eestis. Just sellepärast soovitasid paljud mitte kiirustada väljaastumisega, vaid teha seda järkjärgult, arvestades vabariigi kõigi elanike huvidega. Väga tõsine probleem oli infopuudus mitte ainult Toompeal toimuvast, vaid ka Eesti sisearutelude kohta. Määravat rolli mängis siin eesti keele mitteoskamine. Lugejad kirjutasid Sovetskaja Estonija ja Molodjož Estonii toimetusse palvega avaldada võimalikult palju tõlkeid ja artikleid, mis kajastaksid eesti vaadet toimuvale (Diomidova 1990). Tuleb kohe märkida, et mõlemad ajalehed püüdsid seda lünka täita, avaldades mitte üksnes nii eestlaste kui ka venelaste teravaid sotsiaalteemalisi artikleid, vaid kutsudes aktiivselt üles konstruktiivsemale dialoogile eri kogukondade vahel.

Kui aga Tartus või Tallinnas oli venekeelsel elanikkonnal veel mingisugunegi ettekujutus eestikeelses keskkonnas toimuvast, siis Narva, nagu ka teised Ida-Virumaa asulad, elas oma ideedega nii Eesti kui ka kogu NSV Liidu tulevikust. Nagu kirjutas Sovetskaja Estonija lugeja Narvast, “ma ei imetle kaugeltki seda, mida nõukogude võim siia tõi. Kuid ausalt öeldes kardan ka toetada vaba Eesti ideed. Kardan vägivalla tagasitulekut” (Jagupov 1990).

Probleem oli selles, et Eesti eliit ei kiirustanud Narvas toimuvast aru saama. Nagu märgiti Molodjož Estoniis: “sealt (Toompealt) on selgelt näha minevik (...1939, 1940). Aga olevikku nähakse siit väga hämaralt... ja pole võimalust näha, mis toimub seal perifeerias, kirdes” (Levin 1990). Aga kirdeosa arenes sel ajal aktiivselt ja pakkus oma nägemust piirkonna tulevikust ning pakkus mitmesuguseid ideid. Nende seas idee Narva autonoomiast ja Narva üleandmisest VNFSV-le¹ (argumendina toodi välja, et 1917. aastal kuulus Narva Petrogradi kubermangu koosseisu), ning Narva ja Jaanilinna (Ivangorodi) ühendamine Eesti koosseisus (vastavalt Tartu rahulepingule) ning vaba ühendlinna loomine Jaanilinnast ja Narvast NSV Liidu koosseisus (Levin 1990). On oluline, et kõik need projektid rõhutasid ühte olulist elementi – Jaanilinna ja Narva ühist identiteeti, see suhtumine erineb nii Tallinnast kui ka Moskvast.

Kommunistlik partei tegevuses

Kes Narvas kõiki neid protsesse juhtis? Nagu 1990. aastate Eesti poliitilises eliidis mujalgi, mängisid linnas olulist rolli kommunistid, sealjuures nõukogude võimu aktiivselt kritiseerivad kommunistid, kes nõudsid perestroika tempo kiirendamist, omafinantseeringut, selget keskkonnapoliitikat, EKP iseseisvumist ja iseseisva haruna tugevdamist (Komlev 1990a). Eesti kommunistid omistasid

olulise rolli rahvastevahelistele suhetele vabariigis. Partei programmis oli kirjas, et ei piisa huvide ühtsuse tugevdamisest “ühise töö ja elu” alusel, tuleb keskenduda “võrdsetele kodaniku- ja sotsiaalsetele õigustele, võrdsetele võimalustele oma kultuuri ja traditsioonide arendamiseks” (Gogolin 1990). Kusjuures paljudele, aga peaaegu kõik vabariigi juhtkonna venekeelsed esindajad olid kommunistid, tundus optimaalne just NSV Liidu rahvastevaheline mudel. Neid seisukohti toetas ka ametlik Narva. Narva parteikonverentsil hääletasid kõik Eesti NSV Liitu jäämise poolt (Jermakov 1990), märtsis toimusid miitingud Nõukogude Liidu kaitseks. Tundus, et Narva kommunistide seisukoht on selge.

Kuid EKP Narva Linnakomitee läbiviidud sotsioloogiline uuring (Jermakov 1990) NSV Liidule nii otsest toetust ei väljendanud. Kõigest 3% küsitletutest toetas täielikku iseseisvust, 23% nägi Eestit unitaarriigi osana ja 72% uuenenud föderatsiooni subjektina. Kuid samal ajal pooldas radikaalseid majandusreforme ja turusuhteid 72%, majandusliku sõltumatuse soovi 84% ja poliitilist sõltumatust 52% vastanuist. Kuidas neid arve selgitada? Esiteks venekeelse elanikkonna hirmudega oma positsiooni pärast vabariigis. Nagu kirjutas selle küsitluse ülevaates I. Jermakov: “Paljud seostavad NSV Liidust lahkumist oma õiguste piiramise ohuga. 53% usub ju, et nende õigusi on rikutud. 74% küsitletutest olid vastu keeleseadusele ja kohaliku volikogu valimise seadusele.” Teiseks näitavad need arvud väga omapärast arusaama suveräänsuse kontseptsioonist. Ülevaate autor rõhutas, et Narva kommunistid, toetades Eesti rahva suveräänsuspüüdlusi, soovivad Eesti jäämist NSV Liidu koosseisu. “Aga siin pole vastuolu...,” kirjutas ta, “lihtsalt erinevad inimesed määratlevad suveräänsust erinevalt” (Jermakov 1990).

Viiteid suveräänsuse mõiste erinevatele tõlgendustele võime näha ka teistes kirjutistes. Näiteks artiklis pealkirjaga “Suveräänsusdraamad” tsiteerib autor Narva saadiku arvamust kaubavahetuse kontrollimisest Tallinna poolt: “Narva peab hakkama Toompea ees kummardama. Nõutades selliseks kaubavahetuseks luba. Tuleb välja, et me kaotame oma sõltumatuse? Nüüdsest ei saa me ju oma kodu juhtida, ja linnavolikogu ei saa kaitsta narvalaste huve... Igal inimesel ja igal piirkonnal on õigus iseseisvusele, kuid selle “printsipi” piirid pole veel selged. Kuidas kaitsta oma suveräänsust ülalt tulevate rünnakute eest? ... “kuigi see on absurd,” jätkab ta, “kuulutas maja number 11 Narvas Tallinna maanteel hiljuti välja oma suveräänsuse... see on meelevaeldus – abinõu igasuguse suveräänsuse juriidilise ebakindluse puhul” (Levin 1990). Artiklis rõhutatakse, et demokraatlike protsesside elluviimine Eestis võimaldab mitte pöörata tähelepanu vähemuse arvamusele, kuna see segab peamise eesmärgi – Eesti tegeliku iseseisvuse saavutamist. Aga “Narva linnavolikogu ei taha üldse oma suveräänsusest loobuda. Vastupidi, ta tahab olla tõeline peremees nii oma territooriumil kui ka selle elu korraldamisel” (Levin 1990). Suveräänsus

muutub siin pigem identiteedimärgiks kui juriidiliseks mõisteks. 1993. aastal sai selle tulemuseks kuulus referendum Narva kui Eesti-sisese rahvusterriitoriaalse autonoomia üle. Käesolevas artiklis vaatame, kuidas ilmnesid selle idee eeldused 1990. aastal, mil olid toimunud juba esimesed arutelud selle võimaluse üle, kuigi need ei leidnud laialdast rahva toetust.

Vabamajandustsoon

Narva püüdi rajada oma majanduslik ja sellest tulenevalt ka poliitiline joon peegeldus kahes tollases olulises protsessis. Esiteks projekt Narva vabamajandustsooni moodustamisest. See varises kokku kohaliku poliitilise eliidi kaootilisuse ja soovi tõttu rajada tulevikus Kirde-Eesti ühtne identiteet. Projekt nägi ette maksusoodustusi, vabakaubandust ilma kvootide ja litsentsideta, eelarve moodustamise ühe kanali süsteemi, mil kõik ettevõtted maksavad linnaeelarvesse ja linn arveldab ise keskusega. Kuid eelkõige arvestas linn välisinvesteeringutega, tehnoloogiaga ja vaba ettevõtlusega (Kapov 1990a).

Idee autor Valentin Suhhov rõhutas lisaks standardsele vabamajandustsooni skeemile, et vajalik on ka migratsioonikontroll, kuna Narva sugulaste juurde kolida soovijate arv kasvab (Baleva 1990b). On oluline, et see linna juhtkonna idee osutus Edgar Savisaare meeskonna, eelkõige majandusteadlaste hinnangul igati sobivaks (Baleva 1990b). Narva tööstus andis ju 16% kogu vabariigi tuludest (Maandi, V. 1990). Kuid selle plaani elluviimine ebaõnnestus. Nagu lehed kirjutasid, hakkas Narva linnapea, kes veel juulis 1990 rääkis vabamajandustsoonist kui projektist, mis on saanud Narva elanike täieliku heakskiidu (Mižui 1990), väljendama kahtlusi (Komlev 1990e). Ajakirjanduses ilmus teave uue juhtorgani – Eesti piirkondadevahelise rahvasaadikute ja töörahva delegaatide nõukogu – loomise kohta, sinna kuulusid kõigi Kirde-Eesti linnade juhid. Teatati, et uues juhtorganis osalejad väitsid, et Narva erimajanduspiirkonna loomise leping töötati välja ja kavatseti sõlmida ilma vabariigi venekeelse elanikkonna osaluse ja arvestamiseta. Selle tulemusena tehti ajakirjanduse teatel uus ettepanek – luua vabamajandustsoon kogu Kirde-Eestis (Maandi, N. 1990). Arutelu võtmeküsimus oli tegelikult piirkonna ühise identiteedi idee. Kirde-Eesti vabamajandustsooni toetajad esitasid järgmised argumendid. Esiteks, Narva projekti üldine heakskiit pole kaugeltki ilmne, kuna seda ei pandud üldisele hääletusele. Teiseks, ühispiirkond on võimalus kaasata tootmisse piirkonnas elavaid eestlasi (Ašihmin 1990). Kolmandaks kerkis esile oletus, et Narva vabamajandustsooni moodustamine oleks samm kolme linna – Narva, Kohtla-Järve ja Sillamäe – lõhenemise suunas. Neljandaks tekkis ootamatu hüpotees, et Savisaar tahab niimoodi Narvat Eestist eraldada

(miks ta pidanuks seda tahtma, tekstidest ei selgu) (SE 1990b). Huvitava kombel oli Kirde-Eesti ühise vabamajandustsooni idee ka selle autori Suhhovi esmastes plaanides (Baleva 1990b), kuid linnapea kõhkclus nõrritas paljusid Narva vabamajandustsooni aktiivselt toetanud saadikuid. Kusjuures nende retoorikas kõlasid majanduslikud motiivid kõrvuti kohaliku identiteedi argumentidega. Ajakirjanikega rääkides rõhutati, et Narva majandus võib sellisele staatusale veel pretendeerida (Komlev 1990g), aga on täiesti selgusetu, kuidas kaasata sellisesse projekti, kus pole normaalset tootmist ja on kohutav keskkond, pidevate kaevurite streikidega Kohtla-Järve või normaalse tööstuseta ja kohutava ökoloogiaga Sillamäe (Andrejev 1990). Saadikud ütlesid, et ilmselt on selle ühise regionaaltsooni projekti taga vaid nende linnade juhtide huvid, kes kasutavad ära asjaolu, et “enamikul vabariigi venekeelsest elanikkonnast on säilinud mingi alaväärsuskompleks”. Sellest on vaja vabaneda, aga me peame toidame seda pidevalt. Mõtleme välja järjekordse kaitsemehhanismi selle säilitamiseks” (Andrejev 1990).

Narva saadikud kritiseerisid uut institutsiooni ja ütlesid, et piirkondadevaheline nõukogu “ei too mitte üksnes Eesti jagamist, vaid tükeldab sellel oma jurisdiktsiooni alla jääval alal territooriumid ja ettevõtted vene keele põhjal. Kusjuures “venekeelsus” on varjatud märk lojaalsusest nõukogude võimule ja kuulumisest N Liidu koosseisu” (SE 1990c). Ka Narva elanikud kirjutasid ajalehele, et katsed lahendada territoriaalküsimusi minnes mööda vabariigi ülemnõukogust on ebaseaduslikud (Poskin & Issakov *et al.* 1990). Lõppkokkuvõttes kukkus Narva vabamajandustsooni projekt läbi, kuigi esialgu oli ametlik Tallinn valmis abi osutama. Enamgi veel: pärast Savisaare visiiti Narva eraldas Tallinn raha Narva arendamiseks ja koostööks Leningradi oblastiga (SE 1990d).

Muidugi oli ilmselge, et sellise projekti elluviimiseks oli vaja leida suur hulk vahendeid (Komlev 1990j), ning majandusliku ja poliitilise stabiilsuse puudumine ei aitaks välisinvestoreid ligi meelitada (Fedosejev 1990). Ebaõnnestumise üks võtmerolle oli aga ilmselt venekeelse kogukonna täielik sisemine koor dineerimatus ja apelleerimine identiteediküsimustele vaid populismiloo gika raames. Kogu diskussiooni tulemusena omandas projekt, poliitilise mõõ tme. Eesti ametlik eliit hakkas rääkima toimuva separatistlikust taustast ja lõpetas projekti toetamise.

Majanduspiir

1990. aasta sügisel pandi Narva ja Jaanlinna vahel tööle kontrollpunkt ning see uuendus tõi kaasa tõsiseid vaidlusi, aga ka konflikti Narva ja Tallinna vahel. See kontrollpunkt oli kavandatud majanduspiiriks ehk Eestist väljaveetava

kauba kontrollimise võimaldamiseks. Eelkõige oli juttu toiduainetest, mille puudust tunti 1990. aastatel kogu NSV Liidus. Ja narvalased polnud sugugi selle kontrolli vastu. Probleemina nähti piiri ületavate kodanike kontrolli.

Rahutust suurendas Kaitseliidu aktsioon Eesti piiri markeerimiseks (Komlev 1990h). Eesti valitsus hindas selle aktsiooni provokatsiooniks, mis “süvendab Eesti, Vene Föderatsiooni ja Kirde-Eesti šovinistlikke tundeid, kus osa venekeelsest elanikkonnast pole veel poliitilist otsust teinud” (SE 1990e). Narva elanikud tõlgendasid seda seadust kui tegelikku poliitilise piiri kehtestamist ja olid sellele kategooriliselt vastu, sest ainuke dokument, mis Jaanilinna ja Narva elanikel käes oli, oli nõukogude pass ja seetõttu polnud selge, millisest kontrollist räägiti (Levin 1990). Narva saadikute istungjärgul otsustati, et kui majanduspiiri seadus peaks vastu võetama, kuulutatakse Narvas välja era- korraline seisukord ja seaduse kohaldamine loetakse võimatuks (SE 1990l).

Eesti valitsus püüdis kohalikele elanikele asja selgitada. Nii leidis minister Raivo Vare Sovetskaja Estonijas majanduspiiri seadust kommenteerides, et alusetud on kõik arutlused, nagu peaks majanduspiir arenema riigipiiriks, kuna tegemist on kahe täiesti erineva valdkonnaga, mis nõuavad erinevat reguleerimist. Sealjuures rõhutas Vare, et majanduspiiri on vaja, aga selliseid poliitilisi kirgi ei oodanud Toompeal keegi ja igasugune eriolukord on ebaseaduslik (SE 1990f). Narvalasi selline selgitus ei rahuldanud, vaid kutsus esile ägedad diskussioonid ja miitingu piiri vastu. Piiri käsitleti nii “raudse eesriidena” kui ka “Berliini müürina Narva ja Jaanilinna vahel”, räägiti “ajalooliselt väljakujunenud sidemete katkemisest”, Narva ja Jaanilinna ühtsusest tootmis- ja õppeasutuste raames (Maandi, V. 1990). Piiri vastuargumentide hulka kuulusid ka koostööprobleemid Leningradi oblastiga erinevates valdkondades, näiteks ökoloogia raames (Vikentjev 1990; SE 1990g).

Sovetskaja Estonijas kirjutati, et Eesti valitsus “ei arvesta Narva tegelike oludega, mis moodustab tõesti Jaanilinnaga (Ivangorod) ühtse kompleksi. Nende eraldamine VNFSV ja Eesti piiriga omal ajal oli selgelt kunstlik... Kuidas saab sellega mitte arvestada?” (Komlev 1990i). Tegelikult toimusid Jaanilinn ja Narva tollal vaatamata erinevatele haldusasutustele praktiliselt ühe linnana, millel oli ühine elu tagamise süsteem, veevarustus ja ühistranspordi marsruudid. Hommikuti käis Jaanilinnast mitu tuhat inimest Narva tööle ja tagasi (Kornejev 1990).

Toonast avalikku arvamust kajastavad hästi Molodjož Estonii ajakirjanike mitmed intervjuud eri rahvusest ja sotsiaalsest staatusest inimestega. Näiteks tundis pensionärist memm Paša muret oma õunamüügi pärast Narvas: “Ei, piiri ei saa kuidagi sisse seada... Kõigile on see ebamugav. Ja meil on üle jõe aiad. Juhtub nii: kui lähed sinna – näita kotti, tuled tagasi – anna samuti aru” (SE 1990h). Kreenholmi insener Valja Välja toetas majanduspiiri ideed ja ütles, et

“Eesti valitsuse meetmed on õigustatud ja vajalikud”. Kuid ka tema täpsustas, et “inimestele on vaja rohkem selgitada... Aga Narvat ja Jaanilinna eraldada ei tohi – see on ühtne organism. Ja nähtavasti oleks targem kehtestada siin piiril erirežiim” (SE 1990h).

Narva Linnamuuseumi töötaja Karina Taidre tõi välja, et pole midagi imestada, et elanike toiduga kindlustatuse kaitseks võetakse meetmeid, kuid ka tema rõhutas, et “peame kõik koos – venelased ja eestlased, kuna me elame sellel maal – käsile võtma majandusküsimuste lahendamise”. Teda toetas pensionär Larissa Ivanova, kes muretses, “miks saavad kõik Eesti valitsuse algatused Narvas nii aktiivse vastuseisu? ... me peame vähemalt midagigi tegema ja kõik koos... Mina isiklikult usaldan Eesti valitsust... ainult siin on minu kodu. Ja Narva linnavolikogu peaks tõstatama Narva ja Ivangorodi ühendamise küsimuse, nagu see kunagi oli [Tartu rahu järgi – autori märkus]. See jagati ju kunstlikult. Meil on rohkem ühist kui eraldavat” (SE 1990h). Majanduspiiri seadus tekitas hämmeldust ja rahulolematust just poliitilisest vaatenurgast. Narva elanikele kõlas imelikult, et „valitsus ei suutnud sellist olukorda ette näha“, ja tekkis küsimus, “kas valitsusel ikka on vabariigi kirdeosas läbimõeldud poliitikat” (Medvedjev 1990). Tundus, et ühest küljest ei püüdnud Tallinn Narva nõudmisi eriti mõista, teisalt aga ei antud narvalastele endile võimalust linna tulevikku puudutavate otsuste tegemises osaleda (Levin 1990).

“Oleme iseseisva, suveräänse Eesti poolt, kuid garantiidega mitte-eestlastest elanikele, säilitades sideme NSV Liiduga,” ütles Narva linna rahvasaadikute nõukogu esimees V. Tšuihin (Levin 1990), pidades silmas linna püsimiseks vajalikke majandussidemeid. Teda toetas ka Jaanilinna täitevkomitee esimees M. Kornejev, kes kirjutas: “meil ei ole midagi Eesti riikluse vastu”, kuid “nende kahe organismi (Ivangorod ja Narva) eraldamine on nagu noaga lõikamine” (Kornejev 1990). Olukord majanduspiiri kehtestamisega paljastas äärmiselt huvitava fakti – Narva elanikud samastavad end pigem ühtse tervikuna mitte Venemaa, vaid Jaanilinnaga (Ivangorod) ning nende nõrdimus ei olnud seotud mitte piiri kui sellise tekkimisega, vaid Narva eluliste huvide avaliku eiramisega Tallinna poolt.

Kremli ja Toompea vahel

1990. aastal ei toiminud piir veel tavalise riikidevahelise piirina, ja nagu Sovetkaja Estonija korrespondent õigesti märkis, ei käinud vaidlus mitte piiri kui sellise üle (kõik said aru, et see kehtestatakse lähiajal ja see on paratamatu), vaid selle üle, kellele saab “selle lossi võti”, kas kohalikule võimule ja Tallinnale või ainult Tallinnale (Levin 1990), s.t riigi tulevase struktuuri üle.

Oktoobris 1990 toimus Narvat ja Jaanilinna ühendaval Sõpruse sillal miiting, solidaarsuskett majanduspiiri seaduse vastu. Selles osalesid Narva, Jaanilinna, Kingissepa, Slantsõ, Kohtla-Järve, Tallinna, Pärnu, Tartu ja teiste linnade elanikud. Miitingul vastu võetud pöördumises öeldakse, et osalejad ei soovi “leppida sellega, et Eesti Vabariigi läbirääkimised Venemaaga ja NSV Liiduga kulgevad meie selja taga”. On oluline, et süüdistati mitte üksnes Tallinna, vaid ka Moskvat. “Jeltsin, kui palju eest sa venelasi Eestis müüd?” küsis üks miitinguplakat (SE 1990i).

Narva ametlik eliit pöördus Moskva poole toetuse saamiseks, kuid reaalselt abi ei saanud. Huvitav on see, et Narva, Jaanilinna, Kingissepa, Slantsõ, Kohtla-Järve ja Sillamäe esindajate delegatsiooni novembrikuist visiiti Kremisse käsitleti ajalehtedes erinevalt. Molodjož Estoniile andis intervjuu Sillamäe linnavolikogu esimees Aleksandr Maksimenko, kes vastas ajakirjanike küsimustele ainult, et Boriss Jeltsin ei teadnud mitte midagi venekeelse elanikkonna probleemidest Eestis ning lubas, et Venemaa kirjutab Eestiga lepingu alla üksnes pärast seda, kui on arvesse võetud kohaliku vene elanikkonna arvamus (Smirnov 1990b). Sovetskaja Estonijas näeme seevastu sootuks teist, palju süngemat pilti. “Boriss Nikolajevitš lükkas resoluutselt tagasi igasuguse võimaluse Venemaa sekkumiseks Eesti suveräänse vabariigi siseasjadesse. “Aga teiega tegeleme me ise,” lubas ta Leningradi oblasti kolme linnavolikogu saadikutele. “VNFSV ei toeta mingil moel separatistlikke jõudusid... Me kaitseme teie kodanikuõigusi, kuid me ei saa teie pärast Eestiga võidelda!”.” Ainsa positiivse punktina tuuakse välja, et lepingu allkirjastamine tõepoolest veidi viibis (Komlev 1990l).

Kordame. Üldiselt majanduspiiri teema kui selline protesti ei tekitanud. Elanikkond mõistis selle kasutuselevõtu paratamatust. Pealegi pooldas enamik saadikuid tugevaid sidemeid Tallinnaga (Levin 1990). Sellegipoolest nägid narvalased Narva poliitiliste ja sotsiaalsete probleemide lahendamisel osalemist, omavalitsust uue Eesti lahutamatu osana.

Kritiseerides Eesti uue valitsuse vastumeelsust pakkuda võimalusi oma linna valitsemiseks, tuletasid linlased paradoksaalsel kombel meelde NSV Liidu tsentrikeskset mudelit. “Rahvusliku eneseteadvuse elavnemise lainel võimule pääsenud Eesti praegused juhid on läinud liiga kaugele samas suunas nagu kunagi Moskva,” teatas saadik Narvast (Maandi, V. 1990). “Aga mille poolest erineb selline süsteem [piirkondlik juhtimine – autori märkus] stalinistlikust, ...nõukogude... Moskva stiilist?” (Levin 1990), küsis teine. “Kõik, mis varasematel aastatel tehti eesti rahvastikuosaga, pean silmas keskuse survet, on lubamatu, ebaõiglane,” tõi kolmas ajaloolisi paralleele, pidades silmas survet venekeelsele elanikkonnale (Maandi, V. 1990). “Aastakümneid otsustati linna

saatust mitte linnavolikogus, vaid Moskva ja Tallinna ministrite büroodes. Ja täna me seda enam ei taha” (Komlev 1990b).

Juttudel vähemuste diskrimineerimisest oli ka teine pool, millest samuti ei saa mööda vaadata. Narvas moodustavad vähemuse eestlased. Rääkides eestlaste esindatusest linnavalitsemises rõhutasid saadikud tavaliselt, et eestlasi on linnas 4%, aga saadikute hulgas on neid 8% ehk neli inimest 50st (Komlev 1990b). Probleem ei olnud arvus, vaid ikka sellesamas vähemuse arvamust mitteamvestavas demokraatiamudelil, mida venekeelsed poliitikud ise taunisid. Narva eesti saadikud kurtsid, et keegi nende häält ei kuula, otsuseid teeb enamus, ignoreerides täielikult Narva eestlaskonda. “See tähendab, et meil on sama olukord, mille üle kaebavad pidevalt Eesti Ülemnõukogu fraktsiooni “Võrdsed õigused” liikmed, ainult nii-öelda vastupidise märgiga.” Ja Eesti saadikud palusid registreerida Narva linnas rühmitus “Eesti elanike ja teistest rahvustest isikute õiguste eest, kes tunnustavad Eesti Vabariigi seadusi” (Komlev 1990f).

Huvitav on see, et probleemi mõistsid ka venekeelsed poliitikud, kuid mitte riigi kirdeosas, vaid keskuses. Nii juhtis Eesti rahvastikuminister, liikumise “Kodanikurahu eest” (SE 1990j) üks autoreid Artur Kuznetsov Narva visiidil tähelepanu kodumaal vähemusse sattunud eestlaste olukorrale. Ta rõhutas, et eestlased lahkuvad Kirde-Eestist, ja seda mitte ainult majanduslikel põhjustel või piirkonna taasiseseisvumisjärgse eraldumise kartuses, vaid sellepärast, et siin ei saa näiteks emakeelset haridust (Komlev 1990d).

Olukord eesti keele õpetamise ja eesti kultuuri toetamisega oli tõeliselt mäsandav. Näiteks tsiteerin artiklit, mis kirjeldab Eesti Kultuuriseltsi. Selts loodi selleks, et “elanikkond ei tunneks ennast oma kodukommetest ja kultuurist lahutatuna,” kirjutati ajalehes, ja lisati paatosega: “Tuleb raamatupood eesti raamatutega!” (Kopov 1990a). Ajalehtedes ilmus teisigi artikleid Narvas elavate eestlaste arvamustega arvestamise vajadusest. Oma pöördumises venekeelsete valijate poole kirjutab Narva linnavolikogu saadik “Balti Ulsteri” absoluutsest lubamatusest, pidades silmas piirkondliku autonoomia algatust. Autor rõhutab, et isegi kui vene inimene on sündinud Eestis, pole see sugugi alus nõuda eraldumist, ka eestlased on ju siin sündinud ja elavad siin. “...sajad eestlased, kelle kodu on Narva kallastel või kõrgel Kohtla-Järve klindil, viskavad meile vihase vastuküsimuse: “Noh, oleme jälle sattunud võõrale maale?!” Artiklis “Rahu ja üksmeele tingimused” kirjutas saadik, et tegelikult on vaja poliitilist tegevust. “Ei meeldi meile sõnad jätkuvast okupatsioonist ja Nõukogude võimu ebaseaduslikkusest – formuleerigem oma projekt” (Gamazin 1990).

Peab ütlema, et idee vajadusest töötada käsikäes uue demokraatliku riigi ülesehitamiseks oli sel perioodil üldiselt levinud. Nii tekkisid Narvas kohtumisel Savisaare ja tema meeskonnaga järgmised küsimused ja ettepanekud: “Miks vabariigi juhtkond ei kutsunud algusest peale meid, venelasi koos eestlastega

uut Eestit üles ehitama?” (SE 1990k). “Polnuks vaja olnud meid algusest peale nimetada migrantideks ja okupantideks, oleks vaja olnud selgelt öelda: hakkame kõik koos Eesti vabariiki ehitama... Kui nii oleks öeldud, oleks praegu olnud mitte 25%, aga võib-olla kõik 100”,; “Asi oleks olnud parem, kui Eesti Kongress poleks kuulutanud: venelased, me ei vaja teie käsi”. Savisaar vastas: “Hakkame koos ehitama” (Kapov 1990b).

Kahjuks jäi venekeelse elanikkonna riigivalitsemisse kaasamise küsimus lahendamata. Me võime muidugi mõista põhjuseid, millest juhindus tollane Eesti eliit. Nagu kirjutasid Vello Pettai ja Klara Hallik, “Nii Eesti poliitilise eliidi kui ka teadlaste seas valitses üldine üksmeel, et silmapaistvalt kiire “naasmine läänemaaailma” poleks olnud võimalik Eesti poliitilise võimu kiire konsolideerumiseta ... nende arenguedu seisnes samavõrra selles, et nad on suutnud kodakondsuse kaudu neutraliseerida (või “segmenteerida”) suure venekeelse kogukonna poliitilise mõju ja muu seadusandluse” (Pettai & Hallik 2002). Kuid see Toompea eelarvamus põhjustas venekeelse elanikkonna hämmingut nii Narvas kui ka kogu Eestis. Narva elanike jaoks kordus sama muster, mis oli NSV Liidus – hääleõiguseeta kubermangu staatus. Kusjuures kinnitasid seda olukorda mõlemad pooled, uus Venemaa ja uus Eesti, mis tõi kaasa pettumuse mõlema riigi demokraatlikes reformides. Narva nägi enda jaoks vaid üht väljapääsu – püüelda omavalitsuse õiguste saavutamise poole, olla demokraatliku Eesti iseseisev piirkond.

Narva: identiteet 1990. aastatel

1990. aastatel kordus lugejate kirjades Eesti kõigist piirkondadest üha sagedamini sama küsimus: “Viimasel ajal püüan sageli mõista, kes ma siis selline olen. Olen kogu elu elanud siin (Eestis)... kuid ma olen venelane... Ma mõtlesin, et mul on kodumaa, aga nüüd selgub, et pole” (Zibunova 1990). Mure oma tuleviku ja sotsiaalse seisundi pärast ning lootus, et elatakse Euroopa demokraatlikus riigis, piiritlesid võrdselt debatte venekeelse vähemuse olukorrast Eestis.

Huvitav on see, et tollases Narvas oli samasisuline arutelu teisiti üles ehitatud. Tol ajal ei olnud päevakorras küsimused vene kultuurist ja venekeelsest haridusest. Seda enam, et 1990. aastal arutleti laialdaselt venekeelse õppega ülikooli rajamisest Narva. Diskussioonid identiteedi üle pidasid silmas juba oma, erilist, originaalset kultuuri. Näiteks artiklis “Me võime rääkida Narva maalikoolkonnast” kirjutati: “Küsimus on pigem selles, kui palju narvalased ise end eesti kunstiga seostavad... narvalased kõhklevad kahe pidepunkti: Tallinna ja Leningradi vahel” (Juske 1990). Samuti käis Narvas elav arutelu, kuivõrd politiseeritud peab olema kooliharidus (Poljakova 1990).

See oli Eestis Nõukogude võimu kuritegude ulatusliku paljastamise periood, mida venekeelne elanikkond pidi veel ümber mõtestama. Just seetõttu toetasid õpetajad pidevat kooliprogrammide muutmist. Tuleb märkida, et ka toonased eesti õpetajad püüdsid muuta üleminekut uuele Eesti ajaloo koolikavale võimalikult korrektseks, et mitte lapsi traumeerida (Õispuu 1990).

Narva püüdis võimalikult aktiivselt lülituda riigi tuleviku arutellu. Seejuures on huvitav, et vaidluste keskmes ei olnud mitte Eesti iseseisvuse küsimus, vaid selle taastamise loogika. Näiteks tundus Narvas paljudele, et siin on selge lahknevus Eesti rahvuseliidi diskursusega, et reformide keskmes ei peaks olema poliitilised küsimused, vaid pakiliste majandusprobleemide lahendamine. Narva linna rahvasaadikute nõukogu esimees Tšuihin (1990) kirjutas: "Eesti ühiskondlike pingete leevendamiseks tahtsime teha ettepaneku, et Ülemnõukogu võtaks nüüd arutusele need seaduseelnõud, mis puudutavad ainult sotsiaalmajanduslikke probleeme." See ei tähenda, nagu polnuks inimesed mures venekeelse vähemuse õiguste pärast Eestis, pigem arvati, et suurem tähelepanu majandusele ja koostöö Eesti hüvanguks vähendab rahvustevahelisi pingeid. Tekkis ka erinevaid algatusi demokraatia ülesehitamiseks. Vastukaaluks kommunistide kontrolli all olevale Narvskii Rabotšiile asutasid narvalased ajalehe Vedomosti (Smirnov 1990a), mis ilmus peaaegu kaks aastat. Korraldati pikett alternatiivse ajateenistuse toetuseks. See aeti kohe laiali, kuid ilmusid vihased artiklid "Kus on demokraatia!" (SE 1990a).

Muidugi oli ühiskonnale uus ka demokraatia mõiste. Üks Narva saadik arutles: "Euroopas lihtsustatakse piiriületamise korda, Eestis tehakse seda keerulisemaks ja tahetakse selle juures näida demokraatlik" (Levin 1990). Sellegipoolest vaatas peaaegu homogeenne venekeelne linn palju julgemalt tulevikku ja püüdis keskusega vestlusi pidada võrdsetel tingimustel. Kusjuures oleks vale väita, nagu kutsunuks Narva eliidi tegevuse esile Moskva toetus. Kui Narva juhtkond mingil hetkel ka uskus sealsele abile, oli pettumus väga kiire. Narva mees Vladimir Mižui kommenteeris oma visiiti Moskvasse: "liikusid kuuldused, et meie, Kirde-Eesti linnapead hakkame arutama meie piirkonna autonoomia väljavaateid. Mitte midagi sellist. Mulle isiklikult, kui majandusnimesele, mitte kui poliitikule, tundub autonoomia idee absurdne" (Baleva 1990a).

Üldiselt käsitleti Kirde-Eesti autonoomia ideed sel ajal peamiselt ebaotsustarbekana (erinevalt vabamajandustsooni ideest). Sellele vaatamata oli linna ja piirkonna identifitseerimise küsimus äärmiselt oluline, kuna see selgitas linna staatuse ja riigi poliitilistes reformides osalemise määra. Seetõttu said juriidilised kategooriad identifitseerimisdiskursuse osaks. Tavalised linnakodanikud arutasid aktiivselt piirikontrolli kehtestamist, lähtudes Jaanilinnaga ühise identiteedi ideest. Narva ametlik eliit kasutas aktiivselt suveräänsuse

mõistet, mõnikord küll separatistlike eesmärkidega, kuid sageli rõhutamaks, et piirkonnas elaval ühiskonnal on õigus iseseisvale majandustegevusele. Narva ei tahtnud enam olla jõuetu provints, nagu ta oli NSV Liidus või Venemaal, ning rõhutas selleks aktiivselt oma, teistsugust identiteeti. Kultuurilise *teisena* toimised siin Tallinn ja Moskva. On oluline, et *teistega* suhtluse rajamine eeldas võrdset koostööd eelkõige Toompeaga. Koostöö omakorda eeldas uue Eesti identiteedi loomist – iseseisva, vähemuste õigusi austava riigina.

Tõlkinud Asta Niinemets

Tänuõnad

Artikli valmimist on toetanud Eesti Teadusagentuuri grant PRG1052 “Rahvuslik identiteet ja Eesti-Venemaa suhted: pikiuuring eliitide ja masside diskursuste kohta”.

Kommentaariid

¹ VNFSV – Venemaa Nõukogude Föderatiivne Sotsialistlik Vabariik, lühendkuju Vene Föderatsioon.

² *Vn rezat' po živomu* – otsetõlkes elavalt lõikumine, kasutatakse sunnitult katkestatud suhete kohta (tlk).

Kirjandus

Andrejev 1990 = Andreev, V. Izbavimsia li my ot nevrozov? Nash sobesednik deputat Narvskogo gorsoveta psikholog Sergei Gorokhov. – *Molodezh' Estonii* 22.08., nr 162 (9542), lk 2.

Ašihmin 1990 = Ashikhmin, E. Nado li podogrevat' strasti. – *Sovetskaia Estoniia* 06.09., nr 206 (14 204), lk 2.

Baleva, R. 1990a. Opiraius' na opyt. – *Sovetskaia Estoniia* 24.05., nr 118 (14 116), lk 2.

Baleva R. 1990b. Stavka na vyzhivanie. – *Sovetskaia Estoniia* 05.07., nr 154 (14 152), lk 2.

Cole, Michael 2024. Understanding Russophone Estonian Identity Through Popular Culture: An Analysis of Hip-Hop Hit “für Oksana”. – *Nationalities Papers. The Journal of Nationalism and Ethnicity* 52 (2), lk 272–300 (DOI: 10.1017/nps.2022.9).

Diomidova, G. 1990. O chem govorim, o chem pishem. – *Sovetskaia Estoniia* 17.01., nr 13 (14 011), lk 3.

Ehamaa 2023 = Ekhamaa, Liiza. "Estonets v Narve -eto kak dvorianin v obshchestve 19 veka": kak zhitel' Iygevamaa reshil stat' uchitelem v Ida-Virumaa. – *Postimees* 20.08 (<https://rus.postimees.ee/7837957/estonec-v-narve-eto-kak-dvoryanin-v-obshchestve-19-veka-kak-zhitel-yygevamaa-reshil-stat-uchitelem-v-ida-virumaa> – 07.03.2025).

Erbsen, Heidi 2020. Orientalism and Russian Speaking Minority Regions in Europe: Representing Narva. – *National Identities* 22 (2), lk 151–172 (DOI: 10.1080/14608944.2019.1600485).

Ert, Kirke & Libe, Taavi 2024. SDE juhatus ei toetanud Raiki koalitsiooni Stalnuhhini fraktsiooniga – *ERR*. Uudised 20.11. (<https://www.err.ee/1609526794/sde-juhatus-ei-toetanud-raiki-koalitsiooni-stalnuhhini-fraktsiooniga> – 07.03.2025).

Fedosejev 1990 = Fedoseev, V. K voprosu o sozdanii NSEZ. – *Narvskii rabochii* 21.08., nr 98 (7064), lk 2.

Fein, Lisa C. 2005. Symbolic Boundaries and National Borders: The Construction of an Estonian Russian Identity – *Nationalities Papers*. The Journal of Nationalism and Ethnicity 33 (3), lk 333–344 (DOI: 10.1080/00905990500193196).

Gamazin, A. 1990. Usloviia mira i soglasiiia. – *Sovetskaia Estoniia* 10.06., nr 133 (14 131), lk 6.

Gembarževski 1990 = Gembarzhevskii. N. Kto mne otvetit? – *Sovetskaia Estoniia* 29.08., nr 199 (14 197), lk 1.

Gogolin, N. 1990. Razmyshlenie o programmakh. – *Sovetskaia Estoniia* 23.03., nr 68 (14 066), lk 3.

Grigorjan, Rafik & Rosenfeld, Igor (koost, toim) 2004. *Iseseisvuse anatoomia*. Tartu: Kripta.

Hopf, Ted & Allan, Bentley (toim) 2016. *Making Identity Count: Building a National Identity Database*. Oxford: Oxford University Press (DOI: 10.1093/acprof:oso/9780190255473.001.0001).

Jagupov 1990 = Iagupov, S. Stroki iz pisem. – *Sovetskaia Estoniia* 05.07., nr 154 (14 152), lk 1.

Jakobson, Valeria 2002a. Political and Ethnocultural Identities constructed in the Russian Press of Estonia since 1947. – Lauristin, Marju & Heidmets, Mati (toim). *The Challenge of the Russian Minority*. Emerging Multicultural Democracy in Estonia. Tartu: Tartu University Press, lk 175–184.

Jakobson, Valeria 2002b. *Role of the Estonian Russian-language Media in the Integration of the Russian-speaking Minority into Estonian Society*. Doktoriväitekirj 2002. Tampere: University of Tampere.

Jakobson 2006 = Iakobson, Valeriia. Russkoiazychnye kak chast' naseleniia Estonii: 15 let spustia. – *Mir Rossii* 15 (4), lk 1–26 (<https://mirros.hse.ru/article/view/5196/5556> – 07.03.2025).

Jašina-Schäfer, Alina 2020. *Everyday Belonging in Post-Soviet Borderlands. Spatial Narratives of Russian Speakers in Estonia and Kazakhstan*. Lanham, MD: Lexington Books.

- Jermakov 1990 = Ermakov, I. Tvoe mnenie, kommunist? – *Sovetskaia Estoniia* 04.04., nr 78 (14 076), lk 2.
- Juske 1990 = Iuske, A. “My mozhem govorit’ o narvskom napravlenii zhivopisi”. – *Sovetskaia Estoniia* 03.02., nr 28 (14 026), lk 3.
- Kaiser, Robert & Nikiforova, Elena 2008. The Performativity of Scale: The Social Construction of Scale Effects in Narva, Estonia. – *Environment and Planning D: Society and Space* 26 (3), lk 537–562 (DOI: 10.1068/d3307).
- Kaljund, Lorraine 2018. Orientalism Against Empire: The Paradox of Postcoloniality in Estonia. – *Anthropological Quarterly* 91 (2), lk 749–770 (DOI: 10.1353/anq.2018.0032).
- Kapov, E. 1990a. Obsuzhdaiutsia problemy Severo-Vostoka. – *Molodezh’ Estonii* 27.06., nr 122 (9502), lk 1.
- Kapov, E. 1990b. Prem’er otvechaet na voprosy. – *Sovetskaia Estoniia* 28.06., nr 148 (14 146), lk 3.
- Kesküla, Eeva 2021. Ida-Virumaa nakkav kultuur? Kultuurilise ‘teise’ süüdistamise asemel otsigem põhjust majanduslikust ebavõrdsusest. – *Eesti Päevaleht* 27.01. (<https://epl.delfi.ee/artikkel/92386575/tallinna-ulikooli-antropoloog-ida-virumaa-nakkav-kultuur-kultuurilise-teise-suudistamise-ase-otsigem-pohjust-majanduslikust-ebavordsusest> – 07.03.2025).
- Komlev, G. 1990a. Dva proekta – na ravnykh. – *Sovetskaia Estoniia* 10.01., nr 7 (14 005), lk 2.
- Komlev, G. 1990b. Pered vtorym raundom. – *Sovetskaia Estoniia* 05.01., nr 3 (14 001), lk 3.
- Komlev, G. 1990c. Vozmozhen li kompromiss. – *Sovetskaia Estoniia* 20.03., nr 65 (14 063), lk 2.
- Komlev, G. 1990d. Pervyi vizit pervogo ministra. – *Sovetskaia Estoniia* 06.05., nr 104 (14 102), lk 2.
- Komlev, G. 1990e. Luch nadezhdy. – *Sovetskaia Estoniia* 29.08., nr 193 (14 191), lk 3.
- Komlev, G. 1990f. Golos narvskikh deputatov Estontsev. – *Sovetskaia Estoniia*, 31.05., nr 124 (14 122), lk 2.
- Komlev, G. 1990g. “Grozit li Krengol’mu bezrobotitsa? Net!” – utverzhdает O. Klushin (deputat i direktor) – *Sovetskaia Estoniia* 12.06., nr 134 (14 132), lk 2.
- Komlev, G. 1990h. Komu eto na ruku? – *Sovetskaia Estoniia* 04.09., nr 204 (14 202), lk 1.
- Komlev, G. 1990i. Kogda nakaleny strasti. – *Sovetskaia Estoniia* 06.10., nr 230 (14 228), lk 1.
- Komlev, G. 1990j. Narve – svobodnuiu ekonomicheskuiu zonu. Eksperty gotovy pomoch’. – *Sovetskaia Estoniia* 02.11., nr 253 (14 251), lk 2.
- Komlev, G. 1990k. O vstreche s B. El’tsinym. – *Sovetskaia Estoniia* 29.11., nr 275 (14 273), lk 1.
- Kornejev 1990 = Korneev, M. Narva – Ivangorod: kak siamskie bliznetsy. – *Sovetskaia Estoniia* 25.10., nr 246 (14 244), lk 2.

- Lavrentjev, Ivan 2018. Lahing Narva pärast. – *Vikerkaar* 9, lk 38–47.
- Levin, M. 1990. Dramy suvereniteta. Pod knutom demokratii. – *Molodezh' Estonii* 15.11, nr 220 (9600), lk 2.
- Maandi, N. 1990. ...a sam ne ploshai. – *Molodezh' Estonii* 11.12., nr 238 (9618), lk 1.
- Maandi, V. 1990. Spasenie utopaiushchikh – delo ruk samikh utopaiushchikh. – *Molodezh' Estonii* 06.11., nr 214 (9594), lk 2.
- Martínez, Francisco 2020. Narva as Method: Urban Inventories and the Mutation of the Postsocialist City. – *Anthropological Journal of European Cultures* 29 (2), lk 67–92 (DOI: 10.3167/ajec.2020.290205).
- Medvedjev 1990 = Medvedev, G. 1990. Narva protiv Toompea. – *Molodezh' Estonii* 16.10., nr 99 (9579), lk 1.
- Mizui 1990 = Mizhui, V. 1990. Na podstupakh k SEZ. – *Sovetskaia Estoniia* 25.09., nr 220 (14 318), lk 2.
- Pavlova, Elena 2023. Venelased *versus* venelased kaasaegses venekeelses eesti kirjanduses. – *Keel ja Kirjandus* 66 (10), lk 955–968 (DOI: 10.54013/kk790a1).
- Pettai, Vello & Hallik, Klara 2002. Understanding processes of ethnic control: segmentation, dependency and co-optation in post-communist Estonia. – *Nations and Nationalism* 8 (4), lk 505–529 (DOI: 10.1111/1469-8219.00063).
- Pikner, Tarmo 2019. Enam kui kahanevad postindustriaalsed linnad: Detroiti ja Narva linnaruumilised kestvused. – *Methis. Studia humaniora Estonica* 19 (24), lk 135–158. (DOI: 10.7592/methis.v19i24.16201).
- Poljakova 1990 = Poliakova, L. Put' k istine. – *Sovetskaia Estoniia* 04.02., nr 29 (14 027), lk 3.
- Poskin & Issakov *et al.* 1990 = Poskin, P. & Isakov, A. & Borovikov, V. Eshche raz o prioritete chelovecheskikh tsennostiakh. – *Sovetskaia Estoniia* 05.06., nr 154 (14 152), lk 1.
- Rjabova 1990 = Riabova, V. 1990. Podderzhivaiu Vaba Eesti. – *Sovetskaia Estoniia* 01.03., nr 50 (14 048), lk 1.
- Saarts, Tõnis & Saar, Ellu 2022. When the ethnic cleavage overshadows the class cleavage in a post-communist country and why we should care? – *European Politics and Society* 23 (2), lk 223–242 (DOI: 10.1080/23745118.2020.1858397).
- Saks, Kristiina & Seppel, Külliki & Petermann, Anna & Varblane, Anu & Mäll, Katariina & Lauristin, Marju & Klopets, Merje 2023. *Eesti elanike meediakasutus ja usaldus meedia vastu. Eesti ühiskonna lõimumismonitooring 2023*. Kultuuriministeerium (https://www.kul.ee/sites/default/files/documents/2024-03/EIM%202023%20LISA%201_kvalitatiivuuringu%20aruanne_0.pdf – 07.03.2025).
- SE 1990a = Dva pis'ma iz Narvy. – *Sovetskaia Estoniia* 26.04., nr 97 (14 095), lk 3.
- SE 1990b = Svobodnaia ekonomicheskaia zona v Narve? DA! – *Sovetskaia Estoniia* 08.08., nr 182 (14 180), lk 4.

SE 1990c = Byl li pravomochen s"ezd 1990. – *Sovetskaia Estoniia* 07.06., nr 130 (14 128), lk 1.

SE 1990d = Dlia uskoreniia razvitiia Narvy. – *Sovetskaia Estoniia* 18.07., nr 165 (14 163), lk 3.

SE 1990e = Pozitsiia pravitel'stva Estonskoi respubliki. – *Sovetskaia Estoniia* 05.09., nr 205 (14 203), lk 1.

SE 1990f = Debaty vokrug granitsy. – *Sovetskaia Estoniia* 13.10., nr 236 (14 234), lk 1.

SE 1990g = Ekologii ne znaet granits. – *Sovetskaia Estoniia* 18.08., nr 191 (14 189), lk 1.

SE 1990h = Golosa ulitsy. Chto proiskhodit v Narve. – *Sovetskaia Estoniia* 25.10., nr 246 (14 244), lk 2.

SE 1990i = Aktsiia protesta v Narve. – *Sovetskaia Estoniia* 16.10., nr 238 (14 236), lk 3.

SE 1990j = Obshchestvennyi dogovor. – *Sovetskaia Estoniia* 06.05., nr 104 (14 102), lk 2.

SE 1990k = Poezdka v Narvu byla uspešnoi – govorit ministr Iaak Tamm. – *Sovetskaia Estoniia* 30.06., nr 150 (14 148), lk 3.

SE 1990l = Narva protiv ekonomicheskoi granitsy – *Sovetskaia Estoniia* 05.10., nr 229 (14 227), lk 1.

Smirnov, S. 1990a. Oppozitsiia "Narvskomu rabochemu?" – *Molodezh' Estonii* 15.08., nr 156 (9537), lk 1.

Smirnov, S. 1990b. Boris El'tsin reshil otlozhit' podpisanie dogovora. – *Molodezh' Estonii* 29.11., nr 230 (9610), lk 1.

Zibunova, T. 1990. Vostorzhestvuet li dukhovnost' i krasota. – *Sovetskaia Estoniia* 26.01., nr 21 (14 019), lk 3.

Trimbach, David J. & O'Lear, Shannon 2015. Russians in Estonia: Is Narva the Next Crimea? – *Eurasian Geography and Economics* 56 (5), lk 493–504 (DOI: 10.1080/1538 7216.2015.1110040).

Tšuihin 1990 = Chuikin, V. "My dolgo ustupali". Chto proiskhodit v Narve. – *Sovetskaia Estoniia* 25.10., nr 246 (14 244), lk 2.

Tšurin 1990 = Churin, R. Kto raspuskaet spletni! – *Molodezh' Estonii* 12.01., nr 8 (9388), lk 2.

Vanamölder, Kaarel 2024. Narva tähendas mulle traumat. Sellepärast sinna tööle läksingi. – *Postimees*, 17.03. (https://arvamus.postimees.ee/7981339/kaarel-vanamolder-narva-tahendas-mulle-traumat-selleparast-sinna-toole-laksingi?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTAAAR3Pb_Sx8MSW5axKs8TmqhJWKB9XDxTCwtXPYqLSJayP3PnuoshWMih6PWU_aem_zZwROIICnXs5UgbSe-eMWA – 27.02.2025).

Vihalemm, Triin & Jakobson, Valeria 2011. Representations of the past in Estonian Russian-language press: "own" or diaspora memory? – *Nationalities Papers. The Journal of Nationalism and Ethnicity* 39 (5), lk 705–731 (DOI: 10.1080/00905992.2011.599529).

Vihalemm, Triin & Juzefovičs, Jānis 2022. How Baltic Russian-speaking audiences outmanoeuvre securitization, essentialization, and polarization in times of crisis? – *Journal of Baltic Studies* 53 (4), lk 495–517 (DOI: 10.1080/01629778.2021.2006728).

Vihalemm, Triin & Masso, Anu 2002. Patterns of self-identification among the younger generation of Estonian Russians. – Lauristin, Marju & Heidmets, Mati (toim). *The Challenge of the Russian Minority*. Emerging multicultural democracy in Estonia. Tartu: Tartu University Press, lk 185–198.

Vikentjev 1990 = Vikent'ev, S. Glazami zelenykh. – *Sovetskaia Estoniia* 29.08., nr 199 (14 197), lk 3.

Õispuu 1992 = Yispuu, Sil'viia (koost). *Istoriia Estonii*. XX vek. Uchebnik dlia X klassa shkoly s russkim iazykom obucheniia. Tallinn: Koolibri.

Summary

Who are we here? Narva in the Russian-language press in 1990

Elena Pavlova

Researcher

University of Tartu

elena.pavlova@ut.ee

Keywords: identity, mass media, Estonia, Narva, collapse of the USSR, autonomy

This article examines the logic of constructing a new identity discourse in Narva in 1990. Analyzing the newspapers *Molodezh Estonii* and *Sovetskaja Estonia*, I reveal the discussion in Narva regarding Estonia's exit from the USSR and the restoration of independence as open and multidimensional. Based on the example of the debates on the project to create a Free Economic Zone in Narva and the Economic Border Act, I demonstrate the ambition of Narva's people's desire to form an urban and regional identity in the framework of free and democratic Estonia. As the theoretical and methodological framework, I use the methodology of identity research developed by Ted Hopf and Bentley Allan in their monograph "Making Identity Count: Building a National Identity Database" (2016).

Elena Pavlova (PhD Peterburi Ülikool 2000; MA rahvusvahelistes suhetes, Complutense Ülikool Madridis 2002) on Tartu Ülikooli teadur. Tema uurimishuvi keskmes on rahvusvaheliste suhete teooria, kultuuriuuringud, Venemaa sisepoliitika.

Elena Pavlova (PhD, St. Petersburg State University 2000; MA in International Relations, Universidad Complutense de Madrid 2002) is a researcher at the University of Tartu. Research interests: theory of international relations, cultural studies, Russian domestic policy.

elena.pavlova@ut.ee

Narva kujutamine nõukogude aja teejuhis

Jelena Nõmm

Tartu Ülikooli Narva kolledži vene kultuuri lektor

Jelena.Nomm@ut.ee

Teesid: Artiklis analüüsitava materjalina on nõukogude ajal ilmunud Narva teejuhte: Jevgeni Krivošejevi “Narva ekskursioonijuht” / “Narva. Putevoditel” (1960), Silvi Kihu “Narva” (1960), Jevgeni Krivošejevi ja Konstantin Mihhailovi “Narva. Teejuht” / “Narva. Putevoditel” (1967), Jevgeni Krivošejevi “Narva. Putevoditel” (1981) ja Eldar Efendijevi “Narva. Putevoditel” (1990). Tähelepanu keskmes on reisijuhtide ideoloogilised funktsioonid. Ametliku ideoloogia ja historiograafia mõjul modelleerisid nõukogudeaegsete Narva teejuhtide tekstid Narva linna kohta ajaloolist narratiivi ja löid Narva kuvandi, mis koges pärast 1944. aastat teist sündi. Narva kuvand teejuhtides jaguneb kaheks: ajalooline (vana, iidne) ja kaasaegne (nõukogude, sotsialistlik, noor, uus) Narva. Need kaks Narvat ei ole üksteisega sarnased: moodsa Narva kuvandis ei ole võimalik ära tunda vana linna. Nõukogudeaegse Narva teejuhi ajalugu võib vaadelda kui katsete ajalugu seda vastuolu lahendada või sellest põgeneda. Nõukogude Narva teejuhi ideoloogiline ülesanne oli õigustada linna ajalugu pärast 1940. aastat. Vana Narva kujutluspilt hääbub tänapäeva Narva kujutluse ees. Tegelikult saab teejuhist sotsialistliku Narva saavutuste teejuht. Võib öelda, et nõukogudeaegsed Narva teejuhid on elav näide ajastu ideoloogilisest survest teksti autorile. Nõukogude aeg ei olnud siiski alati ühtne, nõukogude ideoloogia lõdvenemine 1980. aastatel mõjutas ka Narva teejuhte.

Märksõnad: Narva ajalugu, Narva kuvand, nõukogudeaegne Narva teejuht, nõukogude ideoloogia, teejuht

1. Teejuht kui uurimisobjekt

Linnajuht on üks populaarsemaid kodulookirjanduse žanre, mis täidab nii reklaami kui ka hariduslikke ülesandeid. Kõige laiemale lugejaskonnale suunatuna püüab see luua linnast ja linnaruumist atraktiivset kuvandit võimalikele turistidele, äratada neis huvi linna ajaloo ja linnamälu paikade külastamise vastu. Sugugi vähem olulised pole selle väljaande ideoloogilised funktsioonid. Sageli toimivad need teatmikud omamoodi ideoloogilise relvana, lugeja teadvuse eest võitlemise vahendina, milles konstrueeritakse teatud nägemus nii linnaruumist kui ka linna ajaloo. Võib öelda, et iga uus ajastu loob linnale oma teejuhi. Pole juhus, et 21. sajandi alguses, mil see sattus teadusliku uurimistöö keskmesse, pakub linnajuht huvi ennekõike ideoloogilise tekstina, peaküsimuseks

muutuvad ajaloomälu modelleerimise probleemid (Kisseljova 2008a; Kisseljova 2008b; Pild 2008; Guzairov 2014; Mikailienė 2010; Kostiv 2023 jt).

Meil on vaatluse all nõukogude ajal (1960–1990) välja antud Narva ekskursionijuhid. Nõukogude aja kirjandus (sh teaduslik-populaarne) oli allutatud tsensuurile. Tsensuuri ja ajaloosündmuste ametliku käsitluse küüsi sattusid ka nõukogude Narva teejuhid. Nõukogude ajalookirjutuses pöörati Narvale traditsiooniliselt palju tähelepanu, Venemaa ja Nõukogude ajaloo olulised leheküljed olid selle linnaga seotud. Paljud ajaloolised klišeed olid kinnistunud juba keiserliku aja ajaloolaste töödes, kuid sõjaaja (Teise maailmasõja) ja -järgne nõukogude ajakirjandus-, ajaloo- ja memuaarkirjandus lõi uusi ajaloolisi teemasid (vt Burdakova & Nõmm 2021). Populaarse massikirjanduse žanrina ei saanud nõukogude ekskursionijuht pretendeerida uute ajalooliste narratiivide väljamõtlelemisele, pigem omistati talle ajaloolaste teoste jäljendaja roll, kuid sellegipoolest lugejaskonna rohkust ja vastavalt sellele lugejate mõjutamist arvestades võis teatmik mõnikord konkureerida ajalooõpikuga. Vaatame, kuidas ametlik ideoloogia ja historiograafia mõjutasid ajaloolise narratiivi modelleerimist nõukogude aja Narva teejuhtides. Linna ekskursionijuhi uurimine aitab meil taasluua Narva kuvandit, mis kujunes nõukogude ajal ning mõjutas nõukogude kodanike ettekujutust linnast ja selle ajaloost.

2. Narva ekskursionijuhid 1960. aastatel

Vajadus uue, Nõukogude riigi ideoloogiale vastava ja eesti rahva ajaloo uut mõistmist kajastava Narva teejuhi järele ilmnes 1960. aastate alguseks. Nagu teadlased on juba märkinud, kasvas 1960. aastatel Nõukogude Eestis huvi siseturismi vastu, mis tõi kaasa reisiuhtide mahu kasvu (Pild 2008: 138). Vajaduse Narva uue teejuhi koostamise järele tingisid ka linnamaastiku olulised muutused. Sõja ajal olid paljud ajaloo- ja arhitektuuriobjektid saanud tõsiselt kannatada, vana barokne Narva oli peaaegu täielikult hävinud. Linn ehitati ümber, selle füüsiline ruum muutus, tänavad nimetati ümber.

Esimeste nõukogude Narva teejuhtide adressaatideks ei olnud mõistagi üksnes turistid teistest Eesti linnadest ja kogu Nõukogude Liidust, vaid ka narvalased ise. Enamik sõjajärgse Narva elanikest ei olnud põliselanikud, nad tulid siia Nõukogude Liidu erinevatest piirkondadest ja teadsid seetõttu väga vähe linna sõjaeelsest ajaloost ega saanud tunda end linna mälestuse täieliku hoidjana. Ajaloolase David Vseiovi andmetel oli Narvas säilinud kõigest 2% Eesti põlisrahvastikust (Vseiov 2001: 4). Linnateatmikute autorid püüdsid harrida kohalikku elanikkonda, rääkida linlastele sõjaeelse Narva ajaloost, toetada nende patriotismi ja soovi säilitada linna mälu, seades selged ideoloogilised

juhised. Viimase nõukogude-aegse Narva teejuhi autor kirjutas otse, et tema jutt oli suunatud “mitte ainult turistidele, vaid ka oma linna ajaloost huvitatud narvalastele” (Efendijev 1990: 80).

Nõukogude ajal anti välja viis Narva teejuhti. 1960. aastal nägi ilmavalgust korraga kaks linnateatmikku (vt Krivošejev 1960a, 1960b; Kihu 1960). Narva muuseumi direktori Jevgeni Krivošejevi (1927–2000)¹ koostatud teatmik ilmus kahes keeles (vene ja eesti), Silvi Kihu (1931–1985)² teatmik oli suunatud eestikeelsele lugejale.

J. Krivošejevi teejuht oli teatmikužanri traditsioonilise ülesehitusega: see sisaldas ajaloolist ülevaadet, kolme osa linna vaatamisväärsuste ülevaatega (ajaloo- ja arhitektuurimälestised, mälestised, tööstusettevõtted), teatmikuosa (linnaekskursioonide loetelu ja olulised telefoninumbrid).

Ajaloo- ja arhitektuuriobjektide valikus võib märgata jälgi vene revolutsioonielsete Narva teejuhtide mõjust. Krivošejevi teejuht tutvustas Saksa lossi, 14.–17. sajandi linnakindlustusi, Issandamuutmise katedraali, Jaanilinna kindlust, Jaanilinna Nikolai kirikut, Peeter I maja ja raekoda. Autor märgib, et kõik nad said Suures Isamaasõjas kõvasti kannatada, kuigi linnamaastikult ei kadunud (näiteks on tänapäeva tänavatel veel näha Issandamuutmise katedraali ja Peeter I maja varemeid).

Sarnaselt revolutsioonielesele teatmikule oli ka J. Krivošejevi teejuhis juttu Jaanilinna objektidest, mis formaalselt Narva vaatamisväärsuste hulka ei kuulu (vrd Nõmm 2008). See komme kinnistus ka hilisemates nõukogude aja teatmikes (Narva ja Jaanilinn kui sõpruslinnad, mis on kasvanud ühtseks tervikuks ning kehastavad vene ja eesti rahva sajandite pikkust sõprust, kusjuures tüüpiline on kahte linna ühendava Sõpruse silla mainimine):

[---] selle kõrgetel kallastel paikneb kaks linna – Narva ja Jaanilinn. Nende linnade ajaloolist saatust on palju sajandeid saatnud tugevad sidemed, ka nende tänapäevane areng on tihedalt põimunud (Krivošejev 1960a: 3).

23 aastat kestnud Vene võimu ajal moodustasid Narva ja Jaanilinn ühtse terviku, täiendades üksteist. Linnade lähendamiseks ehitati nende vahele üle jõe puusild, mis asus praegusest veidi põhja pool. Kaksiklinnade majanduselu on saanud enneolematu arengu (Krivošejev 1960a: 21).

Narva üleminekuga Vene riigi võimu alla hakkasid tema ja Jaanilinn üksteist täiendama ja esindasid nüüd ühtset tervikut (Krivošejev & Mihhailov 1967: 11).

Sisuliselt on see üks linn, mis on valitsevate ajalooliste asjaolude tõttu tinglikult jagatud kaheks osaks. Mõlemal linnal on ühised kommuni-katsioonid ja neid ühendab mitu silda, millest üks kannab sümbolset nime “Sõprus” [...] Nad elavad naabritena nagu kaksikud, kehastades Nõukogude Liidu erinevate rahvaste sotsialistlikku kogukonda (Krivošejev 1981: 36).

Revolutsioonieelsete Narva venekeelsete teejuhtide traditsiooni kohaselt tutvustab Jevgeni Krivošejev lugejatele ka Narva-Jõesuu kuurorti. Üldjoontes võib öelda, et 1960. aasta teatmik tõi välja nõukogude Narva teejuhtide kontuurid, mida järgnevatel väljaannetes nii või teisiti reprodutseeriti.

Silvi Kihu linnateatmik oli kompaktsem, kuid ülesehituselt ja sisult erines Krivošejevi teatmikust vähe. Ka siin räägiti sõja-eelse Narva ajaloost ja kaasaja narvalaste elust, tutvustati lugejatele linna vaatamisväärsusi alates vanadest ehitistest ja lõpetades kaasaegsete ettevõtetega, ka selles räägiti Narva-Jõesuu kuurordist ja anti turistile vajalikku teavet. Sellest teejuhhist oli välja jäänud üksnes monumente käsitlev osa.

Järgmine Narva teejuht ilmus 1967. aastal, selle kirjutas Jevgeni Krivošejev kahasse Konstantin Mihhailoviga (vt Krivošejev & Mihhailov 1967). Sellest teejuhhist anti välja kordustrukid aastail 1968, 1972 ja 1976. On üsna selge, et 1967. aasta väljaanne põhines Krivošejevi esimesel teejuhil. Autorid on säilitanud 1960. aasta teatmiku koostise ja põhisisu.

Vaatluse all olevate linnaobjektide loetelu on jäänud peaaegu muutumatuks (välja on jäetud vaid lood Issandamuutmise katedraalist ja Jaanilinna kindluses asuvast Nikolai kirikust). Põhitekst on säilinud, kuigi selles kajastuvad toimetamise jäljed: oluliselt on täiendatud ja osaliselt ümber kirjutatud tekste Narva kaasaegsetest energiahiglastest.

3. Narva ekskursioonijuhid 1980. aastatel

1981. aastal andis Jevgeni Krivošejev välja uue linnajuhi. Selles väljaandes oli varasemate teejuhtide tekste põhjalikult muudetud ja täiendatud, muudetud oli ka teatmiku ülesehitust. Avasõnadeks oli lühike essee, mis rääkis kaasaegsest Narvast kui “Eesti NSV suurimast tööstuskeskusest” (Krivošejev 1981: 5). Linna vaatamisväärtuste lühikirjeldusele eelnes ajalooline ülevaade, mis rääkis Narva ajaloost üksikasjalikumalt kui varasemad väljaanded (eriti detailne oli Narva proletariaadi osa revolutsioonilise liikumise ajaloos).

Esimest korda nõukogude teejuhtide ajaloos lisati selles väljaandes linna vaatamisväärsuste hulka uued objektid: Aleksandri ja Issanda Ülestõusmise

kirik, linnahaigla. Ajaloolises teabes ja fotoallkirjas oli märgitud, et Eesti Tööraha Kommuun kuulutati välja Aleksandri kirikus (see info läks vastuollu nõukogude ajaloolise müüdiga kommuuni väljakuulutamisest raekoja hoones, mille jäädvustas 1968. aastal mälestusbareljeef raekojaga külgnevas seinas). Linnahaigla hoone kohta sai teatmiku lugeja teada, et see ehitati Romanovite tsaaridünastia 300. aastapäevaks. Vaatamisväärsuste rubriigis oli eraldi teave ka mitme 17.–19. sajandi elamu kohta, mis olid säilinud vanalinna ja Peetri platsi piirkonnas. Kuid selles väljaandes on vaatamisväärsuste nimistust kadunud Peeter I maja, teatmik ei räägi Lenini monumendist Peetri platsil, monumentidest Narva revolutsionääridele ja Teise maailmasõja kangelaste mälestusmärkidest. Selles väljaandes polnud traditsioonilist Narva-Jõesuu kuurortkülale pühendatud rubriiki, kuigi mitmed fotod tutvustasid lugejale elu kuurordis. Teejuht oli rikkalikult illustreeritud, kusjuures enamik fotosid kujutas kaasaja Narvat.

Nähtavasti ei rahuldanud 1981. aastal väljaantud teejuhi versioon autorit, sest kaks aastat hiljem tegi Jevgeni Krivošejev raamatu tõsiselt ümber (vt Krivošejev 1983).³

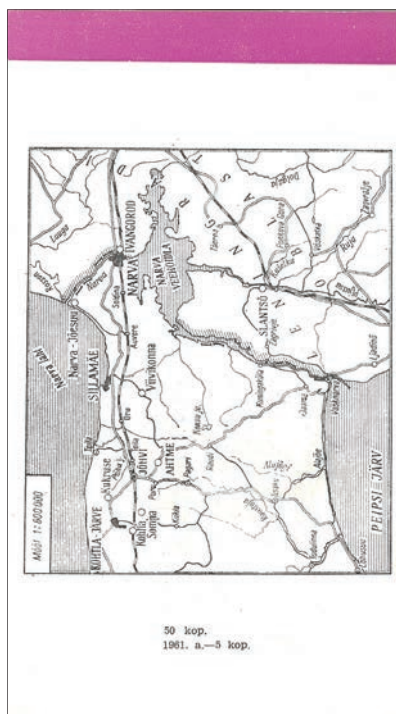
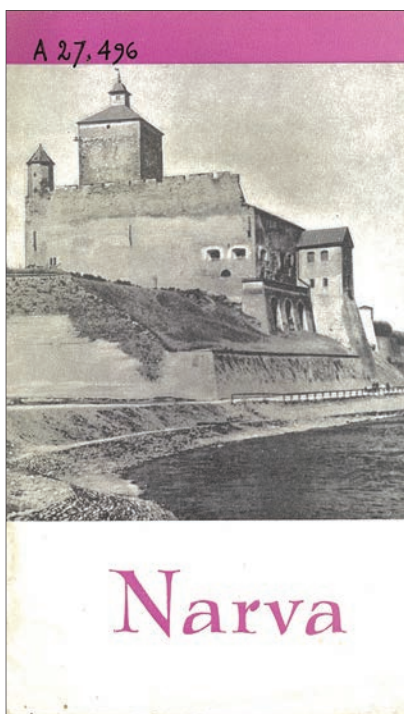
Teisest trükist jäeti täielikult välja mitme-leheküljeline ajalooline ülevaade Narvast. 1983. aasta väljaandes laiendati oluliselt osa “Narva täna ja homme”, mis tutvustas lugejatele Narva ettevõtete tootmissaavutusi, kultuuriasutuste tegevust ja Narva edasise arengu plaane. Vaatamisväärsuste nimistusse olid tagasi jõudnud Lenini monument, Narva revolutsionääride ja Suure isamaasõja kangelaste mälestussambad, neile oli lisandunud teave 1960. aastate lõpust linna paigaldatud uute monumentide ja mälestustahvlite kohta. Lisandunud oli info linna peaväljakute kohta (Peetri plats ja Kommuuni väljak, endine Raekoja plats), samuti Johann Mahmastali tänava kohta. Teemaosa materjal oli esitatud järjestuses, mis vastas Narva linnusest algavale vanalinna ala läbivale ja Kreenholmi piirkonnas lõppevale turisti jalgsimatkale. Teatmikku oli tagasi toodud Narva-Jõesuu kuurorti tutvustav osa. Teejuht saatis lugejat autoreisil Narvast kuurorti, rääkis linnast väljasõidul maantee ääres ja kuurordis asuvatest vanadest kalmistutest, Põhjasõja ja Suure isamaasõja monumentidest. 1987. aastal anti välja Krivošejevi teejuhi kolmas trükk.

4. Viimane nõukogude aegne Narva ekskursioonijuht

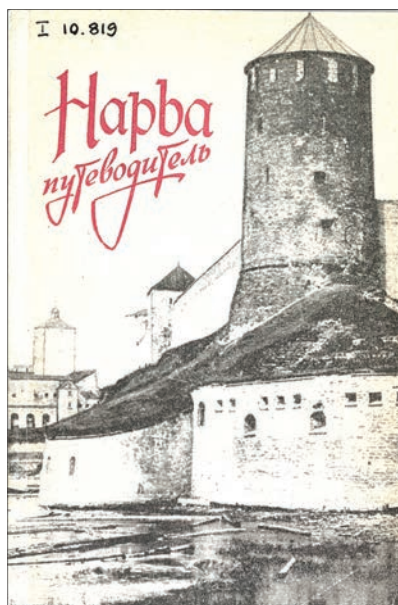
1990. aastal ilmus viimane nõukogude aja Narva teatmik, selle koostas Narva linnamuuseumi direktor Eldar Efendijev (vt Efendijev 1990).⁴ See teatmik rikub senist nõukogude Narva teejuhtide traditsiooni. Selles pole tavakohast ajaloolist ülevaadet, samuti pole juttu tänapäeva Narvast. Teejuht koosneb

neljast osast, millest igaüks kutsub lugejat harivale jalutuskäigule: kolm jalutuskäiku mööda linna (Narva loss, vanalinn ja Kreenholm) ning üks linnast väljas (Narva-Jõesuu).

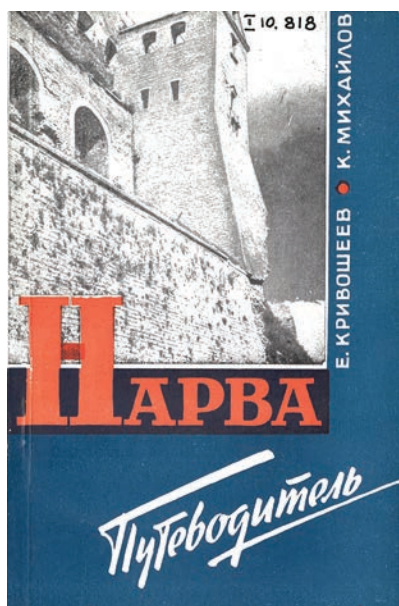
Teatmik räägib Narvas säilinud ajaloolistest ja arhitektuurilistest vaatamisväärsustest, aga ka hoonetest, mida enam linnapildis näha ei saa: bürgermeister Johann Christoph Schwartzi maja, Staël von Holsteini maja, Hermann Poorteni maja, linnabörsi maja, Berndt Erichi maja (apteek), Peeter Suure palee. Teejuhis ei ole võetud ülesandeks rääkida linnas asuvatest mälestusmärkidest ja monumentidest, kuid mõned neist on siiski autori tähelepanu pälvinud: Eesti Tööraha Kommuuni mälestustahvel raekoja hoone kõrval, monument 1704. aastal Narva piiramisel hukkunud Vene armee sõduritele, mälestustahvel 1918. aastal Narva lähedal lahingutes langenud punaarmee laste matmispaigal, samuti monumendid Teises maailmasõjas langenud sõdurite auks.

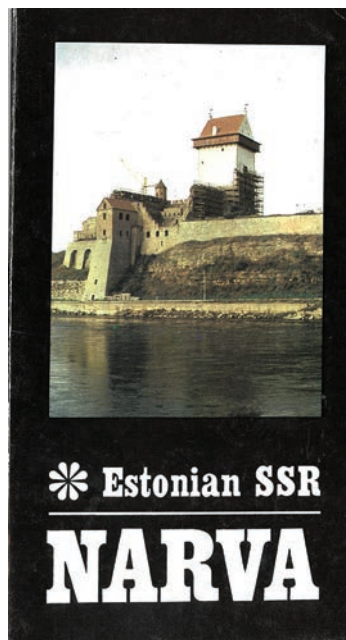
Pildid 1 & 2. Silvi Kihu teatmiku "Narva" esikaas ja piirkonna kaart selle tagakaanel.
Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1960.

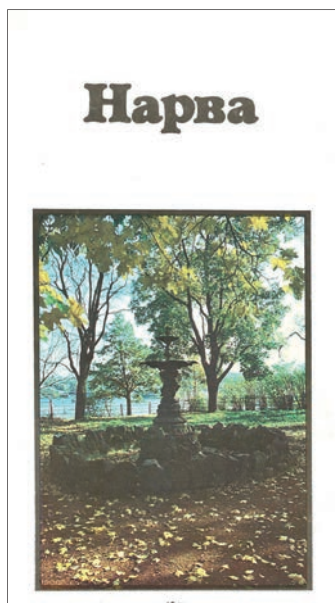
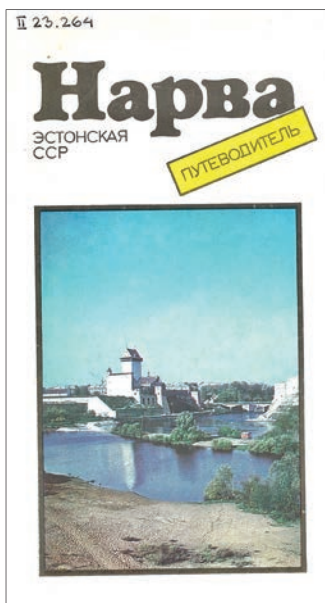
Pildid 3 & 4. Jevgeni Krivošejevi "Narva ekskursioonijuht", eesti- ja venekeelse variandi esikaas. Mõlemad Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1960.

Pilt 5. Jevgeni Krivošejevi ja Konstantin Mihhailovi koostöös valminud Narva teejuht. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1967.

Pilt 6. Inglisekeelne Narva teejuht Jevgeni Krivošejevilt. Täpselt samas kujunduses ilmus ka selle saksa-keelne versioon. Tallinn: Perioodika, 1982.

Pildid 7 & 8. Eldar Efendijevi koostatud teejuht "Narva". Tallinn: Perioodika, 1990.

5. Narva kuvandi ideoloogilised dominandid nõukogudeaegsetes teatmikes

Võib öelda, et Narva kuvand jaguneb nõukogudeaegsetes teejuhtides kaheks: ajalooline (muinas-, vana) Narva ja tänapäevane (nõukogude, sotsialistlik, noor, uus) Narva. Kusjuures teine Narva ei sarnane esimesele põrmugi, iidset linna pole tänapäevases Narvas võimalik tuvastada. Seega võib nõukogudeaegse teejuhi ajalugu vaadelda kui selle vastuolu lahendamise või sellest eemale pääsemise katsete ajalugu:

Kaasaegne Narva on täiesti uus linn, mis tekkis vana, kunagise kauni ja atraktiivse Narva varemetele, see on tuhest sündinud linn (Krivošjev 1960a: 52);

Narva muutus tundmatuseni. Kuid selle arengu väljavaated on veelgi suurejoonelisemad ja majesteetlikumad (Krivošjev 1960a: 52);

Sõjatules hävinud ajaloolisest Narvast saab peagi kaunis ENSV tööstus-keskus (Kihu 1960: 20);

Varemetest kerkinud Narva jääb meie vabariigi suurte ehitusprojektide keskmeks ka seitsmekümnenendatel aastatel (Kihu 1960: 18).

Jevgeni Krivošejevi ja Silvi Kihu 1960., Jevgeni Krivošejevi ja Konstantin Mihhailovi 1967. ning Jevgeni Krivošejevi 1981. aasta teatmikes näeme katset seda vastuolu dialektiliselt lahendada. Vana Narva ajalugu saab osaks kaasaja narvalaste ajaloost, keda seovad sõjaeelse Narva elanikega revolutsioonilise võitluse traditsioonid ja vägiteod sõjalistes lahingutes ja tööriindel.

Eesti ja Narva ajalugu on kujutatud marksistliku käsitluse vaimus eesti rahva võitlusena väliste ja sisemiste "ekspluateerijate" ("Lääne sissetungijad", maaomanikud, autokraatia, kapitalistid, kodanlus) vastu, kui eestlaste järkjärgulist liikumist vabaduse ja riikliku iseseisvuse poole, inimeste püüdluste kehtastuse poole Nõukogude Eestis.

Teejuhtide tekstis märgitakse, kuidas tihenevad eesti ja vene rahvaste vennalikud sidemed. Vene rahvas ulatab alati abikäe eesti talupoegadele, toetab eesti tööliste revolutsioonilist liikumist ja aitab vabastada Eestimaad võõrvallutajatest:

Vaevalt on Balti riikides teist linna peale ehk Tartu, mille ajalugu oleks nii tihedalt seotud üksikute Vene vürstiriikide, Vene riigi saatusega (Krivošejev 1960a: 4);

Vaevalt leidub Balti riikides teist linna, mille saatus oleks nii tihedalt seotud Vene riigi ajalooga (Krivošejev & Mihhailov 1967: 3–4);

Narva on viimaste sajandite jooksul sattunud rohkem kui korra võõraste vallutajate kätte ja suur vene rahvas tuli alati appi eesti rahvale võitluses nende vastu. Nii oli minevikus. See juhtus ka Suure Isamaasõja ajal, kui Nõukogude armee, kus oli palju eesti rahva poegi, ajas Narvast välja natside sissetungijad (Krivošejev 1960a: 4);

Narva sattus sajandite jooksul rohkem kui korra võõrvallutajate kätte ja alati tuli nende vastu võitluses eesti rahvale appi idanaaber vene rahvas. Vene ja eesti rahvaste vahel pikka aega eksisteerinud sõbralikud ja heanaaberlikud sidemed arenesid edasi pärast Eesti liitumist Venemaa koosseisu. Selle liitumise üks olulisemaid progressiivseid tagajärgi oli eesti rahva kaasamine vene rahva revolutsiooniliikumisse (Krivošejev & Mihhailov 1967: 4).

1967. aasta teatmik selgitab täpsemalt eestlaste ja venelaste ühisvõitlust rõhujate vastu. Autorid juhivad tähelepanu Narva töötava elanikkonna etnilisele koosseisule, milles suure osa moodustasid vene töölised. Rõhujate vastase võitluse abilisest ja kaasvõitlejast on vene rahvast saamas Eesti proletariaadi revolutsioonilist liikumist juhtiv liider:

Eesti proletariaat tekkis ja arenes Vene proletariaadi koosseisus. Eesti proletariaadi kujunemisel mängisid suurt rolli vene töölised, kes tulid siia tööd otsima. Kreenholmi manufaktuuris oli 1880. aastal 4967 töolisest 1536 venelast; lina- ja riidevabrikutes olid ligikaudu kaks kolmandikku venelased. Sellel asjaolul oli suur tähtsus töölisliikumise arengule Eestis ja võitluses tsarismi vastu, milles juhtroll kuulus Vene tööliklassile (Krivošejev & Mihhailov 1967: 20).

Vene mõju Eesti territooriumil peetakse alati plussiks. Seega on Narva arengu kasvu- ja langusperioodid seotud Venemaa mõju suurenemise või vähenemisega Eesti pinnal:

Sellise enneolematu majandus- ja kultuurielu tõusu Eesti linnade ajalooos võlgnes Narva tsentraliseeritud Vene riigiga liitmisele, ülevenemaalistele ja üleeuroopalistele turgudele kaasamise kasulikule mõjule (Krivošejev 1960a: 22);

Vene riik lõi soodsad tingimused Balti rahvaste majanduse ja kultuuri arenguks. Venemaa valitsus soodustab käsitöö ja kaubanduse laienemist ning linnade kasvu. Narva on taas omandamas tähtsust olulise kaubalinana ja sadamana Läänemeres, mille ta Rootsi võimu all peaaegu kaotas (Krivošejev 1960a: 33);

20 aastat oli Eesti Nõukogude Liidust lahti rebitud. See periood on eesti rahva ajaloo süngeim. Kodanlik Eesti oli orienteeritud lääneriikidele, eelkõige Inglismaale, Saksamaale ja Ameerikale (Krivošejev 1960a: 47).

Selle ajaloolise kontseptsiooni peamiseks komistuskiviks oli linna enneolematu õitseng Rootsi võimu ajal (1581–1704). See ei sobinud hästi sellesse ajaloolisse skeemi. 1960. aasta teatmikus püüab Krivošejev leida kompromisslahendust. Ühelt poolt jäi kõlama ametlik seisukoht, mille kohaselt Rootsi ajab agressiivset vallutuspoliitikat ja ekspluateerib vallutatud alasid:

Eestist sai Rootsi koloniaalala, kust viidi metropoli leiba, liha, võid, nahka ja puitu. Kaasaegsete kujundliku väljenduse järgi sai Eestist Rootsi viljaait (Krivošejev 1960a: 25);

Rootsi ei püüdnud ennast mitte ainult oma koloniaalvaldustes kindlalt kehtestada, vaid saavutada ka uusi territoriaalseid vallutusi. Ta pidas Eestit ja Liivimaad Venemaa-vastase agressiooni hüppelauaks (Krivošejev 1960a: 31).

Teisalt räägib autor piisavalt detailselt Rootsi valitsuse tegevusest, mis linna arengule kaasa aitas: linnaplaneerimise soodustamisest, riigi pealinna Narva kolimise projektist, Narva müntide verimise lubamisest. Teejuhi mitmed leheküljed on pühendatud Narva hoonete kirjeldustele ja erilisele arhitektuurstiilile nimega “Narva barokk”:

17. sajandi teise poole Narva arhitektuur on särav lehekülg Eesti arhitektuuriloos (Krivošejev 1960a: 28).

Ka Silvi Kihu teejuht ei kõrvalda sisemist vastuolu Rootsi-aegse Narva kujutamisel. Jutt Narva allakäigust Rootsi võimu all on raamatus rikkalikult illustreeritud fotodega kaunist barokklinnast. Tõsi, autor püüab linnaelu uut tõusu seostada Venemaa transiitkaubanduse elavnemisega 17. sajandi keskel:

Rikas kaubalinn oli täielikult rüüstatud. Puhkesid epideemiad ja tulekahjud, millele järgnes veelgi suurem vaesus, Narvast sai viletsat eksistentsi tagav küla (Kihu 1960: 10);

Narva uus tõus algas 17. sajandi keskel, kui elavnes Venemaa transiitkaubandus (Kihu 1960: 10).

1967. aasta teatmiku autorid lükkavad Rootsi perioodi hõlmava kompromisslahenduse tagasi. Rootsi ajale jääb üldine negatiivne hinnang: Rootsit kujutatakse agressorina, kelle eesmärk on vallutada Venemaa alasid:

Rootsi pidas Eestit Venemaa-vastase agressiooni hüppelauaks (Krivošejev & Mihhailov 1967: 16);

Kuna Narva mängis olulist rolli Rootsi ekspansionistlikes plaanides, alustati 17. sajandi 80. aastatel siin uute bastioni tüüpi kindlustuste rajamist (Krivošejev & Mihhailov 1967: 67).

Tsiviilarhitektuuri õitseng Rootsi võimu ajal jääb seletusetu. Samuti on teatmikuk oluliselt lühendatud juttu “Narva barokkstiilis” ehitatud hoonetest.

1981. aasta teatmikuk pehmendab Jevgeni Krivošjev oma hinnangut Rootsi perioodile linna ajaloo. Rootsist ei räägita enam kui koloniaalvõimust, kelle eesmärk oli vallutatud maade halastamatu ärakasutamine. Kuid linna arengut sel perioodil seostatakse täielikult sõltuvana kaubandussuhetest Venemaaga:

Kuigi Rootsi valitsus pidas linna oma tähtsaimaks eelpostiks Venemaa vastu ja pööras sellele suurt tähelepanu, ei suutnud ta kunstlikult taaselustada Narva kaubandust, mis sõltus täielikult Venemaa väliskaubandusest (Krivošjev 1981: 26);

1617. aastal Rootsi ja Venemaa vahel sõlmitud Stolbovo rahuleping parandas mõnevõrra Narva majanduslikku olukorda. Järjekordne sõda Rootsi ja Venemaa vahel aastatel 1656–1658 segas mõneks ajaks käimasolevat linna arenguprotsessi. Kuid 1661. aastal sõlmitud Kärde rahuleping lõi taas soodsad tingimused linna majanduselu tõusuks. Esiteks elavnes kaubandus. See aitas kaasa tööstuse arengule (Krivošjev 1981: 27).

Linnaarengu murrangut Narvas 17. sajandi teisel poolel on teejuhis selgitatud ka Rootsi valitsuse plaanidega luua Narva teine pealinn:

Linna arengule aitasid kaasa ka Rootsi valitsuse plaanid luua riigi teine pealinn Narva. Sellega seoses tehti pärast 1659. aasta tulekahju linnas suuri linnaplaneerimistöid (Krivošjev 1981: 28).

Vaatamata vastuolulisele Rootsi aja kujutamisele peegeldasid 1960. aastate ja 1981. aasta teatmikud (nii teksti kui ülesehituse tasandil) ühel või teisel moel ideed Narva ajaloolise liikumise kohta minevikust nõukogude olevikku ja edasi helgesse kommunistlikku tulevikku. Ühenduslülideks vana ja uue Narva vahel on lugu Narva tööliste revolutsioonilisest liikumisest ja Venemaa sõjalise hiilguse lugu. Narva näib neis narratiivides kui Vene impeeriumi revolutsioonilise liikumise üks tähtsamaid keskusi ning Vene ja Nõukogude armee tuleristsete paik. Revolutsioonielsest Narva teatmikust laenatud tekst vanast Narvast osutus siin väga kasulikuks. 1972. aasta teatmikuk oli linna-ekskursioonide marsruutide seas ka temaatiline ekskursioon “Narva – Vene sõjalise hiilguse linn”. Kaasaegsed narvalased jätkavad oma esivanemate tööd nüüd juba tööriindel:

Narvalased vaatavad enesekindlalt tulevikku. Nende ennastsalgav rahumeelne töö teeb muistse Narva nooreks ja kauniks. Nad on õigustatult uhked oma linna üle – uhkete sõjaliste, revolutsiooniliste ja töötraditsioonidega linna üle (Krivošejev 1981: 8);

Vene regulaarmee sai tuleristsed lahingud Narva lähedal 1704. aastal (Krivošejev 1981: 8);

1918. aasta veebruari ja märtsi lahingud Saksa interventidega Pihkva, Tallinna ja Narva lähistel läksid ajalukku Punaarmee – sotsialistliku riigi armee – tuleristsetena (Krivošejev 1981: 43).

Kaasaegse Narva ja selle töösaavutuste taustal taandub iidne Narva tagaplaanile. Nõukogude aja teejuhist saab sotsialistliku Narva saavutuste teejuht. 1983. aasta teatmikus on kaasaegne Narva juba täielikult asendanud vana nii kompositsiooni kui ka kajastamise tasandil.

Moodsa Narva kuvand on teatmikes maalitud märksa erksamate värvidega. Kaasaegne Narva on kiirenenud tempos arenev tööstuslinn hiiglaslike kaasaegsete ehitusprojektidega. Esimene sõjajärgses Narvas taastatud tööstusettevõtte oli Kreenholmi manufaktuur. 1960. aastal kirjeldati Kreenholmi manufaktuuri teatmikus kui linna kujundavat ettevõtet, mis määras linna toonase struktuuri. Moodsa linna keskus kantakse üle Kreenholmi, V. I. Lenini nimelisest prospektist sai Narva keskne maantee:

Kreenholm oli tundmatuseni muutunud. Varem öeldi: “Kreenholmi manufaktuur on Narva linna lähedal,” nüüd on see linna peamine majanduspiirkond. Linna peatänav pole juhuslikult V. I. Lenini nimeline prospekt, minevikus tühermaatee, mis ühendas linna Kreenholmiga (Krivošejev 1960a: 102).

Linnateatmikus on oskuslikult kasutatud nõukogude tööstuslike ehitusobjektide kujutamise poetikat. Narva ehitused ei jää mastaabilt alla sõjajärgsetel aastatel Nõukogude Liidus hoogustunud hiiglaslikele ehitusprojektidele:

Alles meie ajal, ainult nõukogude inimestele on jõukohane viia ellu rahva igivanu püüdlusi. Hüdroelektrijaama ehitamist alustati 1950. aastal ja 30. septembril 1955 andis juba esimene turbiin tööstusvoolu. Tööle hakkas Narva hüdroelektrijaam. Jõe taltsutatud energia hakkas inimest teenima (Krivošejev 1960a: 103–104);

See on maailma võimsaim põlevkivikütusel töötav soojuselektrijaam. Balti Soojuselektrijaama projektvõimsus on 1825 tuhat kilovatti. Balti elektrijaama ehitus algas 1955. aasta detsembris. [...] Eesti komsomol võttis ehituse šefluse alla ja Balti elektrijaama ehitus kuulutati üleliiduliseks komsomoli seitseaastaku löökobjektiks. [...] Löökehitusele lööktempo. Ja ehitajad ei lasknud "baltlaste" aul langeda. [...] ehituse kulgu jälgis kogu riik. Esimesed õnnestumised inspireerisid baltlasi uutele töövõitudele (Krivošejev & Mihhailov 1967: 94–95).

Narva on sotsialistliku töö kangelaste, tootmiseesrindlaste linn. Narvalased tulevad püstitatud ülesannetega edukalt toime, täidavad ja ületavad viisaastakuplaane:

Kommunistliku töö liikumine muutus kombinaadis massiliseks – 3250 lööktöölist. 186 brigaadi, 12 kommunistliku töö vahetust – see on terve tootmiseesrindlaste armee (Krivošejev & Mihhailov 1967: 89).

Tootmismahu poolest on Narva vabariigi pealinna Tallinna järel Eestis teisel kohal. Selle tööstus toodab üle 15 protsendi riigi kogutoodangust. Narvas toodetakse 96 protsenti ENSVs toodetavast elektrienergiast, ligi $\frac{3}{4}$ puuvillakangastest ja -toodetest, üle 23 protsendi ehitusmaterjalidest, rohkem kui $\frac{1}{4}$ mööblist. Linn on puuvillatootmise poolest Nõukogude Liidus kolmandal kohal. Narva energeetika on toonud Eesti NSV, riigi ühe väikseima vabariigi elektri kogutoodangu poolest seitsmendale ning elektritootmises elaniku kohta Norra ja Kanada järel kolmandale kohale maailmas (Krivošejev 1983: 4).

Eldar Efendijevi 1990. aastal ilmunud teatmik murrab selle traditsiooni ja pakub lugejale teistsuguse linnakäsituse, justkui kummutades Narva kuvandit ajaloos. Teejuhi autori sissejuhatuses kasutatud metafoor pole juhuslik: linn on "ajalooõpik":

Meie linna ajaloolist keskust võib pidada omamoodi ajalooõpikuks. Kui teil on vaja tutvuda keskaegse lossiga, siis siin on see teie ees. Narva linnus on keskaja Balti riikide terviklik kaitsekompleks. Kas soovite jätkata tutvust keskajaga? Palun – siin on keskaegse linna kindlustused, ka need on säilinud, kuigi vähemal määral. Siin on ligipääsmatud Narva bastionid – terve bastionivöö, millega saab kiidelda vaid mõni üksik linn (Efendijev 1990: 5–6).

Narvat positsioneeritakse “iidse linnana”, esiplaanile tuleb selle ajalooline sügavus. Ajalugu pärast 1944. aastat teejuhi autorit ei huvita. Autor jätab lugeja vaateväljast välja kõik moodsa nõukogude Narva märgid (puudub nõukogude teejuhi traditsiooniline tootmise käsitus, puudub lugu kaasaegse linna arengust, puuduvad isegi teatmeleheküljed). Iseloomulik on see, et teejuhis olev jalutuskäik Kreenholmi ei ole enam võimalus rääkida Narva proletariaadi revolutsioonilistest traditsioonidest ja Kreenholmi manufaktuuri tootmisedudest, vaid võimalus esitleda seda linnaosa ajaloolis-kultuurilise objektina. Esimest korda nõukogude linnateatmikus käsitletakse Kreenholmi pigem ajaloolise kui kaasaegse linnakeskusena.

Autor lahendab vastuolu vana ja uue Narva piltide vahel, keeldudes kujutamast kaasaegset linna. Teejuht annab lugejale edasi idee vanalinna säilitamise vajadusest, idee Narva ajaloo ellu ärkamisest linna arhitektuurimälestistes.

6. Kokkuvõte

Nõukogude teejuhtide tekstides kinnistuvad mitmed Narvat kirjeldavad ja selle mainet lugejate teadvuses kujundavad kõnevormelid. Need on peamiselt suunatud kaasaja Narvale. Narva on tööstuslinn, Narva on tekstiilitöötajate, energeetikute ja ehitajate linn. Narva on Vene relvade sõjalise kuulsuse linn. Narva on revolutsiooni- ja töötraditsioonide linn. Lugu vanast Narvast on lugu minevikulinnast (kaduv või elluärkav vastavalt sellele, kummalt poolt lugeja seda vaatab).

Nõukogude teatmikud Narva kohta on ilmekas näide ajastu ideoloogilisest survest teksti autorile. Kuid Nõukogude aeg ei olnud alati ühtne, nõukogude ideoloogia nõrgenemine 1980. aastatel mõjutas ka Narva teatmikke. Selle perioodi teatmikest võib leida üksikuid katseid ületada linnaajaloo kujutamise stereotüüpe (see väljendub uute faktide lisamises ajaloonarratiivi, uutest linnaobjektidest rääkimises või keeldumises taastoota tavakohast lugu), mis ilmselgelt peegeldab Nõukogude poliitilises süsteemis toimuvaid muutusi.

Tõlkinud Asta Niinemets

Kommentaariid

- ¹ Jevgeni Krivošejev lõpetas 1950. aastal A. Herzeni nimelise Leningradi Riikliku Pedagoogilise Instituudi geograafiaõpetaja kutsega. 1952. aastal siirdus Narva, 1953 sai Narva linnamuuseumi teadustöötajaks, aga 1960–1978 töötas muuseumi direktorina. 1975. aastal kaitses J. Krivošejev kandidaadiväitekirja “Töölis- ja sotsiaaldemokraatlik liikumine Narvas aastail 1895–1907”.
- ² Silvi Kihu (snd Alasi) lõpetas 1955. aastal Tartu Riikliku Ülikooli geograafiaosakonna ning siirdus Tallinna 21. Keskkooli geograafiaõpetajaks. 1959. aastal abiellus Arnold Kihuga, kes töötas Narva arhitektuuriakademiaga ehitusinsenerina. Võimalik, et just see asjaolu aitas kaasa S. Kihu huvile Narva linna ajaloo ja arhitektuuri vastu.
- ³ Võib-olla mõjutas teksti ümbertöötamise ja lühendamise soovi teatmiku inglisis- ja saksa keelse versiooni väljaandmiseks valmistumine. Mõlemad tõlkeväljaanded ilmusid 1982. aastal, juba neis on märgatav teksti lühenev, säilitades alge ülesehituse ja kõik osad (vt Krivoshejev 1982; Kriwoschejew 1982).
- ⁴ Eldar Efendijev (snd 1954) omandas ajaloolase hariduse Herzeni-nimelises Leningradi Riiklikus Pedagoogilises Instituudis (lõpetas 1976). Pärast instituudi lõpetamist töötas Narva linnamuuseumis teadustöötajana, alates 1979. a muuseumi direktorina.

Kirjandus

Burdakova & Nõmm 2021 = Burdakova, Ol'ga & Nymm, Elena 2021. O formirovanii siuzhetov voennoi istorii 1944 g. v lokal'nom tekste g. Narvy. – *Al'manakh severoevropeiskikh i baltiiskikh issledovanii* / Nordic and Baltic Studies Review 6, lk 198–228.

Efendijev 1990 = Efendiev, El'dar. Narva. Putevoditel'. Tallinn: Periodika'.

Guzairov, Timur 2014. Tartu i “mesta pamiati”: obraz goroda v sovetskikh i estonskikh putevoditeliakh. – *Dialog kul'tur: Poetika lokal'nogo teksta*. Gorno-Altai: RIO Gorno-Altai'skogo universiteta, lk 80–84.

Kihu, Silvi 1960. *Narva*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Kisseljova 2008a = Kiseleva, Liubov'. Ob osobennostiakh tartuskikh putevoditelei. – *I vremia i mesto: Istoriko-filologicheskii sbornik k shestidesiatiletiu A. L. Ospovata*. Moskva: Novoe Izdatel'stvo, lk 445–454.

Kisseljova 2008b = Kiseleva, Liubov'. Putevoditel' kak semioticheskii ob'ekt: k postanovke problemy (na primere putevoditelei po Estonii XIX v.). – *Putevoditel' kak semioticheskii ob'ekt*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 15–40 (<https://www.ruthenia.ru/vademecum/KISELJOVA.pdf> – 31.01.2025).

Kostiv, Orest 2023. “The Other”, Official History, and Memory of the City in Soviet Guidebooks to Chernivtsi. – *City: History, Culture, Society*, 15 (1), lk 87–104 (DOI: 10.15407/mics2023.01.087, <http://mics.org.ua/journal/index.php/mics/article/view/245/242> – 31.01.2025).

Krivošejev 1960a = Krivosheev, Evgenii 1960a. *Narva*. Putevoditel'. Tallin: Estonskoe Gosudarstvennoe Izdatel'stvo.

Krivošejev, Jevgeni 1960b. *Narva ekskursioonijuht*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Krivošejev & Mihhailov 1967 = Krivosheev, Evgenii & Mikhailov, Konstantin 1967. *Narva*. Putevoditel'. Tallin: Izdatel'stvo Eesti Raamat.

Krivošejev 1981 = Krivosheev, Evgenii. *Narva*. Putevoditel'. Tallin: Periodika.

Krivošejev 1983 = Krivosheev, Evgenii. *Narva*. Putevoditel'. Tallin: Periodika.

Krivosheev, Yevgeni 1982. *Narva*. Tallinn: Perioodika.

Kriwoshejew, Jewgeni 1982. *Narva*. Tallinn: Perioodika.

Mikailienė, Živilė 2010. Soviet Vilnius: Ideology and the Formation of Identity. – *Lithuanian Historical Studies*, 15, lk 171–189 (file:///C:/Users/user/Downloads/lhs-article-p171_10.pdf – 31.01.2025).

Nõmm, 2008 = Nymm, Elena. Formirovanie kanona russkogo putevoditelja po Narve v dorevoliutsionnoi Rossii. – *Putevoditel' kak semioticheskii ob'ekt*. Universitas Tartuensis Humaniora: Litterae Russicae. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 173–194.

Pild 2008 = Pil'd, Lea. Putevoditeli po Estonii na russkom i estonskom iazykakh (1940–1970-e gg.): kompozitsiia i printsipy otbora materiala. – *Putevoditel' kak semioticheskii ob'ekt*. Universitas Tartuensis Humaniora: Litterae Russicae. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 138–150 (<https://www.ruthenia.ru/vademecum/PILD.pdf> – 31.01.2025).

Vseviiov, David 2001. *Nõukogudeaegne Narva. Elanikkonna kujunemine 1944–1970*. Tartu: Okupatsioonide Repressiivpoliitika Uurimise Riiklik Komisjon.

Summary

The image of Narva in the soviet city guidebook

Jelena Nõmm

Lecturer in Russian Culture

Narva College of the University of Tartu

Jelena.Nomm@ut.ee

Keywords: guidebook, Soviet Narva guidebook, Narva image, Narva history, Soviet ideology

The material analysed in the article consists of guidebooks on Narva published in the Soviet era: “Narva. Guidebook” (1960) by Evgeny Krivosheev; “Narva” (1960) by Silvi Kihu; “Narva. Guidebook” (1967) by Evgeny Krivosheev and Konstantin Mikhailov; “Narva. Guidebook” (1981) by Evgeny Krivosheev; “Narva. Guidebook” (1990) by Eldar Efendiev. The focus of attention is on the ideological functions of guidebooks. Under the influence of official ideology and historiography, the texts of Soviet guidebooks on Narva

modelled the historical narrative about the city and created an image of Narva, which experienced a second birth after 1944. The image of Narva in the guidebooks splits into two images: historical (ancient, old) Narva and modern (Soviet, socialist, young, new) Narva. These two Narvas are dissimilar to each other: we cannot recognise the ancient city in the image of modern Narva. The history of the Soviet-era Narva guidebook can be seen as a history of attempts to resolve this contradiction or to escape from it. The ideological task of the Soviet guide to Narva was to justify the history of the city after 1940. The image of ancient Narva fades before the image of modern Narva. Actually, the guidebook becomes a guide to the achievements of socialist Narva. It can be said that the Soviet guidebooks on Narva are a vivid example of the ideological pressure of the epoch on the author of the text. However, the Soviet era was not always unified; the loosening of Soviet ideology in the 1980s affected Narva guidebooks as well.

Jelena Nõmm (PhD) on Tartu Ülikooli Narva kolledži vene kultuuri lektor, üle 80 teaduspublikatsiooni autor. Tema uurimisvaldkondade hulka kuuluvad linnaantropoloogia ja Narva lokaalne tekst, korpuslingvistika, vene-eesti kultuurisuhted, 19. sajandi teise poole vene kirjandus ja kultuur, kultuuridevaheline kommunikatsioon ja mitmekultuuriline haridus.

Jelena Nõmm (PhD) is Lecturer in Russian culture at the Narva College of the University of Tartu and the author of over 80 scholarly publications. Among her research areas are urban anthropology and the local text of Narva, corpus linguistics, Russian-Estonian cultural relations, Russian literature and culture of the second half of the 19th century, intercultural communication and multicultural education.

Jelena.Nomm@ut.ee

Kaks Narvat. Linna kujutamine 1960. ja 2023. aasta teejuhis

Anna Troitskaya

Tartu

annatroitskaya@gmail.com

Teesid: Reisijuhil on ideoloogilise ja kultuurilis-haridusliku tekstina võimalus mõjutada linna/koha kuvandi kujunemist, sealhulgas ajalookogemust ja mitmetahulist kaasaegset pilti. Artiklis on vaatluse all Eesti piirilinna Narva kaks venekeelset reisijuhti kui kaks võimalust linna esitleda. Kahe väljaande ilmumise vahele on jäänud 63 aastat, kuid neid ei erista üksnes linna enda muutumine. Kahe teksti võrdlemisel tuleb ilmsiks, et muutunud on adressaat, autorite retoorika ja kirjeldatavate objektide valik. Selle tulemusena on täheldatav nihe turistide ettekujutuses Narvast, samuti linnaelanike identiteedi põhiideede ümberkujunemine.

Märksõnad: ajalooline kontekst, ideoloogia, Kreenholm, linnaidentiteet, Narva, teejuht

Linnataju võtab kokku sellega seotud esteetilise, tunnetusliku ja kehalise kogemuse, mida elanikud igapäevaelu rütmis vaevu tabavad, kuid mis avalduvad märgatavalt neile, kes saavad linna kohta ideid väljastpoolt – linna külalistele ja turistidele. Kindlad linnapildid ja narratiivid, samuti nende nihked ja uuenemised ilmnevad eriti selgelt linna käsitlevas kirjanduses, eeskätt teatmikes.

2023. aastal täienes rikkaliku ajalooga Eesti piirilinna Narva bibliograafia uue teejuhiga – vene- ja eestikeelsena ilmunud “Narvat avastamas” (vn “Otkroi dlja sebja Narvu” (Andrejeva & Kuvaitseva *et al.* 2023)). Teejuhile kohaselt pakub see marsruute linnaga tutvumiseks. Vaatamisväärsuste kirjeldused dokumenteerivad tegelikkust, kuid neil on võime jäädvustada ka minevikku ja olevikku ning seda, mis on kohalikule kogukonnale kultuuriliselt oluline.

Teatmiku kui linna kuvandi kujundamise ja selle tajumise vahendiga tutvumine avab Eestile erinevatel perioodidel aktuaalseid sümboolseid tähendusi.

Artikkel pakub kompositsioonilise struktuuri, semantiliste aktsentide ja kirjelduskeele võrdlevat analüüsi kahes Narva teejuhis. Üks neist on juba mainitud 2023. aastal Narva muuseumi poolt välja antud teatmik “Narvat avastamas”, teine nõukogude aja teejuht “Narva” (Krivošejev 1960a), millest pärast esmailumist 1960. aastal on 27 aasta vältel välja antud mitmeid kordustrükke (Krivošejev 1967, 1968, 1971, 1976, 1978, 1983, 1987), sealhulgas

eesti (Krivošejev 1960b, 1973), saksa (Kriwoschejew 1982) ja inglise (Krivoshejev 1982) keeles.

Narvat käsitlevad väljaanded enne 1960. aastaid

Jevgeni Krivošejevi (1927–2000) tekstiga väike, taskuformaadis raamat (hiljem ilmunud tiitellehele ka kaasautori Konstantin Mihhailovi (1928–1989) nimi) oli pärast pikka pausi esimene Narvale ja selle vaatamisväärsustele pühendatud väljaanne. 19. sajandil ja 20. sajandi alguses kujunes välja Narvat käsitlevate venekeelsete teejuhtide kontseptsioon (Nõmm 2008), kuid 20. sajandi alguse dramaatiliste sündmuste jada hävitas aastateks vajaduse sedalaadi kirjan-duse järele. Hoolimata teejuhtide kui selliste puudumisest kajastus vähemalt esindusväljaannetes sõjaeelse Narva kuvand, mis aitas kaasa linna mälu säi-limisele. Mainimist väärivad Sten Karlingi saksakeelne monograafia “Narva arhitektuuri ajaloo uurimine” (1936), Karl Sarapi koostatud fotoalbum “Vana Narva” (1939), samuti Vladimir Kostotškini raamat “Narva” (1948), mis ilmus Moskvast sarjas “NSVL rahvaste arhitektuuri aarded”. Viimane on pühendatud linna ajaloolisele arengule, mis oli raamatu ilmumise ajaks kaduma läinud. Selle kaanel oli Sarapi foto Berndt Erichi maja portaalist Rüütli tänavas,¹ kaanefoto, nagu ka teiste fotode autoreid, selles väljaandes ei mainitud.

Sõjajärgsest Narvast rääkiv tekst ei suutnud eelmainitud väljaannetega konkureerida. Krivošejevi teejuht oli välja töötatud nõukogude lugejat silmas pidades. Omas ajas ei olnud see ainulaadne. Selle raamatu ilmumine täitis ülesannet kahe huvi ristumispunktis: ühelt poolt rahvusliku pärandi säilita-mine, teisalt eesti identiteeti muutvate nõukogude ideede populariseerimine. See oli Nõukogude riigi üldine kultuuripoliitika Eesti suhtes.

1958. aastal loodi Eesti NSV Teaduste Akadeemia juurde koduloo uurimise keskusena kodu-uurimise komisjon² (Jaanits 1964: 3, 19). Komisjoni teadus-sekretär Eva Maaring kirjutas, et “kodu-uurimist tuleks hinnata kui töötajate harrastusteadusliku tegevuse ühte kõige tõhusamat viisi, kui vahendit nõuko-gude patriotismi ja kodumaa-armastuse süvendamiseks” (Maaring 1964: 20). 1960. aastail ilmusid kodu-uurimuslikud olukirjeldused Tallinna (Reinsalu 1961), Tartu (Varep 1960; Suur 1968), Haapsalu (Raudver 1965), Pärnu (Gro-dinski 1965); Paide (Aesma 1967), Võru (Ivask 1969) jt linnade kohta. Sõja-järgse perioodi see etapp ja järkjärguline taastumine majanduslikult raskest olukorrast tõi paljudes riikides, sealhulgas NSV Liidus, kaasa turismi leviku erinevate sotsiaalsete rühmade seas uue käitumismudelina. Seda on märkinud ka Lea Pild: “... alates 1964. aastast omandas turism Eestis laialdase leviku,

koos sellega kasvas järsult ka nõudmine marsruudikirjelduste järele” (Pild 2008: 138).

Krivošejevi koostatud venekeelne Narva teejuht osutus lisatiraažide ja kordustrükkide põhjal otsustades ebatavaliselt populaarseks, trükiarvud – 1960. aastal 5000, 1967. aastal 8000 (esmatrüki lisaväljaanne), 1968. aastal 20 000 eksemplari (teine väljaanne), 1972. aastal 25 000 eksemplari (3. väljaanne) – annavad tunnistust võimude vajadusest pöörduda selle teksti vahendusel venekeelse publiku poole. Sõjajärgsetel aastatel vahetus vana Narva elanikkond suures osas venekeelse elanikkonna vastu, kes polnud enamasti pärit Narvast ega isegi mitte Eestist. See tähendab, et linnateatmiku tekst oli suunatud auditooriumile, kellel oli linna ajalooost väga vähe aimu. Narva koduloo uurimise keerukuse määrasid nii linna ajalooline piiripositsioon kui ka arhitektuuri- ja ajalooliste mälestiste peaaegu täielik hävimine sõjas 1944. aastal. Otsimist, restaureerimist, rekonstrueerimist nõudvad kultuurilised ja ajaloolised kihid tõrjus selles diskursuses kõrvale hoolikas tähelepanu sotsialistliku linna ehitamisele: “Tundub, et Narva kodu-uurimise esmaseks ülesandeks peaks olema uue, sotsialistliku linna taastamise ja ehitamise ajaloo terviklik uurimine” (Kruus 1964: 96). See rõhuasetus kujundas nõukogudeaegse Narva teejuhi retoorikat ja pragmaatikat.

Teejuhtide ülesehitusest

Ekskursioonijuhid sisaldavad alati turistikäitumist kujundavaid ideid tarbimispraktikatest tajuoptikani. Jäädes teatmekirjanduse tüüpilisse raamistikku, saab teejuhitekste üles ehitada ka ideoloogiliselt (Parsons 2007) kindla kontseptsiooni ja autori idee alusel. See määrab ära koha (linna) kujutamise viisid, mille võib jagada kahte rühma:

- paiga visualiseerimine ruumina (nii sõnaliste kirjelduste kui ka illustreeriva seeria kaudu), üksikute objektide ja vormide kujutamine. Visualisatsioonid suurendavad ruumi atraktiivsust ja muudavad selle külastatavamaks. Toetudes klassikaliste objektiivsusele pretendeerivate “baedekeride” (kirjastaja Karl Baedekeri nimest pärit reisijuhtide tüüp) mudelile jääb siin ruumi linna ja selle vaatamisväärsuste kunstiliseks tõlgendamiseks;
- narratiiv või jutustus, mis täidab koha semantiliste ja sümbolsete omadustega, emotsionaalse muljega (see võib olla ajalooline ekskursioon, sündmuste kroonika, muistendid ja jutud). Paljude nõukogudeaegsete teatmike aluseks olnud ideoloogiline narratiiv oli

kindlasti suunatud linnakonteksti omastamisele, sovetiseerimisele ja sellele uue kultuurilise maine loomisele.

Need esinduslikud elemendid loovad koosmõjus linna kuvandi ja mõjutavad selle tajumist. Rubriikide ja vaadeldavate objektide järjestus kavandab teatud tutvumisjärjekorra ja liikumismustrid, mille näeb ette teatmiku ülesehitus.

Struktuurierinevused on ehk esimene asi, mis torkab silma, kui võrrelda 2023. aastal ilmunud “Avasta Narvat” ja Krivošejevi koostatud nõukogude teejuhti “Narva”.

1960. aasta väljaanne sisaldab üsna muljetavaldavat ajaloolist osa (“Narva. Lühike ajalooline ülevaade”), mis hõlmab peaaegu poole raamatu mahust. See põhimõte, nagu kogu struktuur tervikuna, säilib ka järgmistes kordusväljaannetes. Järgneb ülevaade peatükkides olevatest vaatamisväärsustest:

- ajaloo- ja arhitektuurimälestised,
- mälestusmärgid,
- tööstusettevõtted ja uusehitused,
- Narva-Jõesuu.

Hilisemad väljaanded viimast osa ei sisalda: 1968. aastal annab Krivošejev välja eraldi Narva-Jõesuu kuurordile pühendatud teatmiku (Krivošejev 1968, samuti mõned järgmised kordustrükkid), selle koha ajaloo uurimine sai autori elutööks.³ Narva teejuhi lõpus antakse kahel leheküljel lühiülevaade linna-ekskursioonidest, ja viimane, väga väikese osa moodustavad “Teated”, kus on kirjas asutuste (sööklad, saunad, juuksurid, postkontorid jne) aadressid ja telefoninumbrid.

Raamatu tagakaanele paigutatud bussiliinidega Narva kaart koos Jaani linna kindlusega muudab väljaande funktsionaalseks teejuhiks ja peab silmas lugeja teatud aktiivsust. Järgmistes väljaannetes kaarti – klassikaliste Baedekeri ekskursioonijuhtide kohustuslik element (Bruce 2010: 99) – enam pole, alles on tekst ja illustratsioonid, s.t passiivse tajumise materjal.

Uus, 2023. aasta reisijuht “Narvat avastamas” on selgelt üles ehitatud ja annab kindla tegevusjuhise. Sissejuhatav ajalooline osa võtab enda alla kaheksa lehekülge (see on ligikaudu 1/20 raamatu kogumahust), välja on toodud viis marsruuti, kus on esile toodud võtmeobjektid ja nendega otseselt seotud lood; igale marsruudile eelneb markeeritud teekonnaga kaart.

Ajaloolisest kontekstist kõnealustes linnateatmikes

Ajalooline osa juhatab sisse paljud teejuhid, see on omamoodi ettevalmistus teekonnaks – konteksti süvenemine. Kuid mõnes reisijuhis, nagu on omane Krivošejevi koostatud Narva teatmikule, on ajaloolise konteksti käsitlemine väljaande peamine eesmärk.

Siinne ajalooline ülevaade on esitatud oma aja ideoloogilises võtmes. Seda nõukogude teejuhide eripära mainis oma artiklis Lea Pild. Näiteks rõhutatakse, et “tihedad kontaktid eesti ja vene rahvaste vahel said alguse juba ühise võitluse ajal Saksa ristisõdijate vastu 13. sajandil” (Pild 2008: 139). See kontseptsioon on esmakordselt sõnastatud Irina Družinina teatmikus “Mööda Eestit” (Družinina 1957). Sajandeid kestnud rahvaste sõprus, ühised jõupingutused välisvaenlase vastu, venelaste pidev abi – need ajaloosündmuste peamised üldistused, olid valitud ja tõlgendatud Nõukogude riigi huvides.

Krivošejevi ajalooülevaates on üksikasjalikult üles loetud Liivi ordu patud, aga Jaanilinna elanike rolli näiteks 1558. aasta tulekahjus on igati pehmen-datud: “... tulistamise tagajärjel [...] puhkes tulekahju” (Krivošejev 1960a: 20); “venelased kohtlesid linnaelanikke humaanselt – kustutasid tulekahju” (mis, nagu eespool öeldud, oli nende endi tekitatud), üldiselt rõhutatakse tekstis korduvalt vene poole vabastavat rolli.

Hinnangulised iseloomustused: “kindlameelne ja energiline Venemaa tsaar Ivan IV” (Krivošejev 1960a: 20); “vaenulik” Hansaliit (lk 21); “rootslaste poolt Eestis kehtestatud julm koloniaalsüsteem” (lk 25) jne annavad ajaloolisele üle-vaatele emotsionaalse laengu. Alustades linna ajalugu neoliitikumi paikadest, “tänapäeva eestlaste esivanemate” asustusest ja “muinaseestlaste linnusest tänapäeva linna asukohas” (lk 7), mainib autor teadlaste uurimistulemustele toetudes järgnevates väljaannetes ka isureid, vadjalasi ja slaavlasid. Teatmik juhatab lugeja praegusesse aega, “helge tuleviku” lävele: “Idne Narva kattus uusehitiste tellingutega” (lk 5); “sotsialistliku Narva ees seisid imelised kasvu-väljavaated [1940. aastal – A. T.]” (lk 50); “Narva on muutunud tundmatuse ni. Kuid veelgi grandioossemad ja suurejoonelisemad on tema arenguperspektiivid [1960. aasta kohta – A. T.]” (lk 55); “Nii võimsat arengut pole Narva näinud kogu oma sajanditepikkuse eksistentsi vältel” (lk 59).⁴

Linnaelu kajastamisel võib täheldada kolme tendentsi:

- võitlus võõrvallutajate vastu, milles idanaaber pidevalt kaasa aitab (venelased vabastavad Narva liivlaste, rootslaste, brittide, imperia-listliku Saksamaa ja lõpuks Nõukogude väed natsidest sissetungijate käest);
- töörahva ülestõusud ja revolutsiooniline vastupanu, rõhutatud on proletaarse võitluse ühist vaimu vene rahvaga. See liin on jälgitav

19. sajandi algusest (“feodalism asendus kapitalismiga”, lk 36) kuni 20. sajandi I veerandi sündmusteni, revolutsioonide, ülestõusude, kommunistliku liikumise juhtide põrandaaluse tegevuseni;
- lõpuks Narva tööstusajalugu, mis aitab siduda minevikku ja tänapäeva, keskendudes Narva rollile uue tehaseehitust vajava tööstuslinnana. Kalevivabriku, linaketrusmanufaktuuri, kuulsa Kreenholmi Manufaktuuri ja rauavalukoja loomisele pühendatud ajalooline materjal aitab narvalastel (isegi neil, kes, nagu teatmiku autor, omandasid selle staatuse alles hiljuti) leida oma identiteedile stabiilset alust ning turistidel kujutleda linna kaasaegset elu sajandite jooksul kujunenud kogemuse jätkuna. Teatmiku ilmumise ajaks avanenud tootmisüksuste loetlemine ja lugejale linna arengukavade tutvustamine pole sugugi teatmikutekstile omane tunnus, pigem on see võte linnareaalsuse tajumise fokuseerimiseks teatud vaatenurgast.

Selline jutustus on üles ehitatud retooriliste lisade ja ajalooliste näidete kordusena ideoloogiliste teeside kinnitamiseks. Tundub, et see peaks ohutama rahvuslikku traumat, tõrjuma selle välja, et luua uus versioon minevikust, samuti optimistlik versioon olevikust ja tulevikust.

Järgnevates väljaannetes täiendatakse revolutsioonilise võitluse lehekülgi detailidega, näiteks Teise maailmasõja lahingute kirjeldused. Jevgeni Krivošejev, kes on Narvas elanud alates 1952. aastast, on läbi teinud tee sõja- ja väeteenistusaja laskur-radistist Narva linnamuuseumi direktoriks 1960. aastal. Narva töölis- ja revolutsiooniliikumise lugudele ning 1944. aasta⁵ sündmustele spetsialiseerunud Narva ja Narva-Jõesuu põline koduloolane kujundas umbes kolm aastakümnet Narva kuvandit ekskursioonijuhtides ja teatmekirjanduses.

2023. aasta teejuhi (Andrejeva & Kuvaitseva *et al.* 2023) ajalooline sissejuhatust toob välja vaid mõned võtmeperioodid, mis aitavad mõista teatud objektide olemasolu igal marsruudil. See ongi teejuhi ülesanne – anda piirkonna kohta esialgne ajalooline tutvustus, kutsudes lugejat iseseisvalt uurima. Kaasaegne linn on ka selles esindatud ja kergesti visualiseeritav: “Et tunnetada seda [linnaarhitektuuri eklektikat – A. T.], seisa lihtsalt Peetri platsil ja vaata ümbritsevat linnapilti” (Andrejeva & Kuvaitseva *et al.* 2023), “Unikaalse arhitektuurilise ansambli moodustavad kaks kindlust Narva jõe vastaskallastel” (lk 11). Nende kahe ajaloolise hoone ansamblilisusest on raske rääkida, kuid vaade kahele linnusele on püsinud ülipopulaarne juba üle sajandi ning mainimine reisijuhtides on muutunud peaaegu kohustuslikuks kirjeldavaks elemendiks, ilma milleta on Narvat raske ette kujutada. Krivošejevi raamatu sissejuhatuse avab samuti viide kahele kindlusele: “Kohe esimesel tutvumisel linnaga paistavad silma kaks

iseloomulikkude orientiiri – Hermanniloss ja Jaanilinna kindlus. Otsekui kaks võimsat hiiglast, kaks tumma tunnistajat ammumöödunud aegadest seisavad nad teine teisel pool jõekallast” (Krivošejev 1960a: 3).

Marsruudid ja narratiivid

Teejuhi põhikomponendiks on loomulikult marsruut ja need kohad, mis on autorite poolt külastuseks märgitud. Nende kohtade valik on juba samm turistide käitumise juhtimiseks, kuid lisaks saavad neist linna kuvandit moodustava mosaiigi detailid.

1960. aasta teejuhis on need detailid jagatud kolme rühma: ajaloo- ja arhitektuurimälestised, mälestusmärgid ning tööstusettevõtted ja uusehitised. Peaaegu täielikult hävinud linnas ei saanud ajaloolisi objekte olla palju, kuid peamised neist on esitatud sama ajaloolise ülevaate vaimus – lugu linnakindlustustest, lossist, 1944. aastal hävinud Issandamuutmise katedraalist ja Nikolai kirikust, Peeter I majast (ei ole säilinud) ja raekoja hoonest ning lisaks Jaanilinna kindlusest. Ideoloogiline narratiiv on osaliselt olemas ka selles osas: “Jaanilinna kindluse tekkimine jõe vastaskaldale kutsus rüütlilossis esile uue ehituspäeviku” (Krivošejev 1960a: 66; 1960b: 56). Raekoja kirjelduses on ära märgitud revolutsiooniliste peakorterite asumine seal aastatel 1917–1918 (Krivošejev 1960a: 85; 1960b: 72).

Vaatluse all olevate monumentide hulgas on Lenini monument Peetri platsil,⁶ “revolutsioonilise mineviku mälestised“ (järgmistes väljaannetes monumendid revolutsioonikangelastele), kusjuures kirjeldatakse mitte niivõrd mälestusmärke, kui võrd nende inimeste lugusid, kellele nad on pühendatud (revolutsionärid Valeri Gerassimov, Fjodor Afanasjev, Amalia Kreisberg), esitletakse mälestusmärke Suures Isamaasõjas langenud Nõukogude sõduritele, 1700. aastal Narva piiramisel langenud Vene sõduritele ja 1704. aastal Narva vallutamisel hukkunud vene sõduritele, samuti monumenti 2. Viljandi eesti kommunistliku kütipolgu sõduritele. Neid mälestisi ei ühenda mitte marsruut, vaid vastavus toonase ajastu nõuetele, teatmiku ajaloolisele ülevaatele.

Tööstusettevõtetele ja uusehitistele pühendatud osa on omane Krivošejevi raamatu ilmunisajale ja ebatüüpiline reisijuhizanrile: neid objekte esitletakse vaatamisväärsustena harva. Erandiks võis osutuda ebatavaline arhitektuuriline lahendus või ekskursiooniobjektiga seotud kuulsad sündmused. Krivošejev nimetab kolme ajaloolist tehast – kalevivabrikut, linavabrikut ja Kreenholmi manufaktuuri, aga ka kaasaegseid tööstusrajatise: Narva hüdroelektrijaama ja põlevkivikütusel töötavat Balti soojuselektrijaama.⁷ Ajastule iseloomulik industriaalromantika vaim on kombineeritud retooriliste lisadega: “Rahva

sajanditepikkuse ootuse teostamine oli jõukohane ainult nõukogude inimestele ja see viidi ellu kaasajal” [hüdroelektrijaama kohta] (Krivošejev 1960a: 103; 1960b: 88).

Niisiis võetakse orientiirid kasutusele pidepunktidenä ajaloalise (ja tegelikult ka ideoloogilise) narratiivi ülesehitamisel. Teatud oluliste paikade esiletõstmisega (kõrvuti selliste ajalooliste objektidega nagu Narva linnus, Narva raekoda, Lenini, revolutsioonilise mineviku mälestusmärgid ja Suures Isamaasõjas langenud nõukogude sõdurite mälestussammas (teisaldati 2022)) ehitatakse üles uut linnalugu.

Linnajuhis “Narvat avastamas” (Andrejeva & Kuvaitseva *et al.* 2023) on tähenduslike kohtade valik allutatud marsruudi loogikale, selle kontseptsioonile. Linnus, selle arhitektuur ja ajalugu on lülitatud linnakindlustuste ringkäiku, raekoja hoone ja linna ajalooline kesklinn kuuluvad marsruuti “Ümber vana Narva”. Mitu Krivošejevi kirjeldatud monumenti leidub ka teatmikis “Narvat avastamas” (näiteks monument 1704. aastal Narva tormijooksus hukkunud vene sõduritele), kuid need on osa marsruudist, mille käigus tutvustatakse üksteise järel teatud ajalooepisoodide. Tänapäeva Narvas jalutades saab ajaloo ja igapäevaeluga vähe kursis oleva turisti pilguga vaadata linnale kui kaasaegsele keskusele, kus viimaste aastate hoonete kõrval saab näha ka juba ajalooliseks saanud nõukogudeaegseid hooned ja asutusi ning nendega seotud mälestusi. Ainulaadne on varasemate teatmikuga võrreldes autorite pakutud marsruut mööda jõepromenaadi koos kaldal paiknevate mälestusmärkidega. See on linna kuvandi tõesti oluline detail, ajalooline (linn veekaubateel) ja kaasaegne (linn piki jõepiiri).

Kahe kõnealuse väljaande esitusviiside erinevuse tõttu oli ehk kõige ülatavam vaatamisväärsus Kreenholmi manufaktuur. Krivošejevi te juhul ja selle kordustruktuurides on seda käsitletud mitu korda – ajaloolises ülevaates, seejärel huvipunktina peatükis “Lenini ordeniga puuvillavabrik Kreenholmi manufaktuur” ja lõpuks ühe tootmisteemalise ekskursiooni marsruudina. Need marsruudid pakkus välja Narva ekskursioonibüroo, nende kirjeldus ei tähenda iseseisvat uitamist. Autor tugines Kreenholmi kirjeldades samale lineaarsele narratiivile: rajamisest tänapäevani, arengu- ja edutee, rõhutades tootmise majanduslikku tähtsust kaasaegse linna jaoks.

Väljaandes “Narvat avastamas” saanuks Kreenholmi kui tegevuse lõpetanud tehast tutvustada vaid tagasiulatuvalt. Autorid löid aga terve marsruudi – “Kreenholmi maailm”, mis annab aimu eraldiseisvast territooriumist ja seda täitvatest objektidest kui ainulaadsest arhitektuurikompleksist. Käsitletavas ajalooliste hoonete mahus kirjeldatakse seda linnaosa esimest korda. Mitte tööstuslik aktsent, vaid linnaruumi lokaalne, nn “linn linnas” kontseptsioon loob sellest kohast hoopis teistsuguse kuvandi. Muide, definitsioon “linn linnas”

esineb seoses Kreenholmiga ühes varasemas, 2000. aastal avaldatud teatmikus “Narva reisijuht” (autorlus märkimata). Vaatamata Kreenholmi tulevikku puudutavate otsuste keerukusele näitab reisijuht selle olulisust, linna jaoks väljaütlemata staatust, omamoodi *kohavaimu*, mis on oluline mitte niivõrd majandusliku, kuivõrd kultuurilise kapitali jaoks.

Seega ei tähenda vaatamisväärsuste valik üksnes viisi juhtida turistide käitumist, vaid see on ka tervikpilti moodustavate üksikute linnapiltide jäädvustamine. Teatmikus “Narvat avastamas” tutvustatakse paljusid objekte vaatamisväärsusena esmakordselt: mälestuskivi “Juured” (2004) kunagise Fama bastioni territooriumil (sellega seoses kirjeldab teatmik 1944. aasta linna seisukohalt kohutavaid sündmusi); 17. sajandist pärit ajalooline portaal, mis paigaldatud Puškini 11 asuva stalinistliku maja fassaadile; paljud ajaloolised elamud, rääkimata viimaste aastakümnete monumentidest ja hoonetest. Autorid järgivad sõna otseses mõttes teejuhi pealkirjas sõnastatud üleskutset uudistada linna, ja avavad seda nii, et lugeja avastab täiesti uue kultuurilise ja geograafilise ruumi, mis ei lange kokku nõukogude väljaannetes esitatuga.

Kahes teatmikus (1960. ja 2023. aasta) on linnapilt kujundatud mälestiste või marsruutide kirjeldamisel erinevate narratiivsete võtetega. Krivošejevi teatmikus on peamiselt kasutatud lineaarset jutustamist, domineerib tugeva ideoloogilise rõhuga ajalooline narratiiv. Autor püüab kirjeldusi elustada visualiseerimise, sh “panoraamnägemise”, lüürilise intonatsiooni, poeetiliste väljendite ja “maalilise” sõnavara abil, kuid järgnevates väljaannetes muutuvad need kuivemaks või kaovad sootuks. Toome näiteks 1960. aasta teejuhi avasõnad: “14 km kaugusel Balti merest, seal, kus käreдавooluline Narva jõgi *murrab end läbi paekivist pinnase ja, tunginud välja oma kitsast süngist*, voogab suursuguselt mitusada meetrit, on rajatud jõe kõrgetele kallastele kaks linna...” (Krivošejev 1960a: 3, A. T. kursiiv); järgmistes trükkides muutub see järgmiselt: “Narva linn – Eesti NSV üks suuremaid tööstuskeskusi – asub samanimelise jõe vasakul kaldal, 14 kilomeetri kaugusel Soome lahest” (Krivošejev 1967: 3).

Tänapäeva teejuht (Andrejeva & Kuvaitseva *et al.* 2023) on kasutades kõiki tänase tehnoloogia võimalusi keerukama ülesehitusega, kombineerides info-sisu, kasutamise praktilisust ja esteetilist vormistust. Kõik viis marsruuditeksti on üles ehitatud funktsionaalsetest detailidest: kaart, hüperlinkidena töötavad objektide tähistused, põhiliin (liikumised, mitte narratiivid), vahetükid legendide, kirjanduslike tsitaatide ja mälestustega, samuti illustratsioonid ja väikesed arhitektuuriterminoloogilised viited. Kahtlemata vastab selline tekstikorraldus tänapäeva lugeja vajadustele ja harjumusele omandada teavet mobiilirakenduste vahendusel. Kuid on ka selline oluline teejuhtides välja kujunenud funktsioon, nagu navigatsiooniline pöördumine lugeja poole: “Väravast väljudes pööra paremale ja jätka mööda Vastervalli tänavat kuni ristmikuni...”

(Andrejeva & Kuvaitseva *et al.* 2023: 68). Ja veel üks eripära, mis teeb selle teatmiku sarnaseks Narvat käsitlevate eelmise sajandi alguse väljaannetega, on muistendid (Nõmm 2008: 184–187), giidide lemmiktööriist. Vahepalad muistenditega kolmest kullakihist, maa-alusest käigust Narva linnusest Jaanlinna kindlusse, Narva neiust – puuduvad tegelikkusele mittevastavastatena täielikult nõukogude teejuhtidest, kuid siin elavdavad lugeja/turisti tähelepanu ja kujutlusvõimet ning “täiendavad” linna üldpilti nähtamatute detailidega. Tarbijakäitumise juhtimises tänapäeval populaarne jutuvestmine, mis eeldab publiku emotsionaalset kaasamist, on kujunenud ekskursioonide läbiviimise meetodiks ja leidnud oma kindla koha reisi juhtides.

Nii osutuvad revolutsiooniliste tegelaste elulugudega täidetud Narva ja kaugest minevikust pärit legendide ja lugudega täidetud Narva siingi lugeja kogemuses kaheks erinevaks linnaks.

Kokkuvõtteks

Kahe linna kujutamise käsitlese kokkupõrge toob erinevused esile nii selgelt, nagu räägiksime kahest erinevast linnast, millel on kaks erinevat ajalugu. Nendes väljaannetes täheldatud diskursiivse nihkega kaasneb kirjeldusobjektide valik, millel on omakorda endil esindusfunktsioonid. Teatmikule kui ideoloogilisele, kultuurilisele ja hariduslikule tekstile omased võimalused saavad mõjutada linna kuvandi kujunemist, sealhulgas ajalookogemust ja mitmetahulist kaasaegset pilti. Mõlema uuritava raamatu autorid on Narva muuseumitöötajad, kes reageerisid ühiskonna potentsiaalsetele ja tegelikele nõudmistele ning teatmikud kajastavad neid taotlusi.

Tänapäeval räägime palju identiteedist, mis määrab sotsiaalseid ja kultuuridevahelisi sidemeid, suhteid ja meeleolusid ühiskonnas, mõjutab otsuste tegemist, sh linnaga seonduvat. Ideoloogilise narratiivi jäljed, mis säilisid nõukogude teejuhtide, nende väikeste raamatute lehtedel, mõjutavad siiani seda, kuidas Narvat nähakse või tahetakse näha tänapäevalgi. Kuid ajad muutuvad, muutub ka linn. Tänapäeva teejuhi võrdlemine 60 aasta taguste väljaannetega võimaldab mitte ainult ette kujutada kahte eri ajastutel elavat linna, vaid ka kohandada oma vaadet Narvale, selle maastiku ja vaatamisväärsuste, linnalegendide ja elanike mälestustega, kordumatu mineviku ja mitte vähem ainulaadse olevikuga.

Tõlkinud Asta Niinemets

Kommentaariid

- ¹ Narva, Rüütli 18, Berndt Erichi maja portaal (1671).
- ² Tegelikult jätkas see 21. aprillil 1939 Eesti Teaduste Akadeemia juurde loodud, kuid nõukogude ajal keelustatud Eesti Kodu-uurimise Seltsi (EKUS) tegevust.
- ³ Säilinud on Jevgeni Krivošejevi kirjad Narva-Jõesuu teejuhi retsensendile Sergei Issakovile, milles autor räägib kuurordi kohta käivate materjalide regulaarsest kogumisest ja konsulteerib mõnes küsimuses Issakoviga. Tartu Ülikooli vene kirjanduse kateedri professor Sergei Issakov on erinevalt Krivošejevist sündinud Narvas, ning osutas talle informatsioonilist abi (Krivošejev. Kirjad S. Issakovile, Narva; Narva-Jõesuu, 1966–1992. 21 lehte, F 157, nim. 3 S. Issakov, nr 126).
- ⁴ Tasub märkida, et teejuhi eestikeelsest versioonist (Krivošejev 1960b: 50) on ajalopeatüki lõpust välja jäetud paatoslik lõik linna enneolematult võimsast arengust, kus on lisatud, et selle tegi võimalikuks suure sotsialistliku oktoobrirevolutsiooni poolt vabastatud nõukogude inimeste ennastsalgav töö (venekeelses väljaandes lk 59) – tlk.
- ⁵ 1975. aastal kaitses Krivošejev kandidaadiväitekirja “Töölis- ja sotsiaaldemokraatlik liikumine Narvas aastail 1895–1907”, aga 1984. aastal ilmutas kaasautorluses 1944. aasta lahingute otsese osalise Nikolai Kostiniga raamatu “Lahing Narva pärast” (Krivošejev & Kostin 1984).
- ⁶ Skulptor Olav Männi. Monument avati 1957. aastal, 1993. aastal teisaldati see Narva linnuse hoovi ja 2023. aastal Eesti Ajaloomuuseumisse.
- ⁷ Kalevivabrik tegutses aastail 1819–1944, linavabrik aastail 1851–1944, mõlemad hävisid Teises maailmasõjas; Kreenholmi Manufaktuur toimis aastail 1857–2010. Narva hüdroelektrijaam alustas tööd aastal 1955, kuulub tänapäeval Vene Föderatsioonile. Balti soojuselektrijaama ehitus algas 1956 (tlk).

Allikad

Krivošejev, J. Kirjad S. Issakovile Narva; Narva-Jõesuu, 1966–1992. TÜR käsikirjakogu, 21 l. F 157, nim. 3 S. Issakov, nr 126.

Kirjandus

Aesma, Etel' [Ethel] 1967. *Paide*. Tallinn: Eesti Raamat.

Andrejeva & Kuvaitseva *et al.* 2023 = Andreeva, Svetlana & Kuvaitseva, Marina & Nazarova, Iaroslavna & Nymm, Elena & Smirnova, Galina & Smorzhevskikh-Smirnova, Mariia & Solodova, Irina & Khlystun, Iuliia. *Otkroi dlia sebja Narvu. Putevoditel' po gorodu*. [Narva]: Narva Muuseum = *Narvat avastamas*. Linna teejuht. [Narva]: Narva Muuseum.

Bruce, David M. 2010. Baedeker: The perceived ‘inventor’ of the formal guidebook – a bible for travellers in the 19th century. – Butler, Richard W. & Russell, Roslyn (toim). *Giants of tourism*. Wallingford, Oxfordshire: CABI, lk 93–110 (DOI: 10.1079/9781845936525.0093).

- Družinina 1957 = Druzhinina, Irina. *Po Estonii*. Putevoditel'. Tallinn: Estgosizdat.
- Grodinski 1965 = Grodinskii, Fedor. *Piarnu*. Putevoditel'. Tallinn: Eesti Raamat.
- Ivask, Al'bert 1969. *Vyru*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Jaanits 1964 = Ianits, Lembit (toim). *O kraevedcheskoi rabote v Estonskoi SSR*. Sbornik statei. Eesti NSV Teaduste Akadeemia. Kodu-uurimise Komisjon. Tallinn: Akademiia nauk Estonskoi SSR.
- Kostotškin 1948 = Kostochkin, Vladimir. *Narva*. Sokrovishcha zodchestva narodov SSSR. Moskva: Izdatel'stvo Akademii arkhitektury SSSR.
- Karling, Sten 1936. *Narva: eine baugeschichtliche Untersuchung*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Krivošejev 1960a = Krivosheev, Evgenii. *Narva*. Putevoditel', Tallinn: Eesti Raamat.
- Krivošejev, Jevgeni 1960b. *Narva*. Ekskursioonijuht. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Krivošejev 1968 = Krivosheev, Evgenii. *Kurort Narva-Iyesuu*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Krivošejev 1983 = Krivosheev, Evgenii. *Narva*. Putevoditel'. 2-e izd., pererab. Tallinn: Periodika.
- Krivošejev 1987 = Krivosheev, Evgenii. *Narva*. Putevoditel', 3-e izd., pererab. Tallinn: Periodika.
- Krivošejev & Kostin 1984 = Krivosheev, Evgenii & Kostin, Nikolai. *Bitva za Narvu: Fevral' – sentiabr' 1944 goda*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Krivošejev & Mihhailov 1967 = Krivosheev, Evgenii & Mikhailov, Konstantin. *Narva*. Putevoditel', 2-e izd. Tallinn: Eesti Raamat.
- Krivošejev & Mihhailov 1968 = Krivosheev, Evgenii & Mikhailov, Konstantin. *Narva*. Putevoditel', 2-e izd., dop. Tallinn: Eesti Raamat.
- Krivošejev & Mihhailov 1971 = Krivosheev, Evgenii & Mikhailov, Konstantin. *Narva*. Putevoditel', 3-e izd., dop. Tallinn: Eesti Raamat.
- Krivošejev & Mihhailov 1972 = Krivosheev, Evgenii & Mikhailov, Konstantin. *Narva*. Putevoditel', 3-e izd., dop. i ispr., Tallinn: Eesti Raamat.
- Krivošejev, Jevgeni & Mihhailov, Konstantin 1973. *Narva juht* [tõlge vene keelest]. Tallinn: Eesti Raamat.
- Krivošejev & Mihhailov 1976 = Krivosheev, Evgenii & Mikhailov, Konstantin. *Narva*. Putevoditel', 4-e izd., dop. Tallinn: Eesti Raamat.
- Krivosheev, Yevgeni 1982. *Narva: a guide*, Tallinn: Periodika.
- Krivosheev, Jewgeni 1982. *Narva: [Reiseführer]*, Tallinn: Periodika.
- Kruus, Hans 1964. O nekotorykh osobennostiakh kraevedcheskoi raboty v gorode Narve. – Ianits, Lembit (toim). *O kraevedcheskoi rabote v Estonskoi SSR*. Sbornik statei. Tallinn: Akademiia nauk Estonskoi SSR, lk 95–101.
- Maaring, Eva 1964. Obzor kraevedcheskoi raboty v Estonskoi SSR. – Ianits, Lembit (toim). *O kraevedcheskoi rabote v Estonskoi SSR*. Sbornik statei. Tallinn: Akademiia nauk Estonskoi SSR, lk 19–34.

Narva reisijuht 2000. Narva guidebook = Putevoditel' po Narve. [Kohtla-Järve]: Rotulus.

Nõmm, Jelena 2008 = Nymm, Elena 2008. Formirovanie kanona russkogo putevoditelja po Narve v dorevoliutsionnoi Rossii. – Kiseleva, Liubov' (toim). *Putevoditel' kak semioticheskii ob'ekt*. Sbornik statei. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 173–194 (<https://www.ruthenia.ru/vademecum/NYMM.pdf> – 25.02.2025).

Parsons, Nicholas 2007. *Worth the Detour: A History of the Guidebook*. Stroud: Sutton Publ.

Pild 2008 = Pil'd, Lea. Putevoditeli po Estonii na russkom i estonskom iazykakh (1940–1970-e gg.): kompozitsiia i printsipy otbora materiala. – Kiseleva, Liubov' (toim). *Putevoditel' kak semioticheskii ob'ekt*. Sbornik statei. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 138–150 (<https://www.ruthenia.ru/vademecum/PILD.pdf> – 26.02.2025).

Raudver, Guido 1965. *Khaapsalu*. Tallinn: Eesti Raamat.

Reinsalu, Armult 1961. *Tallin*. Putevoditel' dlja turistov. Tallinn: Estgosizdat.

Suur [Raendi], Aili 1968. *Toomemiagi: Vyshgorod v Tartu*, perevod s est. L. Kompus. Tallin: Eesti Raamat.

Sarap, Carl 1939. *Vana Narva = The old Narva = Das alte Narva = Gamla Narva*. Fotoalbum. Tallinn: Kultuurkoondis.

Varep, Endel' 1960. *Tartu*. Tallinn: Estgosizdat.

Summary

Two Narvas. Representation of the city in guidebooks from the 1960s and 2023

Anna Troitskaya

Tartu

Art historian

annatroitskaya@gmail.com

Keywords: historical context, ideology, Kreenholm, urban identity, Narva, guide

The article examines two reference works devoted to Estonia's border city Narva, one of which was published in 1960, the other in 2023. Through comparison the guidebooks' pragmatics and rhetoric come to the fore with clarity. In analysing the texts each reference work's genre particularities and its ideological, cultural and educational aspects were taken into account. The main objective was to elucidate the ways in which the city was presented and how its image was shaped, including how it reflected historical experience and the multifaceted present day. To this end the article compares the guidebooks' compositional structure, semantic accents and descriptive language.

The authors describe historical monuments, contemporary buildings, individual districts and marche-routes. When compiling the guidebooks, each author is confronted with the choice of objects in a changing urban landscape: after destruction during the

war and Soviet development up to the year 1960 on the one hand, and after extensive construction and renovation work up till 2023 on the other. In order to clarify the ways of presentation of the city through chosen objects, the article brings out two directions that are used in both reference works: visualisation through verbal description and the construction of a narrative.

When investigating the structure of the guidebooks the relationship between historical and contemporary marche-routes is compared. The 1960 guidebook clearly shows how an historical excursion can serve ideological purposes. Between the publication of this guidebook and the contemporary excursion guide to Narva, an era elapsed during which the values orientations of the target group and the criteria for the attractiveness of the city to tourists changed. A specific conjuncture of the two texts was the description of the Kreenholm district, showing change in both the addressee of the reference work and the representation of the image of the city.

In general, in comparing the two texts a discursive shift becomes apparent, accompanied by completely different approaches to the choice and dissemination of objects of description. As a result, a newness in presenting Narva to tourists can be recognised as well as a revision of the fundamental ideas of the residents' identity.

Anna Troitskaya (PhD 2014, Venemaa Kunstiajaloo Instituut Peterburis) on kunstiajaloolane, kelle teaduslikud huvid on piltide ja kultuuriirde ajalugu, linnafilosoofia, visuaalne kultuur, intellektuaalne ajalugu. Ta töötas teadurina Peterburi Riikliku Ülikooli Filosoofia Instituudis (2015–2021), dotsendina Venemaa Herzeni Riiklikus Pedagoogikaülikoolis (2021–2022). Alates 2022. aastast elab ja töötab Tartus. Aastal 2023 töötas vabatahtlikuna Tartu Kunstimuuseumis, aastail 2023 ja 2024 osales Tartu Ülikoolis “Esto-Russica” teadusseminaridel.

Anna Troitskaya (PhD in History of Art 2014, Russian Institute of Art History, St. Petersburg). Her research interests are history of images and cultural transfer, urban philosophy, visual culture, intellectual history. She worked as a researcher (Institute of Philosophy of St Petersburg State University, 2015–2021) and as Associate Professor (Herzen State Pedagogical University of Russia, 2021–2022). Since 2022 she has been living and working in Tartu, Estonia. In 2023 she was a volunteer at the Art Museum of Tartu. In 2023 and 2024 she participated in the “Esto-Russica” seminars at the University of Tartu.

annatroitskaya@gmail.com

Suure ehitusprojekti mõju Narva kultuurilisele mainele 1960. aastatel

Vladimir Vaingort

MTÜ Uks Kultuuri juhatuse liige, majandusteaduste doktor
kardis@kardis.ee

Teesid: Põhja-Euroopa 1960. aastate suurimat, Balti Elektriijaama ehitas Narva linna lähistel meeskond, kelle grüpiidentiteedi aluseks olid GOELRO energiaobjektide ehitajate traditsioonid, mida mõjutas “sula-aegne” Leningradi ja Tallinna kultuur. Selle tulemusena kujunes noorte ehitajate iseloomulikeks joonteks kõrge kodanikuvastutus, põlvkondade-vaheline usaldus ja sotsiaalne sallivus. See omakorda pani aluse isikliku ja grupi loovuse kasvule ning totalitarismi ilmingute vastuvõetamatusele sotsiaalsfääris.

Märksõnad: eesti kultuuri mõju narvalastele, energiaehitajad, identiteedi kujunemine, Leningradi-kesksus, poststalinistlik Narva

1. Sissejuhatus

1.1. Üldist

Käesolev artikkel käsitleb Narva linna kultuuri puudutavate ideede teisenemist nn Hruštšovi sula (1950. aastate keskpaigast 1960. aastate keskpaigani) ajal.

Mõiste kõige laiemas tähenduses on maine avalik arvamus, mis sisaldab hinnangut mõnele sotsiaalsele objektile teatud kriteeriumi järgi. Linna mainet hinnatakse enamasti mitme kriteeriumi järgi, kuid selle põhifunktsioon ühtib kultuuri põhifunktsioonidega.

Sotsiokultuurilises aspektis kasutavad maine mõistet paljud sotsioloogid ja kultuuriteadlased kui “kollektiivset sotsiaalset arvamust, mis eksisteerib kultuurivaldkonnas omavahel seotud hinnangute, sündmuste ja faktide kogumi alusel” teatud linnas ja teatud ajal (Komolikova 2013; Trubetskoi 2006). Linnade kultuurilise maine muutumine on nende elukäigu üks olulisemaid elemente. Selle tähenduse andis terminile raamatu “London. Biograafia” autor Peter Ackroyd (2016). See lähenemine sobib ka käesoleva artikli autori seisukohtadega. Sellest lähtuvalt käsitleb autor linnakultuuri mõistes selle ajalugu (elulugu), arhitektuuri- ja looduskeskkonda, kultuurimälestiste olemasolu ja seisukorda (selle sõna laiemas tähenduses, aga ka linnaelanikkonna kindla ajajärgu peamiste rühmade kultuurilist identiteeti).

Just üksikute suurte linnaelanike rühmade identiteet muutub linnakultuuri moodustavates osades kõige kiiremini. Suurte kollektiivide tekkimine või kadumine linnaelanikkonnas põhjustab üldjuhul ülelinnalise kultuurilise identiteedi kiire muutumise. Eelkõige seostub see linnas või selle lähiümbruses toimuva suurema ehitusprojekti alguse ja lõpuga. Antud juhul on selleks Narva linna piirist mõne kilomeetri kaugusel asuv hoone, mis oli mitte üksnes NSV Liidu loodepiirkonna, vaid ka Põhja-Euroopa suurim soojuselektrijaam – Balti Elektrijaam.

Suure tööstuskompleksi rajamisel on linna kultuurilisele identiteedile kahekordne mõju. Esimest korda avaldub see ehituse alguses, mil lühikese aja jooksul ilmub linna hulk ehitajaid, kelle arv on selle alalise elanikkonna suhtes märkimisväärne. Teist korda ilmneb mõju siis, kui ehitajad osaliselt lahkuvad, kuid ehitatava objekti operaatoritest tekib uus tootmismeeskond. Käesoleva artikli autori uurimus näitab, et grupi (või individuaalse) kultuurilise identiteedi kujunemine (transformatsioon) on olemuselt duaalne. Ühest küljest toimub see välistingimuste muutuste mõjul: poliitilised ja sotsiaalsed muutused, muutused sotsiaalsetes väärtustes ja avalikkuse arusaamades. Teisalt mõjutab seda oluliselt väljakujunenud linna- ja rühmasisene, aga ka individuaalne identiteet, mis põhineb traditsioonidel, haridustasemel, muutusteks valmisolekul, ootustel ja soovil neid tajuda.

“Identiteet on paratamatult ja tingimusteta seotud kultuuriga, see pole mitte ainult tunnetuslikult ja kommunikatiivselt konstrueeritud entiteet, vaid ka kultuurinähtus” (Matuzkova 2014: 62).

Sellest lähtuvalt on uuringu eesmärk tuvastada välised ja sisemised tegurid Balti Elektrijaama ehitusmeeskonna kultuurilise identiteedi muutumisel ülalmainitud peaaegu kümneaastasel perioodil ning selgitada välja, kuivõrd mõjutas nende grupiidentiteet Narva linna kui terviku kultuurilist identiteeti ning kuidas soojuselektrijaama ehitajad üksikult ja rühmaliikmetena “tundsids, et nad kuuluvad teatud kultuurikeskkonda” (Pakina 2024).

1.2. Uurimuse metodoloogiline alus ja käesoleva artikli vorm

Käesolevas artiklis sulandub memuaarilise iseloomuga teave objektiivse kaas-aegse mõtestusega.

Ajaloos toimuvate sotsiaal-majanduslike protsesside selline kajastamine on osutunud populaarseks postsovetlikus teaduskirjanduses. Ajaloolistes ja sotsioloogilistes teostes on esile kerkinud spetsiifiline “biograafiline meetod”, mis on üles ehitatud minevikukogemuste isiklikule tänapäevasele subjektiivsele tõlgendusele (Roždestvenskaja 2012). “Biograafiline meetod hõlmab viise,

kuidas mõõta ja hinnata räägitavaid elulugusid või kogemusjutte neid läbi elanud inimeste vaatenurgast” (*ibid.*: 5). “‘Ajaloo’ kui rangelt akadeemilise diskursuse ja “mälu” kui millegi isiklikult ja kollektiivselt kogetava vastandust arutatakse ja vaidlustatakse avalikus ruumis” (Kortšinski 2014: 38). Lähiminekü viku tänapäevaste uurimuste sellise vormi tekkimist mõjutas “autofiktsiooni” laialdane kasutamine kirjanduses.¹

Isikliku elu faktide ja ühiskonnaelu sotsiaalselt oluliste sündmuste peegelduse võtmes on kirjutatud näiteks Sergei Tšuprini raamat “Siin on minu elu. Facebooki romaan”. Või Pyotr Vaili ja Alexander Genise “60ndad. Nõukogude inimese maailm”. Mõlemad peegeldavad nende nõukogude ühiskonnarühmade “sulaaja” identiteeti, kuhu kuulusid autorid (esimese puhul literaatide ning Vaili ja Genise puhul suure kultuurikeskuse humanitaaride oma). Eduard Limonovi loomingu uurijad liigitavad autofiktsiooni alla ka tema romaani “Meil oli Suur Epohh” – Limonovi autobiograafilise müüdi viimase osa (Razruhina 2024).

Ameerika kirjanik Ambrose Bierce ütles, et “millegi varem teadvustamatu kutsus mälu esile mõnede täiendustega”.² Selline lähenemine tundub autorile kõige sobivam ehitajate meeskonna ja linna kui terviku kultuurilise identiteedi vastastikuse mõju uurimiseks, võttes arvesse suurehituse eripära – selle ajutist iseloomu ja suurt hulka ehitajaid, kes moodustasid ehitusperioodil märkimisväärse osa linna elanikkonnast.

Iga suurehitus on ajas piiratud ja seda rajav meeskond suurel määral ajutine. Meeskonna grüpiidentiteedi määravad tugeva professionaalse ja kultuurilise isikuidentiteediga inimesed, kes üldjuhul pärast ehituse lõppu linnas kanda kinnitavad. Ehitatud rajatisega seotud uus meeskond muutub linnaelanikkonna püsivaks komponendiks. See uus rühm kasvab järk-järgult. Ehitajate kultuurikeskkonnaga ei ole sellel mingit pistmist. Narvas tegutseva elektriijaama töötajad peavad oma eksisteerimise alguspunktiks esimese turbiini käivitamist ning jälgivad seejärel selle kasvu- ja tegevuslugu, mis kajastub jaama territooriumil tegutsevas muuseumis. Aga soojuselektriijaama ehituse muuseumi pole olemas, just nagu pole ka ühegi suurema ehitise muuseumi.

Ettevõtete rajamise ajalugu eksisteerib üksnes ehitajate mälus, kadudes selle mälestuse kandjate elust lahkumisega. Vastavalt sellele kaovad ka tõendid selle kohta, kuivõrd mõjutas suurehitise grüpiidentiteet linna kultuurilist identiteeti. Praegustest positsioonidest lähtuvad biograafilised materjalid on tihti ehitajate identiteedi muutumise ainsad tõendid. Meeles tuleb pidada ka asjaolu, et ehitusmeeskondade kultuurilist identiteeti kajastavad arhiividokumentid on katkendlikud ja halvasti säilinud, sest suuremahulist ehitust teostav organisatsiooniline struktuur lakkab eksisteerimast ehituse lõppemisel. Et Nõukogude Liidus saatis riikliku tähtsusega ehitusprojekte alati meedia, kinotegijate ja kirjanike kõrgendatud tähelepanu, sisaldavad need subjektiivsed

kajastused rohkem teavet kui säilinud dokumendid. Balti Elektriijaama ehituse põhjal (taustal) filmis stuudio Tallinnfilm mängufilmi; kirjanik Valentin Ruškis kirjutas raamatu; ajalehe Izvestija ajakirjanik Ilja Zverev avaldas mitmeid esseesid ja lugusid; mitmel Eesti kunstnikul valmis maalide või graafikasari. Ehitusega seotud sündmused kajastusid kohalikus ajalehes Narvski Rabotšii. Need olid autori isiklike mälestuste kõrval uurimistöö lisaallikad.

Käesoleva artikli struktuur järgib uurimuse ülesehitust, kus eraldi vaadeldakse erinevate tegurite koosmõju ehitajate individuaalsele ja rühmaidentiteedile. Tegurite koosmõju analüüs näitas, et oma olemuselt on need kahte tüüpi: süsteemiülased ja hetkeolukorrast sõltuvad. Esimesse gruppi kuuluvad sotsiaalpoliitilised tingimused, mis mõjutavad ühiskonda tervikuna, mõjudes võrdselt kõigile rühmadele, kuid mõju tulemus avaldub grupiteadvusest sõltuvalt erinevalt. Teist tüüpi tegurid hõlmavad ainult ühte konkreetset sotsiaalset rühma mõjutavaid asjaolusid. Need sihipärased olustikulised tegurid tulenevad konkreetse rühma spetsiifilistest suhetest väliskeskkonnaga. Esimest ja teist tüüpi tegurite koosmõjul tekib sünergeetiline efekt, mis määrab kõnealuse rühma identiteedi muutumise ja selle mõju linna kui terviku kultuurilisele mainele.

Artikli järgmises osas on vaatluse all esimest tüüpi süsteemsed tegurid: linna sotsiaalmajanduslik olukord; nõukogude ühiskonna sotsiaalpoliitiliste ja kultuuriliste muutuste areng 1950.–1960. aastail; suurehitiste roll “sulaaegsete” nõukogude noorte eneseteostuses.

Kolmandas osas vaadeldakse otseselt energiaehituse meeskonnaga seotud konjunktuurseid tegureid, mis mõjutasid selle rühma identiteeti: meeskonna organisatsiooniline struktuur ja ajalugu; Leningradi ja Tallinna kultuuri mõju energiaehitajatele; ideoloogilise surve kahanemine ehitajatele kultuuri- ja sotsiaalpoliitilises vallas.

Neljandas osas on vaatluse all energiaehitajate identiteet ning rühmaidentiteedi ja isikuidentiteedi seos Narva linnakeskkonna ja mainega, samuti ehitajate saatus pärast ehituse lõppemist, mis langes kokku “sula” lõpuga.

1.3. Suure energiaehitusprojekti spetsiifika Narva sotsiaal- ja linnaehituslikus struktuuris

Otsus rajada Narvast mõne kilomeetri kaugusele Loode-Euroopa suurim soojuselektriijaam, Balti Elektriijaam, tehti 1954. aastal. Ehitus algas 1956. aastal ja lõppes 1965. aastal.

Võimas peahoone kuue rohkem kui saja meetri kõrguse korstnaga. Kaks kanalit: toitekanal – praktiliselt suur jõgi turbiinide jahutamiseks; ja väljalaskeava on samasugune jõgi, kuid sooja veega. Tuhahoidla – surnud järv, mida

filmis Kozintšev suure kurvastuse sümbolina “Kuningas Learis”. Raudteed koos vagunikallurite hoonega (et terve vagunitäis põlevkivi välja kallutada otse kaateldesse, millest igäüks moodustas mitmemeetrise torupõimiku). Elektriijaama ja katla üldvaade on näha piltidel 1 ja 2.

Pilt 1. Balti elektrijaama üldvaade. Viktor Salmre foto 1969.

Pilt 2. Elektriijaama katel on ligi 50 meetri kõrgune torude sasipundar. Mastak 2022 (<https://stena.ee/users/mastak>).

Jaama projekteeris üleliidulise instituudi Teploelektroprojekt Leningradi osakond, ehitas Leningradis asuv NSV Liidu energeetika- ja elektrifitseerimisministeeriumi trust Sevnenergostroi. Vahetult juhtis töid kohapeal asuv Balti Elektriijaama ehitusvalitsus (edaspidi EV), kes peatöövõtjana tegi vaid teatud tüüpi töid. Lisaks sellele töötas jaama ehitusel üle 30 alltöövõtja. Mõned neist töötasid ehitusel pidevalt, omades seal oma ehitusvalitsust (trustid Sevzapenergostroi, Sevteplomontaz), teised tulid kohale töörinde tekkides. Lisaks eelmainitud püsimeeskondadele täiendas enamik alltöövõtjaid oma personali lähetatutega. Siin oli mängus väike kavalus: põhilised alltöövõtjad, isegi kui nende töötajad elasid Narvas, said lisaks põhitöötasule ka nn komandeeringutasusid, kuivõrd neid töötajaid võis saata riigi piires teistele objektidele. Lisaks ehitusüksustele tegutsesid Narvas ka Leningradi projekteerimisinstituutide, Orgenergostroi ja mitmete teiste insenertehniliste struktuuride talitused, mille personal koosnes kõrgelt kvalifitseeritud inseneridest. Tippaegadel töötas ehitusel ligi 6000 inimest. Turbiinide kasutuselevõtuga kasvas ka jaama operatiivpersonal, mille arv ulatus pärast ehituse lõppu umbes 4000 inimeseni. Sellest tulenevalt kasvasid Narvas elamurajoonid, ühiselamud ning sotsiaal- ja kultuuriobjektid ehitajatele ja energeetikutele. Selle tulemusena koosnes Eesti linna Leningradiga ühendava raudtee mõlemal pool välja arenenud linn neljast osast. Raudteest lõuna pool asusid Kreenholmi Manufaktuuri vabrikud ning nendega seotud elu- ja sotsiaalkvartalid. Teest põhja poole jäi linna keskne haldusosa elamutega, kus elas peamiselt linna nomenklatuur – ametnikud ja riigiteenistujad. Loode poole

rajati energeetikute ja ehitajate sotsiaal-kultuuriliste mugavustega elamukvartalid. Ida suunas paiknesid Narva jõe ääres individuaalelamud, mis läksid üle suvilate ja köögiviljaaedade alaks. Idasektorisse jäi ka väljaehitamata ala, kus asus kunagi vanalinna keskus ja metsistunud linna-park, mida 1950. aastatel nimetati ohtlike kohtumiste võimaluse tõttu kõne-keeles džungliks. 1960. aastaks ei meenutanud Narva selliselt enam sõjajärgseid ühe tööstusega linnu, mida kutsuti sotsialistlikeks linnadeks. 1960. aastate Narvast kujunes normaalne (multidistsiplinaarse tootmisega) linn oma õppeasutuste (tehnikum ja mitmed kutsekoolid), disaini- ja uurimisinstituutidega. See tähendab linna, kus on üliõpilased ja märkimisväärt tehniline intelligents, mis on enamjaolt seotud linna kultuurilise maine määranud ehitusega.

2. Süsteemsed tegurid ja nende mõju energiaehitajate grupimentaliteedile

2.1. Narva – kahe ruumi linn

Narva linnakultuurilist identiteeti pärast 1944. aastat mõjutas eelkõige linna samaaegne eksisteerimine kahes kultuuriloolises süsteemis.

Ühest küljest on Narva Venemaa ja Põhja-Euroopa ajaloos võtmerolli mänginud linn, mida mainitakse arvukates kirjandusallikates, aga ka sellele pühendatud ajalooüritingutes. Ainuüksi venekeelseid pealkirju on sadu. Narvat on linna erinevatel eksisteerimisperioodidel kujutatud arvukalt 19. sajandi ja 20. sajandi alguse žanrimaalidel ja linnamaastikel, raamatuillustratsioonidel ja fotodel.

Kuid reaalses elus lakkas Narva linn pärast teist maailmasõda olemast. 1944. aastast oli selle asemel purustatud telliste ja osaliselt põlenud hooneosadega risustatud põld, mille vahelt paistsid välja varemed. Linna tootmispotentsiaal oli täielikult hävinud. Ja mis peamine, endise linna kohale polnud jäänud inimesi.

Mõned elanikud lahkusid linnast koos Punaarmee üksustega juba 1941. aastal. Mõned neist sattusid rindele. Teised hajusid okupeeritud riigi okupantidest hõivamata territooriumil. Aga suurem osa linna elanikest evakueeriti enne Narva lahingu algust 1944. aasta suvel ja sügisel Eesti keskpriirkondadesse, kust valdav enamus põgenes Rootsi, Soome ja isegi Saksamaale. Tegelikult polnud hävitatud Narvasse kedagi naasmas. Seda enam, et polnud, kuhu naasta (Rus.Postimees 2024).

Sõjast kahjustatud linnade taaselustamisel pärast 1945. aastat rakendati NSV Liidus (nagu paljudes teistes Ida-Euroopa riikides) kahte vastandlikku

lähenemisviisi. Ühe kohaselt taaselustati täpsete koopiatena arhitektuuri- ja kultuurimälestised ning neid ümbritsev linnakeskkond. Nii toimiti Leningradi täielikult hävitatud eeslinnade (Peterhof, Tsarskoje Selo, Pavlovsk jt), samuti teiste Leningradi mudeli valinud linnade taastamisel. Teise mudeli puhul (mida võiks nimetada Kiievi mudeliks) rakendati n-ö taaskasutust (täielikult hävinud hoonete varemete asemele ehitati aastail 1945–1956 stalinistlikud majad). Pärast 1957. aastat täitis linn nn hruštšovkadega – tasapinnaliseks lihtsustatud ümbritsevate konstruktsioonidega tüüpmajad. Narvas valiti teine variant, loobudes põlglikult arhitektuurilisest järeleaimamisest.

1945. aastal algas linna taastamine riigile hädavajalike tekstiilitoodete valmistamiseks vajalike Kreenholmi Manufaktuuri vabrikute tootmisruumidest. Kuivõrd teed ja võrgud olid alles, tulid hävinud ettevõtete asemele uued. Mõnikord meenutasid nad väliselt endisi – seal, kus olid säilinud ehitise karkassid.

Taastatud tootmisettevõtete töökollektiivid moodustati Eesti Peipsi-äärsete, Pihkva ja Leningradi oblasti maanoortest, kes said väljaõppe Narvas, Kreenholmi ametikoolis. Insener-tehnilise personali tagas Leningradi Tekstiili- ja Kergetööstuse Instituut. Samaaegselt tootmispindadega kerkisid ühiselamud, elamud ning sotsiaal- ja kultuuriobjektid. Nagu paljud toonased linnad, tõusis Narva üles nullist. Just nagu kerkis selle kõrvale (ainult 25 km kaugusel) täiesti uus Sillamäe linn, mis rajati kiiresti (kaevanduse ja töötlemistehase ümber). 1944. aasta lõpus oli Narvasse jäänud 550 inimest. 1949. aastal kasvas Narva elanike arv Kreenholmi manufaktuuri tootmispersonali taastamise arvel 15 000ni (Narva Turisimiinfokeskus 2022).

Sõjajärgne Narva eksisteeris kahes ruumis: ajaloolises ja tegelikus, ning see ei saanud jätta mõjutamata selle uute kodanike identiteeti, kellel ei olnud selles linnas mingeid juuri. Reaalses ruumis oli Narva kiiresti kasvav tüüpiline sotsialistlik linn, sest Kreenholmi Manufaktuuri kudumis- ja ketrusvõimsused kasvasid vastavalt rahvamajanduse vajadustele kiires tempos. Esimese sõjajärgse viisaastaku lõpuks (1950. aastaks) ületas Kreenholmi tootmismahd 1940. aasta taseme. 1954. aastal töötas kombinaadi vabrikutes 8989 inimest (Vassilitš 2020). 1957. aastal avati Kreenholmi 100. aastapäeva puhul kultuuripalee. 1954. aastaks oli Kreenholmi linnaosa kesktänav ääristatud stalinistlike majadega. Just nagu linna peatänav, Puškini tänav puistee ja poeedi büstiga. Neil aastatel tasandati nulli ka vana Narva jäänused, mis jäid edasi elama vaid raamatulehtedel. Mainida tuleks selliseid haruldusi nagu “Lühike väljavõte Narva linna kroonikast ja tähtsamatest ajaloosündmustest alates linna asutamisest” (Tatlin 1886), aga ka 1858. aastal ilmunud raamatu tänapäevane kordusväljaanne “Narva linna ajalugu”, mille on koostanud narvalane Heinrich Johann Hansen (2016). 1858. aasta väljaandes on huvitav nimekiri raamatu saavatest üksiktellijatest, neid oli Narvas 113, Peterburis 46, Lübeckis 6 ja

(isegi) Arhangelskis 4. Ühtekokku oli tellijaid 34 linnas. Selline oli narvalaste paiknemine kogu Vene impeeriumis, mis tagas 19. sajandi teisel poolel linna kultuurilise maine.

Enne suure energiarajatise ehitamise algust ei erinenud sõjajärgse Narva kultuuriline identiteet ja linnakultuur kuigivõrd teiste sotsialistlike linnade mentaliteedist ja kultuurist. Nende linnade asukad olid (nagu ka Narvas) äsja linlaseks saanud kodanikud, nn slobodaakultuuri kandjad, sest sellistes linnades ei ole Vjatšeslav Glasõtševi (1988: 44) sõnul “kultuuri loovaid keskusi veel välja kujunenud”. Sotsialistlikes linnades “käib kultuurivallas linna “erodeerimisprotsess” (lahtilinnastumise mõttes) (*ibid.*). See tähendab, et Narva-kesksus ei kuulunud linnaelanike mentaalsusse. Ent täiesti erinevat identiteeti ja mõju selliste linnade kultuurilisele mainele kandsid suured ehitusmeeskonnad, kes püstitasid peamiselt keerulisi energiakomplekse. Narvas olid nendeks Balti Elektriijaama ehitajad ja monteerijad. Ehitusmeeskonna elustiili määrasid monteerijad, kes koosnesid peamiselt muudel suurtel ehitusobjektidel töötanud linnaelanikest, ja kelle keskmine palk oli 20–25% kõrgem kui tekstiilitööstuse naistel.

Venekeelse Vikipeedia artiklis “Eesti NSV majandus” on toodud andmed rahvamajanduse sektorite töötajate ja teenistujate keskmise kuupalka kohta: 1960. aastal oli vabariigi keskmine kuupalk 81,9 rubla; neljas valdkonnas ületas kuutöötasu vabariigi keskmise: ehituses oli see 94,1 rubla, tööstuses 92,6, transpordis 87,8 ning riigi- ja majandusjuhtimises 87,8 rubla. 1965. aastal jätkus sama tendents. Vabariigi keskmine olin 99,9 rubla, kuid kuues rahvamajandusharus ületasid palgad keskmist: ehituses 118,1; teaduses ja teadusteenustes 110,7; riigi- ja majanduskorralduses 108,6; tööstuses 107,1 ja hariduses 100,2 rubla. Seejuures jäi kergetööstus töötasu poolest alla masinaehitusele, ja energiaehitusel töötajad said 10–15% kõrgemat töötasu kui üldehitusorganisatsioonide ehitajad (Eesti NSV majandus 2024). Autori, toona Balti Elektriijaama juhtimissüsteemi töödejuhataja, palk esimese töökuu eest oli 1961. aasta septembris 110 rubla, ent samal ajal Narva Ehitustrustis meistrina tööd alustanud kolleegi palk 100 rubla (s.t 10% madalam).

Sattunud Narvasse, kus enne elektriijaama ehituse algust “moodustasid enamuse vallalised kujud”, omandasid ehitajad kiiresti teatud “husaari” šiki (pintsakut kanti õlgadel nii, et see meenutaks husaarikuube). Sellised nägid nad välja Gerassimovi-nimelise klubi tantsupõrandal või kahes kohalikus restoranis (Baltika ja Narva hotellis). Tänu monteerijatele omandas linnakeskkond maskuliinsuse koos sellele iseloomuliku ambivalentse (vilistan kõigele) suhtumisega autoriteetidesse, aga ka omapärase ettekujutusega õiglusest ja vabadusest (mis “sula” edenedes märgatavalt suurenes).

2.2. Eriline, ehituse algusaasta – 1956

See aasta tähendas mitte üksnes Narva suurehituse algust, vaid ka märkimisväärseid sündmusi nii Eestis kui ka Ida-Euroopas tervikuna, millest sai energiaehitajate identiteedi arengu oluline faktor.

Kõigepealt toimus veebruaris 1956 NLKP 20. kongress, mis muutis aastate 1953–1955 vaikselt destaliniseerimise riigipoliitika esmaülesandeks. Riik oli tervikuna “Gulagist väljumas”. Kui aastail 1953–1956 rehabiliteeriti ligi 8000 inimest, siis 1956–1957 rehabiliteeriti üle 500 000. Ja mõned endised poliitvangid sattusid ka elektri jaama ehitusele. Sillamäe laagrist vabanenutest paljud jäid pärast laagri sulgemist Kirde-Eestisse. Juunis protestisid Poola töölised kohaliku võimu vastu, oktoobris puhkes Ungari ülestõus ja sellele järgnenud sündmused. Nii põimus NSVL-i režiimi teatav liberaliseerimine (poliitilise ja ühiskondliku elu demokratiseerimise ilmingutega) ning nõukoguliku elukorralduse “punasetest joontest” kaugemale minemise takistamine nn rahvademokraatia riikides.

Eriti silmatorkavad olid järeleandmised kultuuri riikliku reguleerimise sfääris. Nõukogude kultuuriruum hakkas tasapisi läänemaailmale avanema. Oktoobris 1956 toimus Puškini-nimelises Kujutava Kunsti Muuseumis Pablo Picasso tööde näitus, mille kohta kirjutas opositsionääriskunstikriitik Aleksandr Gidoni: “Oli väikekodanlasel põhjust segaseks minna” (Kulakova 2020). Sama 1956. aasta detsembris andis Moskvas kontserdi prantsuse šansoonilaulja ja näitleja Yves Montand koos näitleja Simone Signoret’ga. 1957. aastal külastas Moskvat ja Leningradi Brechti teater Berliner Ensemble. Mitte vähem kõrgetasemelised olid ka kirjandussündmused. Ühes ajakirja Novõi Mir numbris ilmus 1956. aastal Vladimir Dudintsevi jutustus “Mitte üksnes leivast”, mis tekitas tormi kriitikute ja lugejate seas.

Kõike seda defineeriti ühe sõnaga – “destaliniseerimine”, ja selle maagia haaras kõiki ühiskonnakihte, Hruštšovi uuendused ja kõikumised lisasid protsessile intriige, mis kajastus poliitiliste anekdootide voos, mistõttu sõpradega või isegi mitte eriti lähedaste tuttavatega kohtudes, asendus küsimus “kuidas elad?” küsimusega “kas uut anekdooti oled kuulnud?”. “Sula” fenomeni käsitlevate teaduslike uurimistööde seas on huvitav Arkadi Lipkini tõlgendus artiklis “Kuuekümnendate inimestest ja “sula” kohast Venemaa ajaloos” (Lipkin 2008). Autor käsitleb “sula” stalinistliku ja poststalinistliku riigikorra ning 1960. aastate alguseks parimate lääne näidete tasemele tõusnud kõrgkultuuri vaheliste vastuolude lahendusena. Lipkin näeb kuuekümnendates kahte joont: “noorus”, mida viivad ellu eelkõige toonased üliõpilased (saanud aimu 1960. aastate tudengirahutustest Prantsusmaal ja teistes Euroopa riikides, samuti biitlivaimustus USAs); ja “intelligents”, keda autor määratleb kui “eetilist individua-

liseerimist haritlaskonnas”, tuginedes (tema sõnul) “19. sajandi ja 20. sajandi alguse klassikalisele vene kultuurile” (Lipkin 2008: 159). See kontseptsioon võimaldab selgitada ehituse noorspetsialistide (moodustasid insenertehnilistest töötajatest enam kui 40%) destaliniseerimise ideede seotust oma tööelu GOELRO ehitusprojektidega alustanud insenerikorpuse vanema põlvkonna arusaamadega destaliniseerimisest. “Sula” võib käsitleda antistalinismina, mis tungis energiaehitajate kollektiivi intellektuaalsesse ellu ja avaldas olulist mõju nende rühmaidentiteedile, desakraliseerides täielikult riigijuhtimise.

2.3. “Sulaaegsete” suurehituste romantika

Pyotr Vail ja Alexander Genis andsid 1988. aastal inglise ja 1996. aastal vene keeles välja raamatu “60ndad. Nõukogude inimese maailm”. Selle üks ala-pealkiri sisaldab sõna “romantika”. Autorid sedastavad: “Pärast mitmeaastast stagnatsiooni toimus riigi teadvuses võimas nihe, ja nihe põhjustas liikumise. [...] Eesmärk tundus ähmane ja ahvatlev – Romantika. Nii nimetati seda kaootilist tuhinat. [...] Eesmärgi ebamäärasus tagas uue kasvukeskkonna, kus vabadus – ükskõik, milline – oli põhikomponent. Õigupoolest muutusid vabadus ja romantika neil aastatel sünonüümideks” (Vail & Genis 2001: 126).

Soov sõita “udu ja taiga lõhna järele” poleks iseenesest liikumise eesmärgiks saanud. Ent kui sa reisisid samadesse oludesse sihiga olla mõne hiiglasliku elektrijaama ehitajate seas, omandas teeromantika tähenduse. Kuid kõik ajakirjas Junost (Noorus) avaldatud “pihtimusliku proosa” romantilised kangelsed poleks saanud sattuda Bratskisse. Töölusuunamine Severnergstroidisse pärast diplomi kaitsmist riigi suvalises ehitusinstituudis töötas udusid ja taigalõhna, aga kui selgus, et trusti peamine ehitusobjekt asub Narvas, tõusetus küsimus, kus on romantika lähedam: Angaral või kahe kindluse (Ivan Groznõi ajast tuntud) Jaanilinna (Ivangorodi) ja (veel vanema) “saksa lossi” vahel voolaval Narva jõel. Pealegi kerkisid suvel kindlustes ühel pool Leningradi “tehnožka” ja teisel pool Tallinna Polütehnilise instituudi üliõpilaste telklinnakud. Lõkke ääres sai kõikjal tantsida südaööni. Ja sageli vedasid elektriliini 350 üle Eesti samad noormehed, kes paigaldasid Siberis elektriliini 500, nad võisid õigusega laulda “koidikutest tugipunktide kohal minu külmetava käe all”.

Üldiselt tegid paljusid töid kitsalt spetsialiseerunud brigaadid, jaoskonnad ja isegi ehitus- ja montaaživalitsused, kes töötasid Siberis, Moskva lähedal Konakovos või Narvas. Sellistes struktuurides oli romantikat ülearugi. Võib nõustuda Vaili ja Genise tõdemusega: 1960. aastate energeetikaspetsialistidele sai romantikast tööpoolest vabaduse sünonüüm. 1960. aastate nõukogude inimese maailmast rääkiva raamatu autorid käsitlevad kõike, mis puudutab

toonast romantikat, paraja ironiaga. Nähtavasti see oligi nii 1960. aastate “sula” ajal Riia noorte humanitaaride seas, kelle hulka kuulusid ka raamatu autorid. Kuid käesoleva uurimuse autor on lõpetanud 1961. aastal ehitusinstituudi ning sattus Balti Elektriijaama ehitusele rohkem kui kümne ehitusalase kõrgkooli lõpetajate seas ning kinnitab: meid kõiki pani liikuma suurehituse romantika, päris tõsiselt ja üheselt. Suurel määral tulenes see asjaolust, et klassipõhises nõukogude ühiskonnas kerkisid energiaehitajad 1960. aastatel elukutsete edetabelis esikohale. Neist kirjutati romaane ja tehti filme. Nüüd, pool sajandit hiljem on teada üksnes Aleksandr Zarhi 1957. aastal valminud film “Kõrgus”. Sarnaseid, mitte nii andekalt tehtud filme oli palju. 1960. aastate suurepärase kirjanik ja ajakirjanik Ilja Zverev kirjutas jutustuse “Romantika täiskasvanutele” autorieessõnas: “Kujutage ette noort ehitustööliste linna [---] Kui te pole sellistes linnades käinud, pole hullu. Te saate neid hõlpsalt silme ette manada, kui meenutate kümmet filmi ehitajate elust” (Zverev 1968: 354).

Pilt 3. Eesrindlik keevitaja Anatoli Vassiljev. Eduard Einmann 1959.

Pilt 4. Buldooseri juht Aare Järvik. Eduard Einmann 1959.

Noorusromantika ei olnud propagandakliše. See määras reaalselt tuhandete poiste ja tüdrukute elutee alguse ja põimus toonasesse rahvamajanduse juhtimise süsteemi. Kui arvestada ka seda, et paljud suurte energiarajatiste ehitajad töötasid Egiptuses (Assuani hüdroelektrijaamas), Indias ja Kuubal, tuleb tunnistada, et selle elukutse esindajate kõrge enesehinnang oli täiesti õigustatud. Täpselt nagu kogu NSV Liidu ala tunnetamine oma isikliku territooriumina. “Ei ela ma majas, ei tänaval, / mu aadress on NSV Liit” lauldi neist – Stalini-järgse NSV Liidu täiesti vabadest inimestest. Selle teema lõpetuseks peab autor sobivaks tuua kaks Eesti kunstniku Eduard Einmanni Balti Elektrijaama ehituse käigus tehtud portreed: keevitaja Vassiljev (pilt 3) ja buldooseri juht Järvik (pilt 4). Venelane ja eestlane. Ilusad vabad inimesed, kes teavad oma väärtust.

3. Energiaehitajate rühmamentaalsust mõjutavad konjunktuursed kohalikud faktorid

3.1. Ameti- ja kultuurialane Leningradi-kesksus

Ehituse peatöövõtjat – Balti elektriijaama ehitusvalitsust – ei moodustatud 1956. aastal. Sel meeskonnal oli pikk elektriijaamade ehitamise ajalugu alates GOELRO plaaniga ette nähtud rajatistest – hüdroelektriijaamade kaskaad Sviri jõel Leningradi oblasti Podporožje ja Lodeinoje Pole rajoonis. Esimene selle meeskonna elektriijaam oli aastail 1927–1936 ehitatud Alam-Sviri hüdroelektriijaam. Aastail 1927–1935 oli selle ehituse juht üks GOELRO arendajatest, Gleb Kržžanovski sõber ja kaaslane, energiaehitajate legend Genrih Graftio (1869–1949). Kõik Balti Elektriijaama ehitusvalitsuse juhid töötasid kaskaadi teise jaama, vastavalt GOELRO plaanile Graftio projekti järgi rajatud Ülem-Sviri hüdroelektriijaama ehitusel. Peatööd tehti aastail 1947–1952. Ehituse montaaživalitsuste juhid töötasid paljude Leningradi piirkonna elektriijaamade ehitustel.

Nad kõik võisid enda kohta öelda Graftio sõnadega: “Ma jäädvustasin oma tööd betooni ja rauda.” Kõigil olid keerulised isiklikud lood. Neid oli arreteeritud ja vabastatud riigijuhtide isiklikul korraldusel. Nende esinduspintsakud meenutasid ordenite ja medalite kullast sädelevaid soomussärke. Kõik nad olid Peterburile omase demokraatiaga ja samal ajal inseneriaristokraatiaga leningradlased. Ühel kohtumisel noorte spetsialistidega ütles Sevzapenergomontaži osakonnajuhataja Sergei Bogojavlenski: “Inimene peab olema kaasatud oma ajastu põhisündmustesse. Muidu võib öelda, et ta pole kunagi elanud.” Ütles muidugi enda kohta.

Peterburi “vanurite” suhtluskultuur ning nende aupaklik ja lugupidav suhtumine ärisse said kogu meeskonna firmamärgiks. Professionaalne väärikus, kodanikujulgus ja orgaaniline antistalinism olid osa tehnikaintelligentide rühma- ja individuaalsest identiteedist.

Nemad mõjutasid suuresti ehitusmeeskonna kultuuriliste vajaduste kujunemist. Esiteks muutusid ehitajad paadunud teatraalideks. Seda enam, et just Leningradi teatrid olid “sula” orientatsiooni liidrid. Sevnenergostroi asus täpselt Suure Draamateatri vastas (Fontanka eri kallastel) ja nende vahel valitsesid üsna sõbralikud suhted. Üsna sageli saatis üks või teine ehitusüksus nädalavahetuseks Leningradi “teatribussi” (öömaja tagasid Leningradi trustid oma ühiselamutes). Ehituse noortel spetsialistidel kujunesid välja head suhted Leningradi Noorsooteatriga, mida toona juhtis Korogodski. Tähelepanuta ei jäänud ka Ermitaazi ja Vene muuseumi näitused ja muud Leningradi kultuurielu sündmused.

Vanema põlvkonna energiaehitajate mõningane “Leningradi-kesksus” ei varjutanud ehituse noore intelligentsi eest kuidagi Eesti ühiskonnas toimunud muutuste kultuurilist tähtsust. Eriti kujutava kunsti ja muusika vallas, mis osutusid kaasatuks toonasesse lääne kunsti palju enam kui Leningrad.

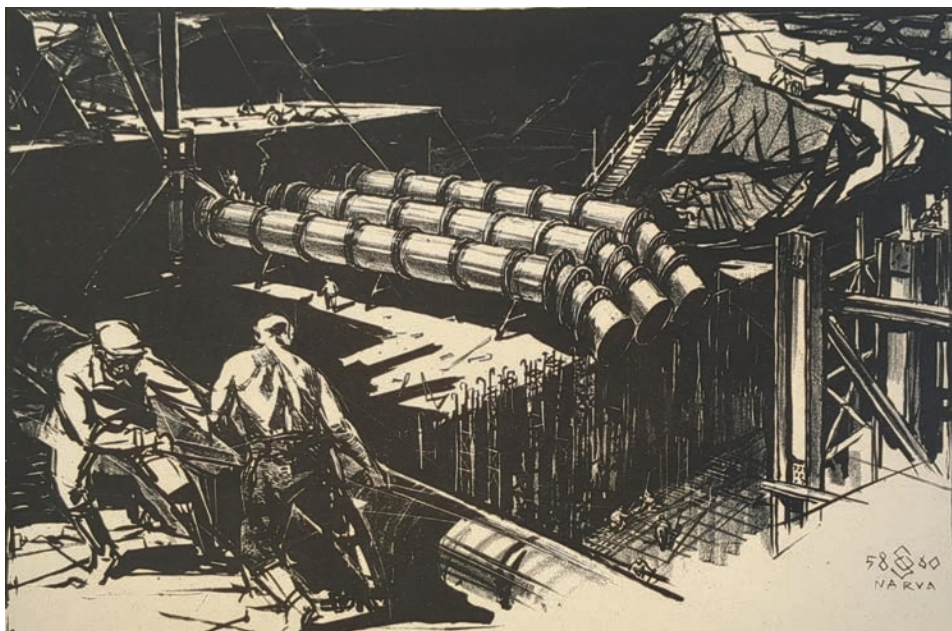
Neli hooajalist kunstinäitust Tallinna Kunstnike Majas, traditsiooniline Tallinna Graafika Biennaal, Tallinna džässifestivalid, kus võis kohtuda kõigi iidolitega – Leningradi jazziklubi mitteformaalidega, aga ka suhelda nende festivalide regulaarse osaleja Vassili Aksjonoviga, kelle “Tähepilet” ja “On aeg, mu sõber, on aeg” tegid Tallinnast kogu NSV Liidu noorte kõige loomingulisema osa Meka. Ja narvalastele oli Tallinn hästi ligipääsetav. Peaaegu kodus (210 km Narvast). Nii sai geograafiast oluline tegur, mis mõjutas noorte ehitajate kultuurilist identiteeti – nende kultuurilist avatust.

3.2. Ehituse tähtsus Eesti kultuuris ja energiaehitajate ideoloogilise surve minimeerimine

Tööstushiiglase kerkimine Narva külje all tekitas väikeses Eestis, kus tootmis-
hooned polnud mõõtnutelt suured, erutas kohalike fantaasiat. Eesti riiklikud
propagandateenistused otsustasid kasutada hiiglehitist industrialiseerimise
sümbolina. Narva saadeti kunstnikke (Eesti kunstnike liidu lähetusega), kelle
tööd illustreerivad osaliselt seda artiklit. Tunnustatud graafikud on loonud
ehituse kroonika kunstis. 1961. aastal andis Eesti Kunstnike Liit välja suure-
formaadilise (60×90 cm) kogumiku 14 graafikateose kaunitest reproduktsioo-
nidest. Neist esimesena valminul (dateeritud 1958) jäädvustas Olev Soans
torustike paigaldust autolitograafiatehnikas (pilt 5). Ja 1959. aastal valmis
kunstnik Arnold Alase õlimaali ehitatava jaamahoone üldvaatest (pilt 6), sa-
muti Aleksander Pilari akvarell “Uus tööpäev” (pilt 7). Huvitav on Olev Soansi
autolitograafia (1959) “Esimene etapp lõpeb” (pilt 8). Reproduktsioonide mapp
tervikuna kannab nime “Balti hiiglane” (1961).

Mitmeid pikki lähetusi Narva sai Eesti Kirjanike Liidult jaamaehitajatest
rääkiva esseekogumiku “Jutustus vägiteost” autor Valentin Ruškis (1961).

1960. aastal valmis Tallinna Kinostuudios täispikk mängufilm (eesti keeles
venekeelsete subtiitritega) “Vihmas ja päikeses”, mille peategelaseks sai tänu
operaator Juli Fogelmanile ehitis. Fogelmanil õnnestus tabada ja jäädvusta-
da ehitusplatsi sümfoonia: 50 meetri kõrguste sammaste rütm ja 2-meetrise
läbimõõduga torujuhtmete kosmiline põimumine. Ta nägi varaõhtuse taeva
taustal samaaegselt säramas sadu elektrikeevitajaid, paiskamas sädemeid
elektrijaama paigaldatavasse peahoonesse.

Pilt 5. Jahutusvee torustiku paigaldus. Olev Soans 1958–1960.

Pilt 6. Balti Soojuselektrijaama peakorpus 1959. aastal. Arnold Alas.

*Pilt 7. Uus tööpäev.
Aleksander Pilar 1959.*

*Pilt 8. Esimese etapi lõpp. Olev Soans
1959.*

Filmi režissöör Herbert Rappaport suutis põimida filmi süžee ehitusplatsi kinematograafiasse. Rappaport on huvitava saatusega inimene: 1930. aastatel töötas ta Saksamaa kinostuudiotest, seejärel Hollywoodis, kust toonane nõukogude kinotööstuse boss Šumjatski meelitas ta filmima NSV Liitu. NSV Liidus tegi Rappaport 23 filmi, millest nelja eest pälvis ta aastatel 1948–1952 Stalini preemiad, lisaks omistati talle Eesti NSV teenelise kunstitegelase ja Vene NFSV rahvakunstniku tiitel (Rappaport 2024). Mainitud filmis tegid kaasa sellised näitlejad nagu Larissa Lužina, Nikolai Slitšenko, Mikk Mikiver.

Praegu ei ole enam võimalik teada saada, miks dünaamilise, peaaegu dektektiivse süžeeaga filmi ei dubleeritud vene keelde, mistõttu see jäi “suure” ajakirjanduse vastukajata, jõudmata N Liidu “suurele” ekraanile. Võimalik, et põhjust tuleks otsida filmi ameerikalikust maneerist. Kuid Eesti filmikunstis oli see saavutus, mis kahtlemata tõstis ehituse mainet Eesti ühiskonnas ning loomulikult ka ehitajate endi enesehinnangut, kes olid sattunud linna teiste tootmiskollektiividega võrreldes ideoloogilisse³ vaakumisse. Mõju avaldas organisatsiooniline struktuur, sest kõigi ehitusega seotud üksuste juhtorganid olid Leningradis.

Kusjuures suurimate ehitusüksuste (Balti Elektriijaama ehituse peatöövõtja; monteeri- ja allüksused), kelle töötajad elasid Narvas, parteiorganisatsioonid kuulusid territoriaalse põhimõtte kohaselt elektriijaama ehitajate ühtsesse parteiorganisatsiooni oma parteikomiteega ja täiskohaga parteisekretäri- ja igaaastased parteiaktiivid toimusid Leningradi vastavates ehitustrustides, kes vastutasid ehitusplaanide täitmise eest, sotsialistlike kohustuste vastuvõtmise ja täitmise ning olme ja kultuuriürituste korraldamise eest. Pealegi asus energiaehitajate klubi hoone Ivangorodis, s.t NLKP Leningradi oblasti Kingissepa rajoonikomitee ideoloogilise mõjusfääris, kuigi viimasel polnud Narva ehitusega mingit pistmist. EKP Narva linnakomitee, nagu ka EKP Kesk- ja lõuna- ja keskosade (kellel lasus otsene vastutus jaama võimsuste käikulaskmise eest) ehituse parteikomitee tegevusse eriti ei süüvinud. Seda vähem, et suurem osa lähetusse saabunud kompartei liikmeid olid arvel neid lähetanud Leningradi, Moskva jt linnade projekteerimisinstituutide või ehitusorganisatsioonide parteiorganisatsioonides. Selles kaoses oli parteitöö suunatud eelkõige ehituse põhiülesannete – võimsuste käikulaskmise ja nende varajase kasutuselevõtu kohustuste täitmisele. Ja peod koos reportaažide, kontsertide, aga ka luksuslike õhtusöökidega restoranis Narva (kõige prestiižsem) toimusid pärast järjekordse turbiini käivitamist. Ka suure tiraažiga ajaleht Balti Elektriijaama Ehitaja (toimetaja Mihhail Rõvkin, kes andis ajalehte välja ka Sviri jaamade ehituse ajal) sarnanes kõige enam lõputule reportaažile tootmise planeerimise nõupidamistelt. Parteiõpet kui sellist ei tehtud ning propagandatöö taandus energiavõimsuste kasutuselevõttu tagavate ülesannete täitmisele.

Ehitus kandis üleliidulise komsomoli löökobjekti nime. Komsomolistaap oli samuti suunatud võimsuste juurutamisele ja tegeles peamiselt inimeste värbamisega ehk ehituskompleksi täiendamisega ja peaaegu varustusfunktsioonidega. Oluline oli üliõpilasrühmade vastuvõtt ja tegevus ning osalemine üleliidulistel löökobjektide miitingutel. Keegi ehitusobjektile ega linna võimuorganites ei hoolinud nn moraalsest ja poliitilisest kasvatuses.

Eestimaa Kommunistliku Partei linnakomitee ja linnavalitsus olid enim huvitatud Balti Elektriijaama ehitusvalitsuse elamuehituse ning sotsiaal- ja kultuuriteenuste ehitamise kava elluviimisest.

Ehituse juhtkonna suhtumist erinevatesse poliitilistesse kampaaniatesse kajastab järgmine episood. Sotsialistliku vara ohutuse eest võitlemise haripunktis pani linna rahvakontrollikomisjon ehitusplatsi väljapääsu juurde posti, et kontrollida, mida kallurijuhid veavad (seal olid kas demonteeritud raketise lauad või mittetäielikult kasutatud värvipurk jne). Kui sellest ehitusjuhile teatati, oli too nõrдинud ja lasi inspektorid eemaldada, öeldes: “See on meie – kõigi ametiasutuste – süü, et me ei ole varustanud inimesi riiklikke eluasemetega ega loonud ehitusmaterjalide müügisüsteemi, nii et las nad ehitavad kasvõi enesevarustusega oma elamispinna või suvilad. Nad võtavad materjale, selle arvelt, mida me neile võlgname.” Ehituse ideoloogilised institutsioonid ei sekkinud kunagi isiklikesse asjadesse.⁴

4. Ehitajate rühmaidentiteet ja selle muutumine “sula” jahenemisel

4.1. Grupiportree ehituse taustal

Balti Elektriijaama esimene blokk (võimsus 100 MW) alustas tööd 9. detsembril 1959. Elektriijaama täieliku projekteeritud võimsuse (1624 MW) saavutamiseni 1965. aastal kulges ehitus sellises rütmis: järgmise toiteplokki kasutuselevõtt – ehitus- ja paigaldustööde rahulik kulgemine – käivituseelne palavik koos tööga “aordi lõhkemiseni” – kõigi maksimaalne pinge käivitusperioodil – käivitamine. NLKP KK-le ja NSVL Ministrite Nõukogule uue energiavõimsuse kasutuselevõtu kirja vastuvõtmine ja NLKP peasekretäri Leonid Brežnevi allkirjaga vastus (mõlemad kirjad avaldati ajalehes Pravda). Järgnes grandioosne bankett, kus osalesid betoonitöölised, keevitajad, turbiinioperaatorid, katlatöölised jne kuni NSV Liidu energeetikaministri asetäitjani, kes saabus ehitusplatsile viimase kuu jooksul enne käivitamist, et kiiresti lahendada ootamatud probleemid (mis loomulikult ilmnesisid, seades ohtu uue turbiini kasutuselevõtu tähtajad). Ja kuigi tohutu meeskonna tõeliselt raske töö lõppes ametliku nõukogude

bürokratliku akordiga (rituaalne kirjade vahetamine), olid kõik järjekordse käivitamise hetkel tõeliselt õnnelikud, tunnetades täielikult oma tähtsust riigi jaoks ja kuuluvust võidukasse meeskonda, mille insenerikoosseisus olid Leningradi projekteerijad, meistrid ja narvalaste töödejuhatajad, käikulaskmise eel teistelt ehitusobjektidelt Narva lennanud monteerijad, liiduliste ehitustrustide tippjuhid jne.

Raske töö ei välistanud suhtlust. Vastupidi. Narvalaste köökides, Energia tänava ühiselamute kohvikutes, töö juures suitsunurkades räägiti anekdoote, jagati kahtlusi Hruštšovi muudatuste otstarbekuses, hirmu pead tõstva stalinismi ees, räägiti kõrgetasemelistest esietendustest Moskva ja Leningradi teatrites. Millest iganes räägiti, ikka oli jutt poliitikast, mille ehitajad olid maa industrialiseerimise vallas loonud, ja nad mõistsid oma rolli.

Kuulus Nõukogude riigisotsialismi ümberkujunemise uuriija David Lane kirjutab sellest nii: “Paradoksaalsel kombel tekitasid just industrialiseerimine ja areng keerukamaid, diferentseeritumaid ja nõudlikumaid ühiskonnakihte (“sotsialistlik intelligents”), kes seadsid kahtluse alla tsentraliseeritud käsu- ja kontrollisüsteemi ning õonestasid sellega poliitilist korda. Muutuv sotsiaalne struktuur lõi intelligentsi, kellel ei olnud mitte ainult demograafiline, vaid ka moraalne tihedus võimes moodustada alternatiivseid subkultuure ja kontrakultuure” (Lane 2022: 51).

Käesolevas artiklis toodud tegurite kombinatsioon toimis selles suunas, millest Lane kirjutab. Narva energiaehitajate “sula” ajal tekkinud rühmaidentiteet kasvas pärast 1964. aastat (mil algas jahenemine ja Brežnevi stagnatsioon) 20 aastat hiljem perestroikat läbi viinud “loomeklassi” võrseteks. 1960.–1965. aastatel olid mitteametlikud kohtumised – koosviibimised, mille keskpunktideks olid sageli pidevalt ehitusplatsil asunud vabariiklike ajalehtede ajakirjanikud või liidu meediakorrespondendid.

Üks kuulsamaid linnas oli ajalehe Sovetskaja Estonija kuldsuleks tunnistatud korrespondendi Mihhail Roginski⁵ lai sõpruskond. Sageli oli tal külas vend Arseni Roginski⁶ (tulevane dissident ja poliitvang, aga seejärel ühenduse Memorial asutaja ja juht).

Võib tunduda kummaline, kuid suur seltskond noori insenere kogunes ka Eestimaa Kommunistliku Partei Narva Linnakomitee esimese sekretäri Aleksandr Pankratovi kööki, kuigi tal endal polnud sellega mingit pistmist. Kokku tulid tema väimehe, toonase ehituse komsomolikomitee koosseisulise kunstniku, hilisema ajalehe Sovetskaja Estonia ajakirjaniku Vitali Repetski sõbrad.⁷ Aga kõige suurem seltskond kogunes sinna siis, kui Narva tuli korteriomaniiku poeg Stanislav Pankratov⁸ – kirjanik, ajakirjanik ja hilisem ajakirja Sever legendaarne peatoimetaja.

Sageli kohtusid noored ehitajad ajalehe Narvski Rabotši toimetuses Ljudmila Budaševskaja juures, kes oli 1969. aastal üks ajakirja Aurora⁹ asutajatest – sel ajal oli Aurora üks väheseid ajakirju, mis jätkas “sula” aja liini ka Brežnevi stagnatsiooniajastul.

Kuidas Leningradis kõik pärast 1964. aastat “jäätus”, kirjutas artiklis “Oli teine, arusaamatu elu” ajakirja Aurora vastutav sekretär Magda Aleksejeva. Tema lugu algab sõnadega: “Nüüd ma mõtlen: ‘Issand! Miks pidi nii palju kannatama?’ Aga ma kannatasin, piinlesin, jäin isegi haigeks, võtsin nii palju kaalust alla, et kõik mu ümber kohkusid, eeldades halvimat. ‘Opotška kreisis pole lõbus surra,’ kirjutas Puškin Vjazemskile, paludes end Mihhailovskoja pagendusest päästa. ‘Mul ei olnud lõbus sattuda anekdoodi kangelannaks, kurioosumiks, saada kuulsaks vaesekesena, kelle partei- ja komsomolibossid ebausaldusväärseksena töölt minema ajasid’ (Aleksejeva 2012). Ja siis räägib ta, kuidas Leningradi võimud pidasid Viktor Goljavkini kirjutist Auroras Brežnevi-vastaseks laimuks. Veel üks tegu, mida Aleksejevale andeks ei antud: reis Moskvasse (NLKP Keskkomiteesse), et taotleda Võssotski kohta käiva artikli avaldamist, mille tsensuur ja oblastikomitee olid ära keelanud. ‘Aga artikkel oli hea, selle kirjutas kuulus Moskva kriitik Natalja Krõmova.’ Aleksejeva artikkel lõpeb tsitaadiga Puškini kirjust Pletnevile: ‘Kui me elaksime, oleksime kunagi ka rõõmsad’ (*ibid.*).

Eraldi tuleks mainida ajalehe Molodjož Estonii ajakirjanike mõju noortele ehitusintelligentidele. Ajalehe Narva korrespondendipunkti juhatas Grigori Veizblat¹⁰, suurepärane korraldaja, pidude hing ja andekas ajakirjanik. Umbes nädal enne järjekordse turbiini käivitamist andis ta koos teiste ajakirjanikega välja Molodjož Estonii erinumbri Balti Elektriijaama ehitusest.

“Sulale” järgnenud avaliku elu jahenemine NSV Liidus (eriti kultuurisfääris) oli vaimse tööga tegelejate suurema osakaalu tõttu Eestis vähem märgatav kui teistes liiduvabariikides. Sotsioloogid Ellu Saar ja Mikk Titma koostasid tabeli, millest on näha, et vaimse tööga tegelejate osakaal oli 1959. aastal NSV Liidus keskmiselt 19,5%; 1970. aastal 27,3%. Üle keskmise oli see osakaal viies liiduvabariigis, kusjuures esikohal oli Eesti: 1959. aastal 22,2% ja 1970. aastal 31% (Saar & Titma 1984: 59).

Muidugi tundus “sulajärgses” Leningradis, kus kõik elav hoolega maatasa tambiti, Narva kultuuriruum vabaduse oasina. Linna kultuuriline maine oli noorte Leningradi literaatide, teatraalide ja kunstiinimeste seas erakordselt kõrge.

4.2. Noorte ehitajate mõtteviisi muutumine pärast 1964. aastat

“Sulaaegne” energiaehitajate noorintelligentide kollektiiv oli 1964. aastaks valmis saanud oma Narva loo. Ehitus sai valmis. Keegi sõitis Leningrad. Keegi läks teistele suurehitustele karjääri jätkama. Mõned leidsid ennast Tallinnast. Muidugi oli see juhus, et ehitusaeg langes täpselt kokku “sulaga” (1956–1964). Aga juhtus nii, et see oli ka vabaduse aeg.

Väga täpselt sõnastas noorte haritlaste viimaste aastate meeleolu Jevgeni Jevtušenko:

*Puhas ja heatahtlik oli meie julgus –
Lihtsalt lõbus kurjus.
Kuigi kõik ei saanud teoks mis soovitud
Midagi läks siiski korda.¹¹*

Poeedile ja tema lugejatele tundus, justkui oleks midagi aastail 1983–1999 täide läinud. Aga selgus, et intelligentsi järjekordne vabadusega peibutamine, mida nimetati perestroikaks, osutus taas illusiooniks (nagu ka “sula”).

9. mai kuulutati 1965. aastal NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi seadlusega puhkepäevaks. Eelnevalt telefonitsi kokku leppinud, kogunes peaaegu kogu Balti Elektriijaama noorte spetsialistide nõukogu selleks nädalavahetuseks Narva (ELKNÜ Narva linnakomitee esimese sekretäri, 1990. aastate eduka ettevõtja Sergei Repetski algatusel). Koos veedeti terve päev, soe ja päikese-line. Kohtumine osutus kurvaks. Tuleviku osas oli kõik kõigile selge. Tunne, et lõpuks viivad Hruštšovi visklused ühiskonna loomingulise kihi tekkeni ja ümberkujunemisele isikuvabaduse põhimõtete järgi, osutus realiseerimatuks. Lõppev kümnend jättis endast maha kaksitimõtlemise. Haritlaskonna meeleolu väljendus Strugatskite pessimistlikus, ebaselges prognoosis (mis sai eriti populaarseks pärast “sula”). Narva kui vaba kultuurieluga linna maine püsis inertsist mõnda aega. Vähemalt 1968. aastani. Praha kevade krahhini.

Sergei Tšuprinin kirjutas kaunilt mentaliteedi muutumisest sulajärgse perioodi ajakirjanduses: “Inimesed, kes ei suuda elada valede järgi, ei jäänud Literaturnaja Gazetasse, nagu üldiselt nõukogude aastate ajakirjanduses. Paraku on see tõsi. Meie seas oli kahtlemata argpükse, oli lolle, oli lahmijaid, aga kaabakaid [...] tundub, ei olnud. Mis muidugi ei vabasta meist kedagi vastutusest sopa eest, mida oli enam kui küll” (Tšuprinin 2015: 51). Sama võis öelda pärast 1964. aastat mistahes valdkonnas karjääri teinud arukas inimene. Rõhutan: suvalises riigiasutuses, alustades parteiorganitest, teadusasutustest, armeestruktuuridest ja mistahes rahvamajanduse sektori majandusüksustest. Ideoloogilised skandaalid ei tekkinud sugugi veendumuste erinevuse tõttu,

vaid üldjuhul “ideoloogilise mängu reeglite” eiramise tõttu. Need olid reeglid millesse keegi tegelikult ei uskunud. Ideoloogilise konflikti tüüpnaide oli kirjastuse Eesti Raamat kõrvaldamine Dovlatovi jutustuste avaldamisel, mida kirjeldas üksikasjalikult endine Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee instruktor Ivan Trull (2008: 144). Kõige selle juures, olles täielikult omandanud ühiskonnas valitsenud topeltnõuetlemise, rajasid Narva ehituse noored insenerid oma karjääri.

Kuid enne “sula” lõplikku mahajahtumist näitasid noored energiaehitajad 11. ja 12. veebruaril 1966 Tallinnas Eesti komsomoli skandaalsel XIII kongressil oma vabamõtlemist (skandaal vaigistati vabariigi parteijuhtkonna pingutustega ilma karmimate tagajärgedeta). Veelgi hullem: Eestimaa komsomoli keskkomiteesse ei valitud Moskvast sinise komsomoli keskkomitee teise sekretäri kohale saadetud ÜLKNÜ KK instruktorit Kalašnikovi (Moskva “aparaaditöötaja” oli tingimata liiduvabariigi komsomoli keskkomitee teine sekretär). Kuid tõeline “pomm” plahvatas kongressi lõpus selle resolutsiooni vastuvõtmisel, see koosnes traditsioonilistest klišeedest ega huvitanud kunagi ühtegi sellisel kongressil osalejat. Kuid 12. veebruaril 1966 esitas osa Tartu delegatsiooni noori (Tartu ülikooli teadlased ja üliõpilased) kongressile ootamatult oma otsuse eelnõu. Pärast juhtumit valimistel töötas varem parteiaparaadiga kooskõlastamata mitteametliku resolutsiooni vastuvõtmine suurt häda. Kiiresti kuulutati välja vaheaeg, mis kulus “tööks delegatsioonidega”. Narvast tulnud komsomoli-delegatsioon otsustas toetada tartlaste esitatud resolutsiooni. Kuid mitte kogu delegatsioon, üksnes energiaehitajad.

Kaalunud delegaatide kavatsusi hääletada tavakohasest erineva resolutsiooni poolt jõuti pika vaheaja jooksul otsusele võtta vastu “vana” resolutsioon, millele lisatakse dokument “delegaatide rühmalt laekunud täiendavad ettepanekud”, mis algab sõnadega: “Kongress kohustab Eestimaa Kommunistliku Noorsooühingu Keskkomiteed tõstatama EKP Keskkomitees ja vastavates organites järgmised küsimused kuni nende rahuldava lahenduseni.” Küsimused olid üldpoliitilise iseloomuga. Viimane lahing selles küsimuses puhkes seoses kongressi materjalide avaldamisega. Muidugi püüti “lisaettepanekud” ilmutavast raamatust välja jätta. Väljaande toimetaja oli käesoleva artikli autor. Ja omal vastutusel saavutasin kongressi resolutsiooni avaldamise koos “lisaettepanekute” tekstiga (Dokumentõ 1966). Sellega lõppes minu poliitiline karjäär ja mind soovitati Eesti Ehitusministeeriumisse tööle “oma erialal”. Täis vastutus kogu selle loo eest langes ühele inimesele – ELKNÜ Keskkomitee esimene sekretär Tarmo Suuresaar heideti parteist välja ja suunati tööle Tallinna piiritusetehase asedirektoriks. Noorte energiaehitajate gruppidentiteet erines aga teiste Narva noorte aktivistide gruppidentiteedist.

5. Lõpetuseks

Prantsuse poliitik ja Venemaa ajaloo ekspert Jean-Pierre Chevènement (2015: 17) märkis: “Mälu on selektiivne. Ettevaatlikkus ütleb meile, mida me peaksime meeles pidama ja mida mitte.” Ja see ajab tema hinnangul “ajaloo kui teadusdistsipliini segi sündmuste mälu, mis on oma olemuselt muutlik ja sõltub sellest, mida tänapäeval poliitiliselt korrektseks peetakse” (*ibid.*: 19). Käesolevas artiklis käsitletud perioodi puhul on tänapäeval poliitkorrektsed kaks lähenemist. Üks on igasuguste positiivsete kogemuste ja eriti “sula” täielik eitamine Hruštšovi sisepoliitikas. See lähenemine ilmnes kõige selgemalt ajaloolase Jevgeni Spitsõni raamatus “Hruštšovi lõrts” (2019) (tema suhtumine sellesse ajastusse ilmneb raamatu pealkirjast). Teine lähenemine tähendab sündmuste võrdlevat-hindavat kaalumist (plusside ja miinuste täpset kokkulugemist). Sagedamini jäävad peale plussid. Selline soosiv aritmeetiline heakskiit on üldjuhul seotud kultuurisfääriga. Majandusprotsesside juhtimise vallas tunnistavad kurbusega vabatahtlikkuse puudujääke ja reformide ebajärjekindlust isegi need, kes “sula” üldiselt heaks kiidavad. Kuigi esmapilgul ka kõige naeruväärsemaid otsuseid ei tohiks hinnata üheselt. Parteiparaadi struktuuri jagamine “tööstuslikuks” ja “põllumajanduslikuks” tundus absurdne. Kuid ajaliselt distantsilt vaadates ei saa jätta märkamata, et tänu sellisele spetsialiseerumisele oli võimalik asendada ajale jalgu jäänud kirjaoskamatud parteifunktsionärid hetkega noorte inseneride ja teiste spetsialistidega, kes (kui 1964. aastal pööret ei tulnud) suutsid 1970. aastatel ette võtta uusi olulisi majandusreforme. Kusjuures kaadrivahetus kulges rahulikult. Kuid need on üldisema uurimistöö teemad. Käesolevas artiklis vaadeldi kohalikku olukorda, mis viis suure riiklikult olulise energiarajatise ehitamisel osalejate grupi- ja individuaalse identiteedi muutumiseni “sula” mõjul. Vältimaks selektiivsust enam kui pool sajandit tagasi toimunud faktide ja protsesside valikul, ei piirdunud autor nende käsitlemisega, vaid uuris tegureid, mis määrasid selle transformatsiooni suuna.

Suure ehitusobjekti noorte haritlaste ja noorte tööliste identiteedi muutumine ei mõjutanud üksnes ehitusega seotud meeskonda, vaid ka linnaühiskonda tervikuna.

Alati teovalmis noored energiaehitajad, olid oma tähtsust mõistes valmis Stalini-järgseks demokratiseerumiseks ja nõukogude ühiskonna avatuseks. Eriti varmad olid selles suunas tegutsema Narvas töötanud tehnikaharitlased, kes olid tugevalt mõjutatud radikaalsetele ühiskondlikele muutustele orienteeritud Leningradi ja Tallinna noorest kultuurieliidist. Sellises “jõuväljas” omandas Narva (koos Narva-Jõesuu rahvusvahelise noortelaagriga Noorus) “vabaduse territooriumi” maine.

Narva ehitusprojekti valmimisega kokku langenud 1964. aasta sündmused, mis tähendasid reformide kärbimist ja totalitaarsete tendentside tugevnemist NSV Liidus, muutsid ühiskonna ümberkujunemise olemust. 1968. aasta sündmused, mis tegid lõpu Praha kevadele, tegid lõpu ka Narva “sulaaegsele” mainele. Mis kinnitab autori järeldust esimese vaadeldud süsteemse iseloomuga teguri – riigi üldise sotsiaalmajandusliku olukorra – olulisuse ja ülimuslikkuse kohta.

Kas sündmused oleksid võinud kulgeda teisiti, võttes arvesse kollektiivseid meeleolusid sellistes rühmades nagu energiaehitajad ja noor tehniline haritlaskond üleüldse? Kas “sula” hargnemisel oli võimalik valida teistsugune tee? Vaevalt. Kaugeltki mitte sellepärast, et kõrgem parteibürokraadiid oleksid tunnetanud isiklikku ohtu. Kultuuriline pööre, mis tõi kaasa radikaalsed muutused kirjanduses, teatris, kinos ja teistes kunstiliikides, ei langenud kokku teoreetilise arusaamaga nõukogude majanduslikust ja sotsiaalsest kogemusest aastatel 1917–1957. See tähendab, et antistalinismi laine tõusuks ei olnud ühiskonnas kajastunud nõukogude elu kõigi aspektide neljakümne aasta pikkune praktika, samuti polnud N Liidus või nõukogude bloki riikides ilmunud teistsuguse elukorralduse alaseid tähelepanuväärseid teoreetilisi töid ega projekte. Sotsialistliku ümberkorralduse Jugoslaavia variant ei erinenud Nõukogude omast kuigivõrd. “Inimliku näoga sotsialismi” idee oli pigem loosung kui praktiline edasiarendus. János Kornai teoreetiline töö (mis oli aluseks tema raamatule “Defitsiit” ja loengutele aastatel 1976–1977 Stockholmi Ülikooli Rahvusvahelises Majandusinstituudis) ei olnud kaugeltki täiuslik. Nooruse energial ja muutuste janul polnud millelegi lootat. Akadeemik Sahharovi ja Nobeli preemia laureaadi Douglas Northi ideed turumajanduse võimalikust lähenemisest ja elu sotsialistlikust ümberkorraldusest ilmusid hiljem.¹²

“Sulajärgset” tegelikkust peegeldas suurepäraselt anekdootlik vastus küsimusele: “Mis on kogu riigi täielik elektrifitseerimine?” Vastus: “See on siis, kui kedagi ei huvita.”¹³

Tõlkinud Asta Niinemets

Kommentaariid

- ¹ Mõiste “autofiktsioon” tõi 1977. aastal kirjanduslikku ringlusse prantsuse kirjanik ja kriitik Sergei Dubrovski, et tähistada oma teost, mis ühendas autori isikliku eluloo elemendid ilukirjandusliku väljamõeldisega.
- ² Tsiteeritud 20. sajandi teise poole Euroopa mälupoliitika uurija, kultuuriteadlase Aleida Assmanni monograafiast “Ajaloos unustamine – ajaloo võitmine”, mida autor kasutas selle uuringu meetodika ühe allikana (Assmann 2019).
- ³ “Ideoloogia” tähendab siinkohal pidevat parteipoliitilist kontrolli ja nõukogude erinstitutsioonide propagandategevust.
- ⁴ Artikli algteksti lugedes soovitas üks ajaloolastest autorile esitada veenvamaid tõendeid ideoloogilise surve taseme langusest ehitusel. Tõestada, et midagi ei juhtunud, olenemata vestluse teemast, on üldiselt lootusetu. Käesoleval juhul võiks argumendiks olla autori isiklik tunnistus. Ametikoha tõttu kuulunuks (mistahes muus tootmiskollektiivis) minu kohustuste hulka komsomoli poliitõppuste korraldamine. Kuid ehitusel ei pidanud ma kunagi midagi sellist tegema, ükski kõrgem ideoloogiline struktuur ei nõudnud seda. Ainus ideoloogiline eesmärk oli noortebrigaadide keskendumine võimsuste käivitamisele.
- ⁵ Mihhail Roginski (1955–2020) – ajakirjanik, Sergei Dovlatovi sõber (Špažinski prototüüp – ühe Dovlatovi loo kangelane sarjas “Kompromiss”), kes aitas Dovlatovil saada tööd Sovetskaja Estonija toimetuses. 2000. aastatel juhtis nädalakirja Soveršenko Sekretno Eesti osakonda.
- ⁶ Arseni Roginski (1946–2017) lõpetas Tartu Riikliku Ülikooli 1968. aastal. Aastail 1981–1985 kandis vanglakaristust süüdistatuna riigiarhiivis töötamist võimaldavate dokumentide võltsimises ja sai intelligentsi seas laialdaselt tuntuks oma kohtuprotsessi viimase sõna “Ajaloolase olukord NSV Liidus” tõttu (selle avaldas ajaleht Russkaja Mösl). Üks ühenduse Memorial asutajatest, 1988. aastast selle esimees. Autasustatud Eesti Vabariigi Maarjamaa Risti II klassi ordeniga ja kahe Poola Vabariigi ordeniga.
- ⁷ Just Vitali Repetski saatis toimetuse appi koostama Leonid Brežnevile lüpsja kirja (mille vastus oli juba olemas Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitees) – juhtum, millest sai Sergei Dovlatov ainek ühe jutustuse süžeeks, mis ilmus kogumikus “Kompromiss”. Repetski ja Roginski olid Dovlatovi lähimad sõbrad Tallinnas (nagu tunnistab tema vabaabielukaasa Tamara Zibunova).
- ⁸ Stanislav Pankratov (1935–2005) – 1970. aastatel populaarse jutustuse “Kolm sammu rohus” autor, dramaturg, aastail 2000–2005 ajakirja Sever peatoimetaja, kes muutis selle üheks juhtivaks liberaalse suuna vene kirjandusajakirjaks, millele ta oli truu kogu elu pärast Tartu Ülikooli lõpetamist 1960. aastal. Ta maeti tema testamendi kohaselt Kiži saarele.
- ⁹ Ljudmila Budaševskaja ja Ljudmila Reginja siirdusid Leningradis ilmuvasse Aurorasse ajalehetööstusest ja kehtestasid ajakirjas kohe stiili reageerida kiiresti Kirde-Eesti kultuurielu sündmustele. Mõlemad Ljudmilad korraldasid kirjandusliku silla Narva venekeelsete ja tervikuna Eesti noorte vahel, tutvustades neile Aleksandr Žitinski, Aleksandr Kušnerit ja Viktor Sosnorit (täpsemalt autori ettekandes “Tallinn Leningradi literaatide elus ja loomingus 1960.–1970. aastail”, peetud 2021 Zoštšenko muuseumis korraldatud konverentsil).
- ¹⁰ Grigori Veizblat – Tartu Riikliku Ülikooli vilistlane 1956. aastast. Radikaalne vabamõtleja (diplomitöö “Tšehhov ja Saltõkov-Štšedrin”). Aastail 1956–1964 ajalehe Molodjož Estonii korrespondent Narvas. 1964. aastast sama ajalehe asetoimetaja.

- ¹¹ Tsiteeritud M. Vlassova artikli “Maakera laval” (Nezavisimaja Gazeta, 20.01.2021) järgi.
- ¹² Andrei Sahharovi oli enda sõnul just 1968. aastal alustanud tööd raamatuga “Mõtisklused progressist, rahumeelsest kooseksisteerimisest ja intellektuaalsest vabadusest”.
- ¹³ Vn *Eto kogda vsem do lampotški* – levinud fraseologism, mis tähendab täielikku ükskõiksust, kõigele sülitamist. *Lampotška* – lamp, pirn tlk.

Kirjandus

- Ackroyd, Peter 2016 = Akroid, Piter 2016. *London. Biografiia*. Moskva: Al’pina Publisher. [2001. *London. The Biography*. Random House.]
- Aleksejeva, Magda 2012 = Alekseeva, Magda. Byla drugaia, neponiatnaia zhizn’. – *SPbSZh.ru*, 18.09.2012 (<http://www.spbsj.ru/articles/byla-drughaia-nieponiatn> – 23.01.2025).
- Assmann 2019 = Assman, Aleida. *Zabvenie istorii — oderzhimost’ istoriei*. Biblioteka zhurnala Neprikosnovennyi zapas. Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie.
- Balti hiiglane 1961 = *Balti hiiglane. 14 kunstireproduktiooni Balti Soojuselektrijaama ehituselt = Gigant Pribaltiki. 14 reproduktii rabot estonskikh khudozhnikov na stroitel’stve Pribaltiiskoi GRES*. Tallin: Iskusstvo Estonskoi SSR.
- Chevènement, Jean-Pierre 2015 = Shevenman, Zhan-P’er 2015. 1914–2014. *Evropa vykhodit iz istorii?* Moskva: AST. [2013: *L’Europe sortie de l’Histoire?*]
- Dokumentõ 1966 = Vaingort, Vladimir (vast toim). ELKNÜ XIII kongressi dokumendid: 11.–12. veebr. 1966 / *Dokumenty XIII s’ezda LKSM Estonii 1966*. Tallinn: Eesti MN Asjadevalitsuse trükikoda.
- Eesti NSV majandus 2024 = *Ekonomika Estonskoi SSR 2024*. – *Vikipediia*, 08.05.2024 (https://ru.wikipedia.org/wiki/Экономика_Эстонской_ССР – 23.01.2025).
- Glazõtšev 1988 = Glazychev, Viacheslav 1988. Ot sel’skoi kul’tury k urbanizatsii. – Orlova, El’na & Kuchmaeva, Izol’da (toim). *Kul’tura v sovetskom obshchestve. Problemy i perspektivy razvitiia*. Moskva: Nauka, lk 36–46.
- Hansen 2016 = Ganzen, Geinrikh Iogann 2016. *Istoriia goroda Narva*. Narva: Sata.
- Komolikova, Svetlana 2013. Poniatie reputatsii v kul’turologicheskom aspekte. – *Vestnik Cheliabinskogo gosudarstvennogo universiteta* 33 (324), vyp 30, lk 63–67.
- Kortšinski 2014 = Korchinskii, Anatolii. Voobrazhaia istoriiu: vmesto vvedeniia. – *Novoe literaturnoe obozrenie* 2, lk 37–48 (https://magazines.gorky.media/wp-content/uploads/2024/08/4.186-nlo_korchinsky.pdf – 23.01.2025).
- Kulakova, Evgeniia 2020. Bylo ot chego svikhnut’sia sovetskomu obyvateliu. – *Ostrova Svobody* (<https://spb.iofe.center/node/168> – 23.01.2025).
- Lane 2022 = Lein, Devid 2022. *Kapitalisticheskaia transformatsiia gosudarstvennogo sotsializma. Sozdanie i razval gosudarstvennogo sotsializma i chto proizoshlo dal’she*.

Monografiia. Moskva: INIR im. S. Iu. Vitte, Tsentrkatalog. [2014: The Capitalist Transformation of State Socialism: The Making and Breaking of State Socialist Society, and What Followed.]

Lipkin, Arkadii 2008. O meste shestidesiatnikov i "ottepeli" v istorii Rossii. – Tiupa, Valerii & Fedunina Ol'ga (koost). *Sotsiokul'turnyi fenomen shestidesiatykh*. Moskva: RGGU, lk 155–160.

Matuzkova, Elena 2014. Kul'turnaia identichnost': k opredeleniiu poniatiia. – *Vestnik Baltiiskogo federal'nogo universiteta im. I. Kanta* 2, lk 62–68.

Narva Turismiinfo 2022 = Istorii o Narve i zhiteliakh goroda. – *Visit Narva*, 15.12.2022 (<https://visitnarva.ee/ru/istorii-o-narve> – 10.01.2025).

Pakina, Liubov 2024. Fenomen kul'tury identichnosti v kontekste globalizatsii. – *Mezhdunarodnyi issledovatel'skii zhurnal* 4 (142), lk 1–5 (DOI: 10.23670/IRJ.2024.142.89).

Rappaport, Gerbert 2024. – *Vikipediia*, 15.08.2024 ([https://ru.wikipedia.org/wiki/Rappaport, Gerbert_Moritsevich](https://ru.wikipedia.org/wiki/Rappaport,_Gerbert_Moritsevich) – 10.01.2025).

Razukhina, Karina 2024. Avtofikshen kak medium kul'turnoi pamiati. – *Novoe literaturnoe obozrenie* 2, lk 112–122 (DOI: 10.53953/08696365_2024_186_2_112).

Rozdestvenskaja 2012 = Rozhdestvenskaia, Elena. *Biograficheskii metod v sotsiologii*. Moskva: Izdatel'skii dom NIU VShE (<https://www.litres.ru/book/elena-rozhdestvenskaya/biograficheskii-metod-v-sociologii-7069542/chitat-onlayn/> – 23.01.2025).

Rus.Postimees 2024 = Staryi gorod Narvy byl unichtozhen sovetskimi bombardirovkami. – *Rus.Postimees.ee*, 06.03.2024 (<https://rus.postimees.ee/7974204/segodnya-v-istorii-staryy-gorod-narvy-byi-unichtozhen-sovetskimi-bombardirovkami> – 10.01.2025).

Ruškis 1962 = Rushkis, Valentin 1962. *Povest' o podvige*. Stroitel'stvo Pribaltiiskoi GRES. Tallin: Estgosizdat.

Saar, Ellu & Titma, Mikk 1984. *Modelirovanie formirovaniia popoleniia osnovnykh sotsial'nykh sloev*. Tallin: Eesti raamat.

Spitsõn 2019 = Spitsyn, Evgenii 2019. *Khrushchevskaja sliakot'. Sovetskaja derzhava v 1953–1964 godakh*. Moskva: Kontseptual

Zverev 1968 = Zverev, Il'ia 1968. *Vtoroe apreliia*. Moskva: Sovetskii pisatel'.

Tatlin, N. 1886. *Kratkoe izvlechenie iz khroniki goroda Narvy i glavneishie istoricheskie sobytiia etogo goroda s ego osnovaniia*. Sankt-Peterburg: S. Iazdovskii.

Trubetskoi, Aleksei 2006. *Kategoriia reputatsii v sotsial'no-politicheskoi kommunikatsii* (avtoreferat dissertatsii na soiskanie uch. step. d-ra psikholog. nauk). Moskva.

Trull', Ivan 2008. *Ekho "Bomby Pomerantseva"*. Tallin: Aleksandra.

Tšuprinin 2015 = Chuprinin, Sergei 2015. *Vot zhizn' moia. Feisbuchnyi roman*. Moskva: Ripol Klassik.

Vail & Genis 2001 = Vail', Petr & Genis, Aleksandr 2001. *60-e. Mir sovetskogo cheloveka*. Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie.

Vassilitš 2020 = XX vek narvskogo Krengol'ma — rastsvet i zakat legendarnoi manufactory 2020. – *STENA.ee*, 12.12.2020 (<https://www.stena.ee/blog/oldnarva/xx-vek-narvskogo-krengolma-%E2%80%94rastsvet-i-zakat-legendarnoj-manufactory> – 23.01.2025).

Summary

The impact of a large construction site on the cultural reputation of Narva in the 1960s

Vladimir Vaingort

NGO “Door to Culture”

Dr. habil. in Economics

kardis@kardis.ee

Keywords: post-Stalinist Narva – the city of the young sixties. cultural Leningradocentricity of power builders, the influence of Estonian culture on the identity of Narvites

The largest in Northern Europe in the 1960s, the Baltic TPP near the town of Narva, was built by a team whose mentality was created based on the traditions of power builders, dating back to GOELRO and influenced by the culture of Leningrad and Tallinn during the Thaw. As a result, high civic responsibility, intergenerational trust and tolerance towards any forms of modern art of that time became characteristic features of young builders. This, in turn, became the basis for the growth of personal and group creativity and the unacceptability of totalitarianism in the social sphere.

Vladimir Vaingort (dr. rer. oec.) on OÜ Kardis teaduslik juht. Teaduslikud huvid: ühiskonna ja linnade ümberkujundamine teadmistepõhisele majandusele ülemineku kontekstis, samuti muuseumid ja kultuuripärandi säilitamine. On esinenud paljudel Peterburis korraldatud konverentsidel. Aastail 2010–2023 on ilmutanud üle 50 teadusartikli ja ligi 200 artiklit Eestis ilmuvates nädalalehtedes. Pärast 1991. aastat töötas Eesti Majandusministeeriumi asekanclerina ja ühingu Eesti Restauraator juhatuse esimehena.

Vladimir Vaingort – Doctor of Economics, Scientific Director of Kardis Consulting. His research interests include transformation of society and transformation of cities in the transition to the knowledge economy; museums and the preservation of cultural heritage (including presentations at the National Museums and Museums of the Russian Federation). He has given presentations at many

Vladimir Vaingort

conferences in St. Petersburg, as well as at the Stieglitz Academy, the Dostoevsky Museum and the Zoshchenko Museum). During the period 2010–2023, he has authored more than 50 scientific publications, as well as about 200 journalistic articles in weekly newspapers published in Estonia. After 1991 he has worked as vice-chancellor of the Estonian Ministry of Economic Affairs and chairman of the board of the Estonian Restorers' Association.

kardis@kardis.ee

Kesklinna lokaalses tekstis määratlemise probleemist (1920. aastate Narva venekeelse ajakirjanduse põhjal)

Olga Burdakova

Tartu Ülikooli Narva kolledži vene keele kaasprofessor

Olga.Burdakova@ut.ee

Jelena Nõmm

Tartu Ülikooli Narva kolledži vene kultuuri lektor

Jelena.Nomm@ut.ee

Teesid: Artikkel on esimene kolmest artiklist koosnevast sarjast, mis on pühendatud kesklinna määratlemise probleemile Narva lokaalses tekstis (20. sajandi esimesel poolel). See pakub välja originaalse lähenemise linnaelanike kesklinnast ettekujutuste rekonstrueerimiseks ajaloolise materjali põhjal. Lähenemine eeldab järgmiste ülesannete järjestikust lahendamist: kesklinna lokaliseerimine, kesklinna geometriseerimine, linna kesksete kohtade funktsionaalsuse väljaselgitamine ja kesklinna “geomeetria” ja selle funktsionaalse sisu vahelise seose uurimine.

Artiklis esitatud lähenemist rakendatakse, et rekonstrueerida 1920. aastate venekeelsete narvalaste ettekujutused Narva kesklinnast. Rekonstrueerimise allikaks on olnud kuus aastail 1923–1929 Narvas ilmunud venekeelset ajalehte. 1920. aastate ajakirjanduse analüüs võimaldas tuvastada ajalehtedes kesklinna nimeetatud tänavate ja väljakute ringi (*Võšgorodskaja / Suur tänav, Kirotsnaja / Rahu tänav, Virskaja / Viru tänav, Rõtsarskaja / Rüütli tänav, Vestervalskaja / Vestervalli tänav, Gornaja / Mäe tänav, Pavlovskaja / Tuleviku tänav, Potštamtškaja / Posti tänav, Rathušnaja ploštšad’ / Raekoja plats ja Petrovskaja ploštšad’ / Peetri plats*) ning visandada kesklinna piirid, mis üldiselt langesid kokku Südalinna linnaosaga. Kuid nagu on näidanud erinevate ajalehežanrite keeleanalüüs, peeti 1920. aastatel ajalehtedes keskseteks teatud Südalinna linnaosa piiridest väljuvaid ja naabruses asuva Petrovski eeslinnaga seotud kohti; eriti *Petrovskaja ploštšad’it / Peetri platsi*.

Kolme keskse koha (Südalinna kuulunud *Suur tänav* ja *Raekoja plats* ning *Peetri plats* kui Peetri eeslinna osa) funktsionaalsuse võrdlus võimaldas välja selgitada põhjused, miks laienes 1920. aastatel linnaelanike ettekujutus kesklinnast ja kaasati *kesklinna* mõistesse Peetri plats.

Selle sarja teine artikkel on pühendatud *Suure tänav*a kui Narva peatänav funktsionaalsusele ja mainele 1920. aastatel. Sarja kolmas artikkel räägib kahest konkureerivast keskväljakust – *Raekoja platsist* ja *Peetri platsist*, nende tähendusest linnaelanike elus ja kohtade mainest.

Märksõnad: kesklinna mõiste, koha maine, linnaantropoloogia, lokaalne tekst, Narva ajakirjandus, Narva ajalugu

1. Linlaste kesklinna tajumise uuringu eesmärgid

20. ja 21. sajandi vahetusel provintsilinnade lokaalsete tekstide uurimisest on kujunemas antropoloogiline suund, mida võib pidada kolme traditsiooni järglaseks: 1) sotsioloogias linna- ja linnaruumi kuvandi uurimise traditsioon; 2) nn kõrgkultuuri linnatekstide uurimise traditsioon ja 3) linnalegendide uurimise ajaloo- ja kodulooline suund (Burdakova & Nõmm 2019: 64–67). Antropoloogiline suund linnatekstide uurimisel analüüsib koos kirjaliku pärimuse tekstidega suulise kultuuri saadusi. Mõned neist kuuluvad “postfolkloori” mõiste alla (vt Nekljudov 2013a; 2013b) – muistendid, kuulujutud, kuuldused jne; teine osa jääb väljapoole folklooritraditsiooni raamistikku ja realiseerub institutsionaalses kommunikatsioonis – “hariduslikes, muuseumi-ekskursioonilistes, agitatsioonilistes, rituaalsetes pidulikes”¹ praktikates (Aleksejevski & Ahmetova *et al.* 2010: 19).

Antropoloogide Mihhail Aleksejevski, Mihhail Lurie ja Anna Senkina järgi mõistame “lokaalset teksti” kui “mentaalsete, kõne- ja visuaalsete stereotüüpide, kohaga seotud püsivate lugude ja käitumispraktikate süsteemi, mis on olulised end selle paiga kaudu identifitseeriva kogukonna üldteadmisteks. Lokaalne tekst on esindatud spontaansetes ja institutsionaliseeritud suhtluspraktikates, kohalikus folklooris, kunstilises, ajakirjanduslikus ja teaduslikus loomingus jne” (Aleksejevski & Lurie *et al.* 2009: 277). Samal ajal tunnistame, et mõistet “tekst” kasutatakse väga tinglikult linnaelanike linnast ettekujutuste kompleksi suhtes, mis eksisteerib ainult nende mõtetes. Uurijate poolt rekonstrueeritud lokaalset teksti iseloomustab liikuvus, mitmekihilisus, heterogeensus ja diskreetsus (Aleksejevski & Žerdeva *et al.* 2008: 420; Burdakova & Nõmm 2017: 118). Mõiste “lokaalne tekst” hõlmab püsivaid linnaelanike seas levivaid narratiive linnaajaloo erineva tähtsusega sündmustest, lugusid erineva mainega ajaloolistest tegelastest ja kaasaegsetest, linna moodustavate ettevõtete tegelikust või pärimuslikust ajaloost, linnaelanike ühiseid ettekujutusi linna ruumilisest jaotusest, linnaosade mainest, kohalikku mikrotoponüümikat jmt.

Linna haldusjaotus linnaosadeks kajastub traditsiooniliselt linnaplaanides ja -kaartides; linna ametlik rajoneerimine soodustab linna majanduse juhtimise optimeerimist. Linna haldusjaotuse temaatilisi kaarte kasutab tavaliselt kitsas spetsialistide ring (linnaametnikud), tavaline linnaelanik ei pruugi seda tüüpi kaartidele üldse tugineda. See aga ei tähenda, et linnaelanikel ei ole ettekujutust linnaruumist ja selle jaotusest. Meie individuaalne kogemus määrab linnaruumi kuvandi, mis võib olla struktureeritud oluliste objektide (orientiirid, teed, ristmikud² jne) ümber. Vajadusel saame selle mentaalse kujutise üle kanda reaalsele linnakaardile ja siis näeme, et linnakaardi eri osad on erineva

detailsuse tasemega ja mõned osad on tühjad (ilmselgelt jääb suurlinna elanikel kaardile oluliselt rohkem lakuune). Objektide tihedus kaardil on seotud ruumi omandamise astme ja igapäevaste marsruutidega, aga objektide valik ka liikumisviisiga (jalgsi, era- või ühistranspordiga). Linnade (eriti suurlinnade) elanike individuaalsed mentaalsed “kaardid” võivad olla väga erineva detailsuse ja täielikkuse astmega, nendel kaartidel võivad ilmned perekondlikud, sotsiaalsed (vanuselised, ametialased, soolised) jne eripärad. Kui me aga ühe linna elanike individuaalsed “kaardid” üksteise peale “asetame”, avastame ristmikuobjektid, mis tähistavad teatud linnaosasid kõigi või enamiku linnaelanike jaoks (olenemata nende elukohast, töökohast ja igapäevastest marsruutidest). Need linnaelanike individuaalsete mentaalsete “kaartide” ristumispunktid moodustavad linna lokaalse teksti teatud osa.

Lokaalses tekstis on elanike linnaruumi tajumisel kõige olulisem mõiste *kesklinn*. Olles linnaelanike jaoks ruumi struktuuri kujundav komponent, toimib kesklinn geograafilise ja väärtuste tugipunktina, ning perifeeriat ja äärelinna vaadeldakse kesklinna suhtes.

Kesklinna mõiste on igapäevases kõnes kinnistunud püsiühenditena, millega tavaliselt alustakse juttu mingist sündmusest (*täna kesklinnas...*, *ma olin kesklinnas*, *ma lähen kesklinna*) ja mis ei vaja täiendavaid selgitusi. Need viitavad sellele, et ühes linnas elavatel kaasaegsetel on kesklinnast mingi üldine ettekujutus ja seetõttu on neid jutustusi lihtne dekodeerida.

Samal ajal näitab selliste klišeelike väljendite nagu *kesklinn*, *keskrajoon* / *keskpiirkond*, *peatänav*, *peaväljak* / *keskväljak* meie keeles esinemine, et mentaalsed stereotüübid linnade kesklinna kohta võivad olla erinevad. Kesklinn võib olla suhteliselt väike, kompaktne või, vastupidi, oma pindalalt / ulatuse poolest märkimisväärtne, aproksimeeritud erinevate geomeetriliste kujunditega – langeda linnakaardil teatud ringi, ruudu, ristküliku või kolmnurga sisse (keskväljak või kesklinnaosa) või aproksimeeritud sirge / katkestatud joonega (maantee / peatänav või kaldatänav). Samal ajal võivad mõnes linnas ettekujutused kesklinna lokaliseerimisest ja “geometriseerimisest” jääda muutumatuks, teiste puhul aga võivad need stereotüübid linnaruumi arengu ja selle kasutusviisi muutuste tulemusena muutuda: kesklinn võib linnaelanike ettekujutustes laieneda, “hõivates” uusi linnaterritooriume või isegi vahetada asukohta. Esi- mesel juhul võib linlane pidada mõnda paika keskseks harjumusest, traditsiooni mõjul (hoolimata linnaruumis toimuvatest loomulikest muutustest). Teisel juhul võib teatud kohast kinnistuda ettekujutus nagu kesksest, kuna see on linnaelanike igapäevaelus väga oluline ja külastatav või täidab see teatavaid funktsioone, mida linlased peavad kesklinnale iseloomulikuks (isegi kui see ei ole koht, kus inimeste igapäevased marsruudid ristuvad).

Seega ilmnevad kesklinna ettekujutamise uurimisel viis põhiküsimust:

- 1) kesklinna lokaliseerimine (kus kesklinn asub – mitte ametlikul kaardil, vaid linnaelanike teadvuses teatud ajal);
- 2) kesklinna “geometriseerimine” (millise geomeetrilise kujundina on see linnaelanike mentaalsetel kaartidel kujutatud teatud ajal);
- 3) kesklinna funktsionaalsus (milliseid funktsioone täidab kesklinn teatud ajal);
- 4) küsimus kesklinna “geomeetria” ja funktsionaalsuse seosest teatud ajal;
- 5) küsimus nende omaduste (kesklinna lokaliseerimine, “geometriseerimine”, funktsionaalsus) ajas muutumisest ning kesklinna piiride laienemise või ülekandmise ja funktsioonide ümberjaotamise seosest.

Vastus kolmandale küsimusele võimaldab mõista, miks teatud ajaloolisel perioodil kinnistub linnaelanike teadvuses teatud paiga staatus keskseks ning kas on olemas mingi minimaalne universaalne funktsioonide kogum, millest piisab mis tahes / väikese / suure linna elanikele selle koha keskseks tunnistamiseks.

Et selgitada välja linnaelanike arusaamad kesklinnast ja linnaruumi perifeeriast, tuleb pöörduda kaasaegsete teadvuse tunnistuste juurde. Linna kuvandi kohta tunnistuste saamiseks linnaelanikelt on linnasotsioloogial ja linnaantropoloogial terve arsenal meetodeid: intervjuud, mentaalne kaardistamine ja linlaste massiküsitlused (vt nt Lynch 1960; Pocock 1976; Matthews 1984; Milgram 2010 jt).

Kui me uurime ettekujutust kesklinnast minevikus (isegi lähiminevikus – 100 aastat tagasi), muutub vastuste leidmine kahele esimesele küsimusele keerulisemaks. Esiteks võime kergesti langeda omaenda stereotüüpide lõksu ja hakata linna ajaloolisel kaardil otsima keskväljakut või peatänavat (mis ei pruukinud olla tollases diskursuses asjakohane). Teiseks on raske valida usaldusväärseid allikaid, mis võimaldaksid rekonstrueerida inimeste saja aasta taguseid vaevumärgatavaid stereotüüpeid arusaamu. Loomulikult on olemas kirjalikud allikad (nt päevikud, erakirjavahetus, kirjalikud mälestused), mis kajastavad linlase arusaama linnaruumist, kuid neid allikaid on tavaliselt vähe ja need võimaldavad rekonstrueerida pigem individuaalseid mentaalkaarte linnast, mitte stereotüüpeid ettekujutusi linnaruumist. Lisaks moonutavad ajas hilinenud mälestused ka pilti minevikunägemusest.

Massimeedia on eelnimetatud arhiiviallikate ees eelised, sest ühest küljest need kujundavad, teisalt peegeldavad massilisi stereotüüpeid ettekujutusi kesklinnast ja linnaosadest. Teatud perioodi massimeedia keele analüüs võimaldab meil tuvastada kesklinna kirjeldamisel ajastule iseloomulikke keeleklišeesisid ja rekonstrueerida pilti linlase ettekujutusest kesklinna kohta.

Käesolev artikkel on esimene artiklite sarjast, mis on pühendatud *kesklinna* mõistele Narva lokaalses tekstis 100 aasta jooksul (1920–2020). Selles püüame välja pakkuda lähenemise ülaltoodud uurimisküsimuste lahendamiseks ning rekonstrueerida linnaelanike ettekujutusi 1920. aastate Narva kesklinnast.

2. Venekeelsete linnaelanike 1920. aastate Narva kesklinna puudutavate ettekujutuste ajaloolise rekonstrueerimise allikad ja meetodid

Rekonstrueerimise allikateks olid kuus Narva venekeelset ajalehte 1920. aastatest:

- *Narvski listok*³ (12.04.1923–22.11.1923, toimetaja A. G. Jurkanov, kirjastaja A. Seman);
- *Starõi Narvski listok* (24.11.1923–27.02.1924, toimetaja ja kirjastaja A. G. Jurkanov);
- *Bõloi Narvski listok* (06.03.1924–06.09.1924, toimetaja ja kirjastaja B. I. Grüntal; 10.09.1924–10.01.1925, toimetaja ja kirjastaja N. A. Baranov);
- *Narvski listok* (13.01.1925–17.02.1925, vastutav toimetaja I. Sergejev, kirjastus “Narvski Listok”; 19.02.1925–01.09.1925, vastutav toimetaja I. Sergejev, kirjastaja N. A. Baranov; 05.09.1925–07.09.1926 – vastutav toimetaja V. S. Stepun, kirjastaja N. A. Baranov);
- *Starõi Narvski listok* (19.09.1925–31.12.1929; toimetajad ja kirjastajad O. G. Nilender, B. I. Grüntal);
- *Narvski listok* (07.01.1928–08.05.1928, toimetaja N. I. Frank (N. I. Kortšak-Kotovitš)).

Nagu Sergei Issakov õigesti märgib, on perioodilise ajakirjanduse ajalugu Narvas 1920. aastatel äärmiselt segane (Issakov 2001: 242). Sel ajal ilmus Narvas korraga 2–3 vene ajalehte, enamik neist olid lühikese elueaga, osa ajalehti suleti, teised avati uute või vanade nimede all (kuigi neid andsid välja juba teised inimesed).

Bõloi Narvski listok (1924–1925) ja *Starõi Narvski listok* (1925–1929), mida toimetas B. I. Grüntal, kes oli oma isa kirjastusettevõtte pärija, positsioneerisid end revolutsioonieelse *Narvskii listoki* (1898–1917, kirjastaja I. K. Grüntal) järglastena.

Kõige vastupidavam ja stabiilsem 1920. aastate väljaannetest oli *Starõi Narvski listok* (kirjastajad B. I. Grüntal, O. G. Nilender), mis “orienteerus teadlikult massilugeja maitsele ja selle leheküljed olid täis ‘sensatsioonilise’ ja

kriminaalse iseloomuga sõnumeid, igasuguste ebatavaliste juhtumite ja kurioosumite kirjeldusi, abielurikkumist ja detektiivilugusid jne” (Issakov 2001: 246). Nende asjaolude tõttu on *Starõi Narvski listok* teatud mõttes ideaalne allikas mineviku lokaalse teksti rekonstrueerimiseks, sest sisaldab linnakuulujutte, kuuldusi ja muistendeid.

Töös ajaleheallikatega oli meil kaks põhiülesannet: 1) selgitada välja, milliseid kohti linnas nimetati keskseteks / peamisteks, “kanda” need linna ajaloolisele kaardile ja seega määrata Narva kesklinna “geomeetria” 1920. aastatel; 2) keskenduda tuvastatud kesksetele kohtadele ja selgitada välja nende tähtsus linna ja linlaste elus ning vastata küsimusele, milliste funktsioonidega on kesklinn koormatud ning millised funktsioonid on peamised ja piisavad, et objektiivselt määrata mõni koht linnas kesklinnaks 1920. aastatel.

Esimese ülesande lahendamiseks võeti eespool nimetatud ajalehtedest kõikse valimi meetodil kõik *tsentr-* (центр-) ja *glav-* (глав-) juuri sisaldavad kontekstid ning seejärel valiti käsitsi välja Narva linnaruumiga seotud kontekstid. Nii loodi elektrooniline andmebaas, kuhu fikseeriti kõik lekseemide *tsentr* (центр), *tsentralnõi* (центральный), *glavnõi* (главный) sõnavormide kasutused Narva linnaruumi suhtes, täpsed aadressid, tänavad või linnaobjektid, tekstide žanrid ja kontekstiallikad. Tänavate, väljakute nimede ja täpsete aadresside väljaselgitamine, mida nimetati *keskseks* või *peamiseks*, võimaldas kaardistada 1920. aastate Narva kesklinna ja määrata selle piirid.

Teise ülesande lahendamiseks kasutati kõikse valimi meetodit, mis põhineb täpsetel tänavate ja väljakute nimedes sisalduvate tähtede jada otsingupäringutel (näiteks, *Võšg* (Вьюг), *Petr* (Петр), *Ratuš* (Ратуя)), ning koostati andmebaas nimetatud aadressidel asuvatest linnaobjektidest ja kõigist nende kohtadega seotud linnaelu sündmustest. Andmebaasist koostati objektide ja sündmuste tüpoloogia, mis võimaldas tuvastada linna kesksete paikade funktsionaalset tähtsust ja andis kaudseid andmeid kesklinna maine kohta minevikus. Lisaallikana kasutati 1920. aastate aadressiraamatuid: “Narva juht. 1924 a”, Narva: OÜ Narva Kirjastusühisus, 1923; “Narva tööstus-kaubanduse juht. 1929”, Narva: A. G. Grigorjevi pär. trükk, 1930.

Need teatmikud võimaldasid selgitada üksikute asutuste aadresse ja teavet nende omanike kohta. Ajalehtedes mainitud ja aadressiraamatutes sisalduvate objektide loendid kattuvad, kuid ei korda üksteist täielikult, seega võib neid allikaid pidada üksteist täiendavateks. Erinevalt aadressiraamatutest annavad ajalehed teavet objektidega seotud sündmuste kohta ja võimaldavad rekonstrueerida nende mainet.

3. Ajalooline rekonstruktsioon venekeelsete linnaelanike ettekujutustest Narva kesklinnast 1920. aastatel: Narva kesklinna “lokaliseerimine” ja “geometriseerimine” ajaloolisel kaardil

Allpool esitletav ajalooline rekonstruktsioon peegeldab ühe (kuid märkimisväärselt) osa linna elanike – venekeelse kogukonna – kuvandit kesklinnast.

1920. aastatel oli Narva mitmerahvuseline linn, kus lisaks eestlastele elasid venelased, sakslased, juudid, poolakad, soomlased, lätlased, rootslased, inglased, prantslased jt (vt tabel 1); venelased moodustasid peaaegu kolmandiku linnarahvastikust (28,18–29,78%) ja olid suuruselt teine etniline ja keeleline rühm (Smolokurov 2000: 64–65).

Tabel 1. 1920. aastad: Narva rahvastiku koosseis

rahvus	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929
eestlased	17 501	17 068	17 534	17 806	17 344	17 126	17 347	17 043
venelased	7364	7638	7837	7931	7724	7703	7940	7994
sakslased	315	394	454	504	515	567	561	591
juudid	338	333	319	322	316	294	281	296
poolakad	294	209	222	236	249	244	245	238
soomlased	136	139	162	169	178	171	160	180
lätlased	90	90	100	126	133	141	137	138
rootslased	19	27	31	37	40	38	46	47
inglased	25	28	39	43	51	47	47	53
prantslased	2	1	13	13	12	17	18	18
muud	139	163	145	188	292	220	222	238
Kokku	26 124	26 090	26 856	27 375	26 755	26 568	27 004	26 836

Tabeli andmed on võetud allikast: Smolokurov 2000: 64–65.

Me ei välista, et eesti elanikkonnal võis Narva kesklinnast olla veidi teistsugune ettekujutus. Ajaloolise rekonstrueerimise käigus vastame järgmistele küsimustele. Milliseid linnaterritooriume hõlmas sõjaeelse Narva linna venekeelsete elanike jaoks mõiste *kesklinn*? Milline oli Narva kesklinna “geomeetria” linlaste teadvuses: kas mõisted *keskrajoon*, *keskväljak*, *peatänav* olid mineviku linnaelanike jaoks aktuaalsed?

Materjali analüüs näitas, et mõiste *kesklinn* oli 1920. aastate Narva venekeelses ajakirjanduses aktuaalne. Kõikne valim venekeelsetest kohalistest

perioodilistest väljaannetest kinnitab, et väljend *kesklinn* (*tsentr goroda*) on püsiv reklaami-, teabe- ja kirjandusliku publitsistika žanrite tekstides (vt tabel 2).

Tabel 2. Kesklinna mõiste ajalehtedes *Starõi Narvski listok*, *Narvski listok* ja *Bõloi Narvski listok* 1920. aastatel

Sõnaühend	Žanrid				Kõik tekstid
	kuulutused		uudis-sõnu-mid	kirjan-duslik publitsis-tika	
	üürile võtmise / üürileandmise kuulutused	kinnisvara-kuulutused (müük / vahetus)			
<i>tsentr goroga</i> (kesklinn)	57	21	20	3	101
<i>tsentral'naja tšast' goroda</i> (linna keskosa)	3			1	4
<i>tsentral'noe mesto</i> (keskne paik)	1			1	2
<i>tsentral'nõe ulitsõ</i> (kesksed tänavad)	2		1		3
<i>tsentral'nõe gorožane</i> (kesk-linlased)			1		1
<i>žiteli tsentra goroda</i> (kesk-linna elanikud)			1		1
Kokku:	63	21	23	5	112

See on kõige sagedamini kasutusel üürile võtmise / üürileandmise kuulutustes ning kinnisvara müügi või vahetamise kuulutustes. *Kesklinnas, peatänavate piirkonnas* või *kesklinna lähedal* olid nõutud korterid ja möbleeritud toad koos kostiga või ilma. Märkimisväärne on, et mitte ainult üürile võtmise kuulutustes, vaid ka kesklinnas üürileandmise kuulutustes polnud kombeks märkida täpset aadressi:⁴ ilmselt oli nende kuulutuste adressaadil hea ettekujutus, millisest linnaosast jutt käib. Kesklinn on ajalehe lugejate ja reklaami autorite teadvuses lokaliseeritud ja toimib linnaruumis teatud orientiirina; selle suhtes määratlevad reklaamid teisi linnaosasid, eristavad kesklinnaga piirnevaid (*kesklinnale lähedal, kesklinnast mitte kaugel* asuvaid) eeslinnu – Ivangorodski ja Petrovski. Seega võimaldavad kuulutused visandada keskuse piirid linlaste arusaamades, kuid mitte määratleda keskseid tänavaid.

Mõiste *kesklinn* konkretiseerub teabežanrites – uudisartiklites. Neis joonistub välja kesklinna struktuur, keskseid tänavaid tõstetakse esile:⁵

- *Kirotnaja ulitsa / Rahu tänav* (Nedopustimoje 1926; Sklad 1928; Võbor 1928);
- *Virskaja ulitsa / Viru tänav* (23 i 24 fevralja 1928; Posulõ 1929);
- *Rõtsarskaja ulitsa / Rüütli tänav* (Võbor 1928; 23 i 24 fevralja 1928);
- *Vesterval'skaja ulitsa / Vestervalli tänav* (23 i 24 fevralja 1928);
- *Gornaja ulitsa / Mäe tänav* (Sklad 1928);
- *Pavlovskaja ulitsa / Tuleviku tänav* (Sud'ba 1929);
- *Potštamtškaja ulitsa / Posti tänav* (Posulõ 1929; Torgovo-promõšlennõi 1928);
- *Ratušnaja ploštšad' / Raekoja plats* (23 i 24 fevralja 1928).

Ajalehtedes nimetatakse kesklinna peatänavat *Vyšgorodskaja ulitsa / Suur tänav* (Nedopustimoje 1926; Võbor 1928; Ograbili 1928; 23 i 24 fevralja 1928).

Ajakirjanike suurenenud tähelepanu kesklinna tänavatele oli tingitud linna keskosa suhtes kehtestatud erinõuetest: 1) kesklinna korrastamine – tänavate (talvel koristamine ja lumekoristus, kastmine, puhastamine ja teede remont) ja elamute korrashoid; 2) liikluse reguleerimine kesksel tänavatel (kesklinnas kehtis sõiduautodele kiiruspiirang 7 km/h).⁶ Pole juhus, et märkimisväärne osa uudistest on pühendatud kesklinna hoonete ja teede olukorra kriitikale ning kutsub “linnaisasid” sellele tähelepanu pöörama.⁷ Kriitika objektideks olid üksikute majaomanike majad, mis olid lagunened ja kujutasid endast ohtu möödakäijatele (vt R. 1924); teatavate tööstusharude (pagariäri) suur tuleohtlikkus, mis ei sobinud kesklinna ja muutsid kesklinna “tehasepiirkonnaks”;⁸ lumest⁹ või rämpsust kuhjatud tänavad, mis takistasid jalakäijaid või liiklust;¹⁰ ja kesklinna sõiduteede seisukord (Sud'ba 1929).

Samal ajal esitletakse ajakirjanduses kesklinna tänavaid ümbritsevate eeslinnades võrreldes paremini hooldatuna ja kesklinna elanikke eesõigustatud seisundis.

Näiteks teede ja tänavavalgustuse olukord Narva eeslinnas kutsus esile kohalike elanike pahameele, kelle nimel räägib pseudonüümi *Retšnoi (Jõe)* all tegutsev kirjutaja ja nõuab võrdseid õigusi kesklinnas elavate elanikega:

Edasi mööda Surnuaia, Taime ja Jõe tän. on pimedate sügisõhtute algusega kõik mattunud läbipääsmatusse pimedusse ja jalakäija on jäetud omapäi ning ilma valguseta, poolpüstistel kõnniteedel või sõiduteel olevates aukudes, mitte ilma ohuta oma elule, on ta selle mõistatuse läbimiseks sunnitud kobama, põrkudes kõigele, mis seisab või liigub tema suunas. Linnaisad! Nüüd on soodne aeg neid puudusi parandada. Vaadake meie unustatud “nurka” ja te näete oma silmaga, et kõik eelpool nimetatu vajab

tõesti kiiret parandamist. Linnaisad! "Võtke kuulda hüüdjate hääled kõrbes" ja võrdsustage meid vähemalt osaliselt kesklinna elanikega. Meil on ju sama õigus! (Retšnoi 1924: 3–4).

Ajakirjanikud võivad kesklinna piirkonda piiritleda, nimetades teatud tänavaid kesk- või peatänavateks riigipühade tähistamist käsitlevates uudistes. Kesk- sed tänavad võtavad piduliku ilme ning on lülitatud linna paraadil osalevate vägede ja ühiskondlike organisatsioonide marsruudile. Ajalehereporterid vaatavad hoolega piduliku kesklinna esteetilist ilmet, hinnates organisatsioone ja majaomanikke, kes on hooned kaunistanud:

Narva ehtis end nendel päevadel, uppus roheluse ja elektrivalguse merre, kaunistatud transparentide, stendide, lippudega – suurte ja väikestega, ühesõnaga dekoratsiooni poolest ei oskakski rohkemat tahta, peo väline pool oli nii meeldiv silmale. Raekoja platsil olid kõige efektsemalt kaunistatud raekoda ja endine vaekoda. Esimesel hoonel andsid erilise pidulikuse mitmevärvilised lambid. Võšgorodskaja tänav oma vanade hoonetega oli mõnevõrra kahvatu ning vaateakende kaunistused ei olnud pompoossed ja võinuks olla palju originaalsemad. Suurtükiväelased kaunistasid maitsekalt oma ohvitseride kasiino, mis asub Võšgorodskaja ja Rõtsarskaja tänavate nurgal. Peatänav edukaim transparent oli kunstnik K. M. Korovaikovi töö emigrantide gümnaasiumi hoonel (23 i 24 fevralja 1928).

Foto 1. Narva Raekoja plats 24. veebruaril 1928. Foto autor: O. Abernicht. Postkaart Aleksandr Openko erakogust.

Lisaks sellele kasutatakse *kesklinna* mõistet ametlikes uudissõnumites, milles teavitatakse lugejaid linna teenindamisega seotud kohustuste jaotusest. Näiteks tuletõrjeseltside tänavate kastmise ülesanded (vt Polivka 1927), loomade (hobuste) humanse kohtlemise järelevalve linna tänavatel, mida täidavad Narva Loomakaitse Seltsi rajooni usaldusisikud (vt Obštšeje 1927). Kesklinn on sellistes uudissõnumites määratletud eraldi linnaosana koos teiste linnaosadega: *Narvski forštadt* (Narva eeslinn), *Ivangorodski forštadt* (Jaani eeslinn), *Petrovski forštadt* (Peetri eeslinn), *Ioachimstal'* (Joaorg), *Krengolm* (Kreenholm), *Sukonnaja ja L'nopriadilnaja manufaktuur* (Narva Kalevi Manufaktuur ja Narva Linaketramise Manufaktuur), *Novaja derevnja* (Uusküla), *Paemuru* (vt joonis 1).

Seega võimaldab kesklinna lokaliseerimine uudissõnumites mainitud tänavate põhjal väita, et 1920. aastatel asus kesklinn tolleaegsete linlaste arusaamades linnamüüri sees ja langes üldiselt kokku piirkonnaga, mida haldusjaotuse kaartidel nimetati “G. Narva” (1905) või “Südalinn” (1929)¹¹ (vt joonis 1–2).

Joonis 1. Narva linna plaan koos lähiümbrustega, 1905, fragment, NLM _ 2330:1 D 447:1, Narva Muuseum SA (<https://www.muuseum.ee/museumaalview/2450165>).

Joonis 2. Narva linna plaan, 1923–1927, fragment, NLM – 2559:1 D 448:1, Narva Muuseum SA (<https://www.muis.ee/museaalview/2450372>).

Mõnikord nimetati artiklites siiski üksikuid tänavaid (*Potštamtškaja ulitsa* / *Posti tänav* (vt Posulõ 1929; *Torgovo-promõšlennõi* 1928), *Pavlovskaja ulitsa* / *Tuleviku tänav*¹²) ja linnaobjekte – *Rõnotšnaja* = *Petrovskaja ploštšad'* / *Peetri plats* (vt 23 i 24 fevralja 1928) ja *Petrovski skver, sad'*¹³ / *Peetri skväär, aed* – keskselts, mis asusid väljaspool kindlusmüüri ja mida ajakirjanduses traditsiooniliselt kirjeldati kui *Petrovski forštadt'i* / *Peetri eeslinna* osasid.

Kirjandusliku publitsistika tekstides, mis on ajalehtede lehekülgedel rikkalikult esindatud satiiriliste žanrite (rajošnik,¹⁴ följeton, anekdoot jne) kaudu, kasutatakse sõnaühendeid *tsentral'noje mesto* (keskne paik), *tsentral'naja tšast'* (keskne osa), *tsentral'naja ulitsa* (keskne tänav) ja *tsentr goroda* (kesklinn). Nende kirjutiste peamine ülesanne ei ole mitte niivõrd teavitada reaalsest linnasündmusest, kuivõrd hinnata seda, mistõttu puudub loos igasugune konkreetsus (sündmuste täpne koht ja aeg) ning see on stiliseeritud linnakuulujuttudeks ja kõmuteks. Näiteks rajošnik “Jumalavallatud!” räägib sõdurite ja tsiviilisikute vahelisest võitlusest, mille täpset aega ja kohta ei ole teatatud. Allpool on sõnasõnaline tõlge rajošniku sisust, originaal on riimitud proosas:

Bõlo na dnjah poboštše strašnoje, netšto užasnoje: dralis' v tsentral'nom meste soldatõ i vol'nõje vmeste. Noži v hod puskali, o pomoštši kritšali, a v rezul'tate odin povalilsja i krovju oblilsja. Hot' v naš vek takije slutšai ne divo, no vsjo že nekrasivo. A teper' toropljus' – skoro opjat' javljus'. Do sotšel'nika! [Neil päevil toimus kohutav veresaun, midagi jubedat: sõdurid ja vabamehed võitlesid koos keskses kohas. Nad lasid nuge käiku, karjusid appi ning selle tagajärjel üks neist kukkus maha ja oli verrega kaetud. Kuigi sellised juhtumid pole meie ajastul üllatavad, kuid see on siiski inetu. Ja nüüd on mul kiire – varsti tulen tagasi. Kuni jõululaupäevani!] (Kleštš 1925)

Teistest ajalehtedest selgub, et lugu põhineb tegelikul sündmusel: 19. detsembri 1925. aasta Narva ajaleht *Põhja Kodu* teatas sõjaväelaste ja tsiviilisikute vahelisest lahingust (vt Lahing 1925); see uudis võimaldab määrata rajošnikus kirjeldatud sündmuse aja ja lokaliseerida toimumise koha: 16. detsember, 20.00, *Hermanni tänava* ja *Vestervalli tänava* nurgal.

Satiiri objektiks on ajaleheartiklites sageli konkreetsed inimesed – kesklinna majaomanikud ja kuulsad isikud. Neid ei nimetata, nende elukohta ei mainita, kuid vihjete (initsiaalid, majade asukoha allegoorilised kirjeldused – “*keskosas*, kus võimud sageli käivad, on üks kuulus maja”;¹⁵ “kuskil *kesklinnas*, nurga taga, on üks hollandi maja”¹⁶; “meie linna ühel *kesksel tänaval*, hr K. maja juures”, “üks kohalikest juudi majaomanikest” (vt Jazvilo 1924)) põhjal arvab lugeja ilmselt ära, kellest jutt käib. Nii “kaardistatakse” satiirilistes teostes üksikud majad kesklinna “kaardile” (tekstides nimetatakse seda kesklinna osaks (*tsentral'naja tšast'*), kesklinnaks (*tsentr*), keskseteks tänavateks (*tsentral'nõje ulitsõ*)) ning kesklinn ise saab nägusid ja tüüpe: kaval ettevõtlik juudi majaomanik, ebaausad üürileandjad, range õpetaja. Korduvad motiivid värss- ja proosasatiirides on kesklinna majade hooldamise kallidus (lumekoristus, teede remont) ja linnavalitsuse järelevalve majaomanike tegevuse üle (vt Zoil 1924; Jazvilo 1924).

Niisiis, venekeelsete kohalike perioodikaväljaannete sõnavara analüüs näitab, et mõiste *kesklinn* kuulus 1920. aastatel narvalaste maailmapilti ning väljend *tsentr goroda* (kesklinn) oli püsiv reklaamis (mis moodustab 75% kõigist selle väljendi kasutustest). Avastati, et uudistekstides ei esitata kesklinna mitte geograafilise punkti või väljakuna, vaid piirkonnana, mis koosneb *kesklinnaks* nimetatud tänavate võrgustikust, millest sugugi kõik ei olnud otseühenduses Raekoja platsiga. Võšgorodskajat peeti peatänavaks kesksete tänavate seas. Artiklites langes nende tänavate ruudustikuga piiritletud ala üldiselt kokku *südalinna* (“G. Narva”) halduspiirkonnaga. Samal ajal näitasid 1920. aastate mõned ajalehetekstid, et ettekujutus kesklinnast laienes ja see hakkas hõlmama

suuri objekte, mis kuulusid Peetri eeslinnale kui haldusüksusele (*Petrovskaja ploštšad' / Peetri plats, Petrovski skver / Peetri skväär, Potštamtskaja ulitsa / Posti tänav, Pavlovskaja ulitsa / Tuleviku tänav*). Teisisõnu, linnaelanike ettekujutus kesklinnast, nagu seda kajastab kohalik venekeelne ajakirjandus, ei lange täielikult kokku linna tollase administratiivse jaotusega linnaosadeks.

4. Narva kesksete paikade funktsionaalne tähendus 1920. aastatel

Käesoleva artikli 2. osas kirjeldatud metoodika kohaselt koostati Narva 1920. aastate ajalehtede ja teatmeteoste kõikse valimi põhjal andmebaas (linna objektid, sündmused ja juhtumid) kolme keskse koha (Suure tänava (*Vyshgorodskaja ulitsa*), Raekoja platsi (*Ratušnaja ploštšad'*) ja Peetri platsi (*Petrovskaja ploštšad'*)) kohta. 1920. aastate Narva ajalehtede ja aadressraamatute analüüs võimaldas tuvastada kolme ajalehtedes keskseks nimetatud koha tähendust (vt tabel 3). Ajakirjapublikatsiooni piiratud maht ei võimalda käesolevas artiklis kajastada kesksete kohtade funktsioneerimise analüüsi ja nende maine rekonstrueerimise täielikke tulemusi, mistõttu teeme siinkohal vaid kõige üldisemad järeldused. Nende kohtade funktsionaalsuse ja maine üksikasjalik ajalooline rekonstruktsioon koos aadresside, sündmuste ja nime-dega esitatakse ajakirja Mäetagused kahes järgmises numbris.

Tabel 3. Narva kesksete kohtade funktsioonid 1920. aastatel

Võšgorodskaja ulitsa / Suur tänav	Ratušnaja ploštšad' / Raekoja plats	Petrovskaja ploštšad' / Peetri plats
	seadusandliku võimu asukoht	
	täitev võimu asukoht	
õiguskorra organid (politseipost)	õiguskorra organid (politseijaoskond)	õiguskorra organid (politseipost)
	avalike koosolekute koht	
	kodanikuaktiivsuse avaldumise koht (valimised ja noorsõdurite kogunemiskoht)	

punkt pidulike rongkäikude marsruudil, ristikäigu koht	paraadide ja tseremoniaalsete rivistamise koht, pidulike rongkäikude kogunemise ja lõpetamise koht, punkt pidulike rongkäikude marsruudil	paraadide ja tseremoniaalsete rivistamise koht, pidulike rongkäikude kogunemise ja lõpetamise koht, punkt pidulike rongkäikude marsruudil
	tänavakontsertide toimumiskoht ja vabaõhukino	
turismiobjekt (Päästja Muutmise katedraal)	turismiobjekt (raekoda)	
finantstehingute ja kaubanduse koht (pangad, kauplused)	finantstehingute ja kaubanduse koht (pangad, kauplused)	finantstehingute ja kaubanduse koht (pangad, turg, laadad, kauplused)
linnaelanikkonna olme-teeninduse koht		linnaelanikkonna olme-teeninduse koht
meditsiiniteenuste osutamise koht (apteek, arstide kabinetid)	meditsiiniteenuste osutamise koht (apteegid, arsti kabinet)	meditsiiniteenuste osutamise koht (apteek ja apteegi kauplus, arstide kabinetid)
ühenduskeskus (autode ja taksode parklad)	ühenduskeskus (voorimehed, taksod, telefoni-side, postkast, Punase Risti auto, ajalehekiosk, häirekell)	ühenduskeskus (veo-voorimehed ja voorimehed, bussid, taksod, telefoni-side, bensiini-jaamad)
	linnaelu orientiirid (linnakell, termomeeter)	
jumalateenistuse koht (õigeusu katedraal)		
kultuuri- ja haridusasutused (koolid ja gümnaasiumid, kursused, klubid, raamatukogud, naisorganisatsioonid, spordiorganisatsioonid, ühiskondlikud organisatsioonid)	kultuuri- ja haridusasutused (raamatukogu, Noorte Meeste Kristlik Ühing (NMKÜ))	
massimeedia (ajalehtede toimetused ja trükikojad)		
vaba aja veetmise asutused (restoranid, söökla)	vaba aja veetmise asutused (kino)	vaba aja veetmise asutused (restoranid, teemajad, sööklad, kino)
võõrastemajad		

Võšgorodskaja (Suure) tänava funktsionaalne tähendus

Venekeelse ajakirjanduse andmetel oli Võšgorodskaja (Suur) tänav neil aastatel finants- ja kaubanduskeskus: tänaval asus kaks pankka, üks kindlustuskontor ja vähemalt 50 ajalehtedes mainitud kaubandusettevõtet.

Võšgorodskaja oli ka haridus- ja kultuuriasutuste koondumispaik (kolm haridusasutust, kaks raamatukogu, nais-, spordi- ja ühiskondlikud organisatsioonid) ning massimeedia keskus (nelja ajalehe toimetused ja kontorid ja kaks trükikoda).

Foto 2. Suur tänav Narvas, 1921–1935, NLM F 385:9, Narva Muuseum SA
(<https://www.muis.ee/et/museaalview/2466016>).

Peatänavana oli Võšgorodskaja tänav kaasatud ilmalikku ja kiriklikku pühadekultuuri (linna pidulikel üritustel osalejate pidulikud rongkäigud ja ristikäik õigeusu pühade tähistamise ajal Päästja Muutmise katedraali koguduseliikmete poolt).

Tänav oli linnaelanike ja külaliste lemmikpaik jalutamiseks, vaba aja veetmiseks ja puhkamiseks (siin oli üks kino ning kolm hotelli-restorani).

Võšgorodskaja tänava staatus linna peatänavana tingis suurenenud tähelepanu selle heakorrastusele ja linnaelanike käitumisele, nõude järgida “euroopaliku”, “linnaliku”, mitte “eeslinna” käitumise norme.

Võšgorodskaja tänaval asuvate ettevõtete ja asutuste pakutavate teenuste valik oli lai: alates olmelistest, meditsiinilistest, juriidilistest ja hariduslikest teenustest kuni okultsete ja müstiliste teenusteni. Suhteliselt lühikese pikkusega Võšgorodskaja tänavat iseloomustas erinevate asutuste suur tihedus (vt lisa 2), ilmselt seetõttu oli see 1920. aastatel tiheda liiklusega koht.

Ratušnaja (Raekoja) platsi funktsionaalne tähendus

Raekoja plats mängis linna elus olulist rolli. Raekoja platsil asunud hooned (raekoda, börs) täitsid haldus-, vaba aja veetmise, kultuuri- ja haridusfunktsioone. Platsi peahoone oli raekoda, mis oli iseloomulikult topograafiliseks orientiiriks teiste linnaobjektide ja aadresside tuvastamisel 1920. aastate ajalehtedes (reklaamikuulutustes). Raekojal asuvat kella kasutasid linlased aja kontrollimiseks, kaupmehed avasid ja sulgesid selle järgi oma kaubandusettevõtteid.

Linnaelanikud ei tajunud raekoda 1920. aastatel mitte ainult kohana, kus linnaisad langetasid tähtsaid otsuseid, ja administratiivse hoonena, mida linlased külastasid regulaarselt erinevatel eesmärkidel (alates maksude maksmisest kuni valimistel, oksjonitel, koosolekutel jne osalemiseni), vaid ka ajaloolise, kultuurilise ja sümboolse väärtusega linna vaatamisväärsusena. Narvat käsitlevates teatmeteostes ja ajaloolistes ülevaadetes kuulus raekoda alati vaatamisväärsuste nimekirja¹⁷ ning oli üks ajaloo- ja kultuuriobjekte, mida turistid traditsiooniliselt külastasid.¹⁸

Raekoja plats toimis linna transpordi- ja kommunikatsioonide sõlmpunktina. See oli kaasatud linna pidulikku kultuuri: tänavakontsertide ja filmilinastuste paigana, skautide ja tuletõrje tseremoniaalsete rivistamiste, pidulikes rongkäikudes osalejate kogunemiste ning linna rongkäikude läbimise või lõpetamise kohana (vt lisa 2).

Petrovskaja (Peetri) platsi funktsionaalne tähendus

Erinevalt Raekoja platsist oli Peetri plats 1920. aastatel peamiselt kaubandusliku tähendusega: seal asusid mitmesugused kaubandusettevõtted, toimusid igapäevane turg (v.a pühapäeviti) ja neli korda aastas kahepäevased hooajalised laadad. Peetri platsil ei olnud kultuuri- ja haridusasutusi, kuid seal oli suur hulk massitarbijatele suunatud vaba aja veetmise (joogi)asutusi.

Peetri plats toimis linna transpordisõlmena: siin olid esindatud kõik transpordiliigid (sh hobuveokid), asusid bussi-, takso- ja voorimeeste parklad ning autoteenindusjaamad. Suure külastatavusega kohana oli Peetri plats

teatud mõttes “ees” Raekoja platsist sidevahendite (telefoni) rajamise / paigaldamise osas.

Lõpuks kaasati Peetri plats arvukate linnapühade tänavapidustustesse, mille traditsioonid said alguse 1920. aastatel. Peetri platsist sai sõjaväeüksuste, tuletõrjeüksuste, omakaitseüksuste ja õpilaste regulaarsete pidulike paraadide peamine toimumispai (vt lisa 2). Märkimisväärne on see, et väljaku nime- tamiseks kasutati ajakirjanduses koos nimetusega *Petrovski turg* nimetust *Petrovski plats*.

Pole juhus, et 1920. aastatel olid ajakirjanikud arvanud Peetri platsi kes- ksete kohtade hulka: sellele omistati mitu olulist funktsiooni – kaubandussuhete keskus, linna kommunikatsioonide keskus, vabaajakeskus ja linna piduliku elu keskus (vt tabel 3). Ilmselt olid need funktsioonid ühelt poolt ja Peetri platsi geograafiline lähedus Südalinna linnaosale teiselt poolt määravaks teguriks, et linnaelanikud 1920. aastatel tunnustasid seda keskse kohana.

Foto 3. Narva Peetri plats, 1910–1930, NLM F 374:1, Narva Muuseum SA (<https://www.muisee.ee/et/museaalview/2472047>).

5. Kokkuvõte

Artiklis pakutakse välja lähenemine, kuidas rekonstrueerida linnaelanike ettekujutusi kesklinnast minevikus. Lähenemine hõlmab kesklinna järjestikust lokaliseerimist linnakaardil ja selle “geomeetria” määratlemist läbi meedia keele analüüsi ning kesksete kohtade funktsionaalsuse väljaselgitamist ajakirjanduse ja aadressiraamatute põhjal, mis annab kaudseid andmeid teatud kohtadele keske maine omistamise põhjustest ning paljastab kesklinnast ettekujutuste kujunemise mehhanismid lokaalses tekstis.

Artiklis pakutud lähenemist kesklinna määratlemisele mineviku lokaalses tekstis rakendati kesklinna lokaliseerimise ja “geometriseerimise” probleemide lahendamisel 1920. aastate Narvas – linnas, millele sai 20. sajandi keskel osaks olulise osa linnaruumi hävimine ning tõsised muutused elanikkonna koosseisus, mis lõhkus põlvkondade järjepidevuse ja põhjustas linnamälu katkemise.

1920. aastate venekeelsetest kohalikest ajalehtedest võetud kõikne valim võimaldas tuvastada tänavate ja väljakute võrgustiku, mida nimetatakse keskseteks (*Võšgorodskaja / Suur tänav, Kirotšnaja / Rahu tänav, Virskaja / Viru tänav, Rõtsarskaja / Rüütli tänav, Vesterval'skaja / Vestervalli tänav, Gornaja / Mäe tänav, Pavlovskaja / Tuleviku tänav, Potštamtškaja / Posti tänav, Ratušnaja ploštšad' / Raekoja plats ja Petrovskaja ploštšad' / Peetri plats*), määratleda linna peatänav (*Võšgorodskaja / Suur tänav*) ja piiritleda keslinna, mis väljus südalinna piiridest ja „vallutas“ osa Peetri eeslinna territooriumidest (*Potštamtškaja / Posti tänav, Pavlovskaja / Tuleviku tänav, Petrovskaja ploštšad' / Peetri plats ja Petrovski skver / Peetri skväär*).

Kolme keske koha (*Võšgorodskaja ulitsa / Suur tänav, Rathušnaja ploštšad' / Raekoja plats ja Petrovskaja ploštšad' / Peetri plats*) funktsionaalsuse väljaselgitamine võimaldas mõista kesklinna sisemist dünaamikat lokaalses tekstis ja selgitada, miks 1920. aastate ajakirjanduses kesklinna piirid laienevad (võrreldes linna ametliku haldusjaotuse kaardiga).

Lisa 1. Narva kesklinna tänavad 1920. aastate kohalikus ajakirjanduses: tänavanimed erinevatel ajaloolistel perioodidel

Vene impeerium (1905. a kaart)	Eesti Vabariik (1929. a kaart)	Eesti NSV	Eesti Vabariik (tänapäevased nimed)
Võšgorodskaja ulitsa	Suur tänav	J. Mahmastali tänav	Suur tänav
Rõtsarskaja ulitsa	Rüütli tänav	E. Vilde tänav	Rüütli tänav
Virskaja ulitsa	Viru tänav	Tuleviku tänav	Viru tänav
Pavlovskaja ulitsa	Tuleviku tänav		Tuleviku tänav
Vesterval'skaja ulitsa	Vestervalli tänav	Kommunaaride tänav	Vestervalli tänav
Gornaja ulitsa	Mäe tänav	L. Koidula tänav	Koidula tänav
Bol'shaja Revel'skaja ulitsa	Posti tänav / Potštamtsaja ulitsa	Töölispolgu tänav, Puškini tänav	Puškini tänav
Kirotšnaja ulitsa	Rahu tänav	—	—

Lisa 2. Linnaobjektid ja kesksete aadresside funktsioonid (unikaalsete objektide arv ja mainimiste arv 1920. aastate aadressiraamatutes¹⁹ ja ajakirjanduses)

Objektid / funktsioonid	Võšgorodskaja ulitsa / Suur tänav		Ratušnaia ploštšad' / Raekoja plats			Petrovskaja ploštšad' / Peetri plats			
	objektide/mainimiste arv...								
	NJ 1924	NJ 1929	aja- kirjan- duses	NJ 1924	NJ 1929	aja- kirjan- duses	NJ 1924	NJ 1929	aja- kirjan- duses
kaubandus	turg, laadad (vaekoda, veepaak)								
	liha- ja piimakauplused	5	2	5 (15) ²⁰	1		4	3	3 (31)
	pagari- ja kondiitritoodete kaubandus	4	4	4 (26)				3	3 (45)
	koloniaalkaupade ja vürtside kauplused	8	7	10 (131)			4	1	3 (41)
	alkohoolsete ja mittealkohoolsete jookide kauplused	2	2	4 (28)			3		4 (8)
	segakraami kauplused				1	1 (4)			
	tekstiilkauplused	3		3 (55)				2	3 (102)
	pudu-, moe- ja valmisriiete kauplused	8	7	6 (33)	1		2	3	2 (224)
	saapa ja nahakauplused		2	2 (172)			2	3	4 (151)
	raamatu-, kirjutusmaterjali ja paberi kauplused	6	4	7 (521)					2 (11)
	elektrikaupade ja kodumasinade kauplused	2	2	2 (54)			1		1 (4)
	riistvara kauplused	2					4	5	10 (210)
	mööblikauplused		1	1 (13)					1 (5)
	mänguasjakauplused			2 (3)					
	käsitööpoed			1 (11)					
	antiigipood			1 (2)					
spetsialiseeritud kauplused			1 (4)				2	2	4 (31)
muud	1		1 (2)				1		

linnaelanikkonna teenindus	töökod ja teenindusasutused	8	13	19 (122)					6	4	6 (18)
	meditsiiniteenused	10	11	14 (229)					1	3	2 (5)
	apteegid	1		1 (5)	1	2	1 (1)	2		1	2 (4)
	pangad, kindlustusteenused	2	3	3 (171)		2	1 (13)			1	1 (29)
	õigusteenused (advokaat, notar)	5	2	3 (9)						5	1 (1)
	konsulaarteenused	2									
	vaba aja teemajad	4	3	5 (47)				5		3	12 (155)
	veetmise asutused			1 (3)							
	kinod					1	1 (4) ²¹			1	1 (22) ²²
	matusteenused										1 (7)
	okultsed teenused (hiromandid, grafoloogid, ennustajad)			3 (34)							1 (7)
	turismiteenused			1 (2)							1 (2)
	võõrastemajad	3	2	3 (73)							
	turismiobjektid			1 (3)			1 (16)				
	paraadide ja tseremoniaalsete rivistamise koht						(7)				(66)
linna pidulik kultuur	kogunemiskoht pidulikuks rongkäiguks						(4)				(11)
	piduliku rongkäigu lõpetamise koht						(6)				(2)
	punkt piduliku rongkäigu marsruudil			(12)			(4)				(10)
	tänavakontserdi toimumiskoht						(25)				
	vabaõhukino						(4)				
	ristikäigu koht			(1)							

haridus ja kultuur	kursused	1		12 (56)						
	gümnaasiumid, koolid, internaatkoolid	2		3 (4)						
	raamatukogud				1			1 (6)		
	rahvusklubid ja ühiskondlikud organisatsioonid				1			2 (6)		
ametühingud ja organisatsioonid	ajalehtede toimetused ja trükikojad		4	4 (1165)						
	ametühingud ja organisatsioonid	2			2			5 (7)		
	kirikud, katedraalid	1		1 (11)						
	linnavolikogu							1		
linnavõim	linnavalitsus (osakonnad)				1		1	9 (25)		
	linnapea						1	1 (2)		
	kohus				1					
	õiguskorra organid (politseijaoskond, politseipost)							1 (1)		(2)
ühendus- vahendid	valimisjaoskond							1 (6)		
	noorsõdurite kogunemiskoht							1 (1)		
	veovoormehed									(2)
	voormehed							(3)		(1)
	taksod (firmad, parklad)							4 (41)		(14)
	autod (parklad)									(2)
	bussid (parklad)									(4)
	Punase Risti auto							1 (1)		
	autoteenindus (bensiin, õlid jne)								1	5 (16)
	postkast							1 (1)		
linnaelu orientiirid	telefoniside (telefoniautomaat / tänava "kõnepunkt" ja maa-alune telefonikaabel)							2 (3)		2 (6)
	ajalehekiosk							1 (1)		1 (1)
	häirekell							1 (5)		
	linnakell							1 (8)		
	termomeeter							1 (1)		

Kommentaariid

- ¹ Siin ja edaspidi tegid tõlke vene keelest eesti keelde artikli autorid.
- ² Kevin Lynch nimetas teid, piire, piirkondi, sõlme ja orientiire mis tahes linna kuvandi universaalseteks elementideks (Lynch 1960: 50–82).
- ³ Edaspidi kasutatakse tekstis järgmisi lühendeid: *Starõi Narvski listok* (= SNL), *Narvski listok* (= NL), *Bõloi Narvski listok* (= BNL).
- ⁴ Enamikul juhtudest oli üürniku ja üürileandja, müüja ja ostja vahendajaks ajalehe kontor.
- ⁵ Aastate 1923–1929 venekeelsetele perioodikaväljaannetele on üldiselt iseloomulik, et neis kasutatakse Narva tänavate nimesid Vene impeeriumi aegadest (neid mainitakse artiklis esimesena). Eesti Vabariigi ajal kinnitatud eestikeelseid tänavanimedid kasutati kohalikus venekeelses ajakirjanduses ebajärjekindlalt; vastavad nimed on antud teisena. Kuna Narva tänavaid võidi 20. sajandi jooksul mitu korda ümber nimetada, on lisas 1 toodud artiklis mainitud tänavate nimed, mis on erinevatel ajalooperioodidel kasutusel olnud. Tekstis on mainitud tänavanimedid, mis olid olulised venekeelsete ajalehtede jaoks aastatel 1923–1929.
- ⁶ “Ääretänavatel” võisid autod sõita kiirusega 15 km/h (vt Kontrol’ 1924).
- ⁷ Vrd: “Eks härrasmehi majaomanikke ei ole võimalik sundida oma rikutud maju remontima, kuid meie linnaisade kohus on sundida neid viima olukorda, kus nad ei ohustaks möödujate elu ega tekitaks neile häda” (R. 1924: 1–2).
- ⁸ Vt: “Tegelikult on võimatu *kesklinna* (siin ja meie poolt kaldkirjas esile tõstetud – O.B., J.N.) ja eriti peatänavale rajada mingisuguseid tehasepiirkondi, mis on ka tuleohutuse mõttes ebausaldusväärsed” (Nedopustimoje 1926).
- ⁹ Vrd: “Kesklinna tänavad on täiesti läbimatud. Asukas kõnnib mööda tänavat, otsib läbi-pääsu ja ei leia kohta; ta peab tahtmatult kõndima läbi kõrgete lumehangede, uppudes põlvini lumme. Suure vaevaga peavad vankridki mööda teed edasi liikuma” (Vjuga 1924).
- ¹⁰ Vrd: “Gornaja ja Kirotsšnaja tänav nurgal asustamata lagunenud maja juures on kõnniteele ja poolele sõiduteele kuhjatud palgid, mille tagajärjel on kahe nimetatud tänav ühel küljel jalakäijate läbipääs juba märkimisväärse vahemaa ulatuses suletud. Mööda Gornaja tänavat kaldatänavale suunduv publik on majaomaniku nii “laia haaret” nähes hämmingus, ja ekskursandid, keda juhivad kohaliku turismiselt-si esindajad, naeravad, imetledes *päris kesklinnas* valitsevat patriarhaalset korda. Puudu on vaid sellest, et vastasküljel asuva krundi omanik blokeeriks ka oma poole tänavast ja siis on jumalast päästetud Gornaja tänaval rahu ja vaikus” (Sklad 1928).
- ¹¹ Kuni 19. sajandi lõpuni ei olnud Narva linnaplaanidel üldse mingit rajoneerimist, linnaruumi haldusjaotus oli reguleerimata. Esimene kaart, millele on märgitud linnaosad, pärineb aastast 1893 (koostanud Heinrich Ebrock) (Kotšenovski 1991: 141). 1905. aastal koostas Heinrich Ebrock üksikasjalikuma *Narva linna ja selle ümbruse plaani*, mis jäi kehtima kuni 1929. aastani (1924. aastal kinnitas selle linnaplaani Eesti Vabariigi valitsus kehtivaks). 1929. aastal avaldati uus Narva linnaplaan, mis kajastas juba linnaosade ja tänavate eestikeelseid nimetusi (koostas linnamõõtja F. Kabanov).
- ¹² *Pavlovskaja ulitsa* / *Tuleviku tänav* ühendas linna haldusrajoone “G. Narva” (“Südalinn”) ja Petrovski forštadt / Peetri eeslinn; üks osa tänavast kuulus esimesena nimetatud linnaosa alla, suurem osa teise. 1929. aasta artiklis nimetatakse seda *keskseks tänavaks* (vt Sud’ba 1929).

- ¹³ Vrd: “Meie linna keskosas, Rõnotšnaja väljaku lähedal, asub nn Petrovski skväär. See skväär on Peetri eeslinna elanike ja möödujate lemmik puhkepaik” (Ju. 1925).
- ¹⁴ *Rajošnõi stih* – päevateemaline riimiline proosa, kasutati farssides, rahvadraamades.
- ¹⁵ Vrd: “Räägitakse, et *keskosas*, kus võimud sageli käivad, on üks kuulus maja, peatume seal. Omanikeks on seal vanatüdrukud, kaks eakamat õde, kes elavad uutmoodi ja mädandavad üürnikke nagu kärkseid. Korteriid haisevad ja on räpased (sead on ehk puhtamad), üürnikel on aastaringselt palju vaeva” (Žuk 1928a). Originaaltekst on kirjutatud riimilises proosas, rajošniku žanris: “Govorjat, *v tsentral’noi tšasti*, tam, gde tšasto hodjat vlasti, jest’ odin izvestnõi dom, ostanovimsja na njom. Tam hozjaikami devitsõ, dve otživšije sestritsõ, tšto živut na novõi lad, a žil’tsov kak muh gnojat. Po kvartiram von’, grjazištše (u svinei, požalui, tšištše), kvartirantam kruglõi god – s etim delom t’ma hlopot” (Žuk 1928a).
- ¹⁶ Vrd: “Kuskil *kesklinnas*, nurga taga, on üks hollandi maja. Seal arendatakse teadusi ja õpetatakse lapsi, aga nad – halb rahvas – teevad kõike vastupidi” (Žuk 1928b). See on sõnasõnaline tõlge, originaal on riimitud proosas: “Gde-to *v tsentre*, za uglom, jest’ odin gollandski dom. V njom nauki razvivajut i detišek obutšajut, a oni plohoi narod – vsjo berut naoborot” (Žuk 1928b).
- ¹⁷ Enamik 1920. aastate teatmikese ja ajaloolistes kirjeldustes on ära toodud järgmised Narva vaatamisväärsused: Hermannini loss, Jaanilinna kindlus, bastionid, raekoda, Päästja Muutmise katedraal, Nikolai kirik, Jaani kirik, Aleksandri kirik, Lavretsovinimeline linnamuuseum, Peetri loss, Narva kosk, Narva manufaktuurid, raudteesild, Pimeaed, Koidula puiestee (vt Narva 1921; Narva 1923; Volgin 1924; Narva 1924; Matto 1929).
- ¹⁸ Narva külalised (nii Eesti Vabariigi kõrged ametnikud, tähtsad välisdelegatsioonid kui ka tavalised turistid) külastasid 1920. aastatel tavaliselt raekoda, Hermannini lossi, Jaanilinna kindlust, linnamuuseumi, Peetri lossi, Narva manufaktuure, Narva koske, Päästja Muutmise katedraali (vt Priezd 1923; Priezd 1925; Finskoje 1927; Priezd 1928a; Priezd 1928b; Priezd 1928c; Švedskie 1928; Finskie 1929a; Predstaviteli 1929; Finskie 1929b; Ekskursija 1929).
- ¹⁹ Tabelis kasutatud lühendid: NJ 1924 = Narva 1923. Narva juht. 1924 a. Narva: OÜ “Narva Kirjastusühisuse” trükk; NJ 1929 = Narva 1930. *Narva tööstus-kaubanduse juht*. 1929. Narva: A. G. Grigorjevi pär. trükk.
- ²⁰ Esimene number veerus tähistab 1920. aastate venekeelses ajakirjanduses mainitud erinevate objektide arvu; nende objektide / mainimiste arv on märgitud sulgudes.
- ²¹ Sulgudes on toodud artiklite arv, milles oli märgitud kino aadress. Kinokuulutusi avaldati ajalehtedes muidugi palju sagedamini, kuid need ei sisaldanud teavet kino aadressi kohta.
- ²² Vt ülaltoodud märkust.

Lühendid

BNL – Bõloi Narvski listok

NL – Narvski listok

SNL – Starõi Narvski listok

Kirjandus

23 i 24 fevralja 1928 = 23 i 24 fevralia v Narve. – *NL* 17, 28.02.1928, lk 1.

Aleksejevski & Žerdeva *et al.* 2008 = Alekseevskii, Mikhail & Zherdeva, Alina & Lur'ie, Mikhail & Sen'kina, Anna 2008. Materialy k slovariu lokal'nogo teksta Mogilieva-Podol'skogo. – *Antropologicheskii forum* 8, lk 419–442 (http://anthropologie.kunstkamera.ru/files/pdf/008/08_12_alekseevsky_et_al_k.pdf – 26.05.2024).

Aleksejevski & Lurie *et al.* 2009 = Alekseevskii, Mikhail & Lur'ie, Mikhail & Sen'kina, Anna. Legenda o pamiatnike Gogolju v Mogiliev-Podol'skom: opyt kommentirovania k fragmentu lokal'nogo teksta. – *Antropologicheskii forum* 11, lk 275–312 (https://anthropologie.kunstkamera.ru/files/pdf/011/11_06_alekseevsky_lurie_senkina.pdf – 13.03.2025).

Aleksejevski & Ahmetova *et al.* 2010 = Alekseevskii, Mikhail & Akhmetova, Maria & Lur'ie, Mikhail. Issledovania goroda. – *Antropologicheskii forum* 12, lk 16–25 (http://anthropologie.kunstkamera.ru/files/pdf/012/12_forum.pdf – 13.03.2025).

Burdakova & Nõmm 2017 = Burdakova, Olga & Nymm, Elena. Iz opyta sostavlenia slovarei lokal'nogo teksta gorodov postsovetskogo kul'turnogo prostranstva. – *Al'manakh severo-evropeiskikh i baltiiskikh issledovanii / Nordic and Baltic Studies Review* 2, lk 116–138 (DOI: 10.15393/j103.art.2017.750).

Burdakova & Nõmm 2019 = Burdakova, Olga & Nymm, Elena. Narvskie “svadebnyie dostoprimechatel'nosti” kak komponenty lokal'nogo teksta – *Al'manakh severo-evropeiskikh i baltiiskikh issledovanii / Nordic and Baltic Studies Review* 4, lk 64–95 (DOI: 10.15393/j103.art.2019.1341).

Ekskursija 1929 = Ekskursiia germanskikh studentov. – *SNL* 75 (552), 11.07.1929, lk 3.

Finskie 1929a = Finskie ekskursanty-uchashchiesia. – *SNL* 60 (537), 4.06.1929, lk 3.

Finskie 1929b = Finskie ekskursanty. – *SNL* 64 (541), 13.06.1929, lk 2.

Finskoje 1927 = Finskoe dukhovenstvo v Narve. – *SNL* 76 (257), 7.07.1927, lk 2.

Issakov, Sergei 2001. Periodicheskaia pechat'. – *Russkoe natsional'noe men'shinstvo v Estonskoi Respublike (1918–1940)*. Pod red. prof. S. G. Isakova. Tartu, Sankt-Peterburg: Kripta, lk 234–272.

Jazvilo 1924. Sorvalos'. – *BNL* 2, 8.03.1924, lk 3.

Ju. 1925. Zapushchennyi skver. – *BNL* 64 (170), 18.06.1925, lk 1.

Kleštš 1925 = Kleshch. Bezbozhniki! – *SNL* 41, 22.12.1925, lk 3.

Kontrol' 1924 = Kontrol' nad skorost'iu ezdy. – *SNL* 67 (248), 14.06.1927, lk. 2.

Kotšenovski 1991 = Kochenovskii, Oleg 1991. *Narva. gradostroitel'noe razvitie i arkhitektura*. Tallinn: Valgus.

Lahing 1925 = Lahing sõdurite ja eraisikute vahel. – *Põhja Kodu* 142, 19.12.1925, lk 1.

Lynch, Kevin 1960. *The Image of the City*. Cambridge, Massachusetts & London: The M.I.T. Press.

Matthews, Michael Hugh 1984. Environmental Cognition of Young Children: Images of Journey to School and Home Area. – *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series* 9 (1), lk 89–105 (DOI: 10.2307/621869).

Matto, Gustav 1929. *Turist Narvas*. Narva: M. N. Minis'e trükk.

Milgram, Stanley 2010. *The individual in social world. Essays and Experiments*. London: Pinter & Martin Ltd.

Narva 1921 = *Narva juht. Kõik Narva*. Narva: Põhja Kodu.

Narva 1923 = *Narva juht. 1924 a.* Kokkuseadnud R. Astrem. Narva: Narva Kirjastusühisus.

Narva 1924 = *Narva laulupeo juht 1924*. Narva: Narva laulupeo toimkond.

Narva 1930 = *Narva tööstus-kaubanduse juht. 1929*. Kokkuseadnud ja väljaandnud A. Lall Narva: A. Lall.

Nedopustimoje 1926 = Nedopustimoie javlenie. – *SNL* 97 (141), 31.08.1926, lk 2.

Nekljudov 2013a = Nekliudov, Sergei 2013a. Postfol'klor. Kurs: Vvedenie v teoreticheskuu fol'kloristiku. – *PostNauka* (<http://postnauka.ru/video/9435> – 13.03.2025).

Nekljudov 2013b = Nekliudov, Sergei 2013b. Postfol'klor v gorodskikh traditsiiakh XX veka. – *PostNauka* (<http://postnauka.ru/lectures/24463> – 13.03.2025).

Obštšeje 1927 = Obshchee sobranie chlenov Narvskogo obshsestva pokrovitel'stva zhivotnym. – *SNL* 61 (242), 26.05.1927, lk 3.

Ograbili 1928 = Ograbili vitrinu na Vyshgorodskoi ul. – *SNL* 107 (438), 25.09.1928, lk 3.

Pocock, Douglas Charles David 1976. Some Characteristics of Mental Maps: an Empirical Study. – *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series* 1 (4), lk 493–512 (DOI: 10.2307/621905).

Polivka 1927 = Polivka ulits. – *SNL* 83 (264), 23.07.1927, lk 2.

Posulõ 1929 = Posuly po blagoustroistvu goroda. – *SNL* 15 (492), 5.02.1929, lk 2.

Predstaviteli 1929 = Predstaviteli finskoi samozashsity v Narve. – *SNL* 60 (537), 4.06.1929, lk 3.

Priezd 1923 = Priezd v Narvu inostrannykh zhurnalistov. – *NL* 25, 7.07.1923, lk 1.

Priezd 1925 = Priezd glavy gosudarstva v Narvu. – *NL* 87 (193), 22.08.1925, lk 1.

Priezd 1928a = Priezd glavnokomanduiushsego Finskoi armiei. – *SNL* 120 (451), 25.10.1928, lk 2.

Priezd 1928b = Priezd inostrannykh zhurnalistov. – *SNL* 70 (401), 30.06.1928, lk 2.

Priezd 1928c = Priezd shvedskikh ekskursantov. – *SNL* 63 (394), 14.06.1928, lk 2.

R. 1924. Opasnyie doma. – *BNL* 21, 29.04.1924, lk 1–2.

Retšnoi 1924 = Rechnoi, V. Zabytyi ugolok. – *BNL* 27, 15.05.1924, lk 3–4.

Sklad 1928 = Sklad breven poseredine ulitsy. – *SNL* 57 (388), 31.08.1928, lk 2.

Smolokurov, A. 2000. Narodonaselenie Narvy. Demograficheskii obzor istorii goroda. – *Sbornik Narvskogo muzeia*. Narva, lk 15–65.

Sud'ba 1929 = Sud'ba odnoi tsentral'noi ulitsy. – *SNL* 66 (543), 18.06.1929, lk 2.

Švedskie 1928 = Shvedskie turisty-esperantisty. – *SNL* 92 (423), 21.08.1928, lk 3.

Zoil 1924. Kto domishkom s dvorom. – *BNL* 13, 5.04.1924, lk 4

Žuk 1928a = Zhuk. Zloby dnia. – *SNL* 135 (466), 29.11.1928, lk 3.

Žuk 1928b = Zhuk. Son obyvatelia. – *SNL* 46 (377), 1.05.1928, lk 3.

Torgovo-promōshlennōi 1928 = Torgovo-promyshlennyi obzor. – *NL* 12, 11.2.1928, lk 2.

Vjuga 1924 = Viuga i metel'. – *SNL* 20 (35), 20.02.1924, lk 1.

Volgin, Vasilii 1924. Istoricheskii ocherk gor. Narvy. – *BNL* 40, 21.06.1924, lk 3–4.

Vōbor 1928 = Vybor doma dlia ministerstva zemledelia. – *SNL* 88 (419), 11.08.1928, lk 2.

Summary

The problem of determining the city center in a local text

(based on the Russian-language newspapers of Narva in the 1920s)

Olga Burdakova

Associate Professor of Russian Language
Narva College of the University of Tartu
Olga.Burdakova@ut.ee

Jelena Nõmm

Lecturer in Russian Culture
Narva College of the University of Tartu
Jelena.Nomm@ut.ee

Keywords: concept of city center, place reputation, urban anthropology, local text, Narva periodicals, Narva history

The article is the first in a series of three articles devoted to the problem of defining the city centre in the local text of Narva (the first half of the 20th century). It proposes an original approach to the reconstruction of inhabitants' perceptions of the city centre expressed in newspaper publications of that time.

The approach implies the sequential solution of the following tasks: localisation of the city centre, geometrization of the city centre, identification of the functionality of the city's central places and establishment of the connection between the 'geometry' of the centre and its functional content. The approach presented in the article is implemented to reconstruct the perceptions of Russian-speaking Narva residents of the 1920s about the centre of Narva. The sources of the reconstruction were six Russian-language

newspapers published in Narva in 1923–1929. The analysis of the newspaper texts of the 1920s allowed identification of the range of streets and squares called central in the newspapers (*Vyshgorodskaja / Suur street, Kirochnaja / Rahu street, Virskaia / Viru street, Rytsarskaia / Rüütli street, Westervalskaia / Vestervalli street, Gornaia / Mäe street, Pavlovskaja / Tuleviku street, Pochtamtškaia / Posti street, Ratushnaia / Raekoja square and Petrovskaja / Peetri square*), and outlining the boundaries of the city centre, which generally coincided with the *Südalinn* district.

However, as the analysis of the language of different newspaper article genres has shown, in the 1920s the central places in the newspapers included some places that went beyond the boundaries of the *Südalinn* district and belonged to the neighbouring Petrovsky forestadt; in particular, *Petrovskaja / Peetri square*. A comparison of the functionality of three central places – *Vyshgorodskaja street, Ratushnaia square*, which belonged to the *Südalinn* district, and *Petrovskaya square* (as part of the Petrovsky forestadt) – allowed us to identify the reasons for the expansion of inhabitants' perceptions of the centre and the inclusion of *Petrovskaya square* in the notion of the city centre in the 1920s. The second article of this series will be devoted to the functionality and image of *Vyshgorodskaja street* as the main street of Narva in the 1920s; the third article of the series will consider two competing central squares – *Ratushnaia square* and *Petrovskaja square*, their significance in the life of the townspeople and the reputation of the places.

Olga Burdakova (PhD) on Tartu Ülikooli Narva kolledži vene keele kaasprofessor, võõrkeelte osakonna juhataja, üle 80 teaduspublikatsiooni autor. Tema uurimisvaldkonnad on linnaantropoloogia, korpuslingvistika, vene keele grammatika, vene keele kui võõrkeele ja vene keele kui emakeele õpetamise meetoodika.

Olga Burdakova (PhD) is Associate Professor of Russian Language at Narva College of the University of Tartu, Head of the Department of Foreign Languages, author of more than 80 research publications. Her research interests include urban anthropology, corpus linguistics, Russian grammar, Russian as a foreign language and methodology of teaching Russian as a mother tongue.

Olga.Burdakova@ut.ee

Jelena Nõmm (PhD) on Tartu Ülikooli Narva kolledži vene kultuuri lektor, üle 80 teaduspublikatsiooni autor. Tema uurimisvaldkondade hulka kuuluvad linnaantropoloogia ja Narva lokaalne tekst, korpuslingvistika, vene-eesti kultuurisuhted, 19. sajandi teise poole vene kirjandus ja kultuur, kultuuridevaheline kommunikatsioon ja mitmekultuuriline haridus.

Jelena Nõmm (PhD) is Lecturer in Russian Culture at the Narva College of the University of Tartu and the author of over 80 scholarly publications. Among her research areas are urban anthropology and the local text of Narva, corpus linguistics, Russian-Estonian cultural relations, Russian literature and culture of the second half of the 19th century, intercultural communication and multicultural education.

Jelena.Nomm@ut.ee

Koduloomade maagiaga kaitsmine baškiiride seas

Zifa Hasanova

Baškortostani Vabariigi R. G. Kuzejevi nimelise
Ufa Föderaalse Uurimiskeskuse Etnoloogiauuringute Instituudi
etnoloogia osakonna teadur
Zifa.83@mail.ru

Teesid: Artikli eesmärk on analüüsida Baškortostani Vabariigi territooriumil kasutatud koduloomade maagilisi kaitsevahendeid 20. sajandi keskel ja 21. sajandi alguses. Baškiirid kasutasid lemmikloomade kaitsmiseks kurjade vaimude ja haiguste eest amulette, metallesemeid, looduslikke kive jne. Pika traditsiooniga maagilised esemed ja amuletid on kindlalt juurdunud baškiiride rituaalsetesse tavadesse ja on aktuaalsed tänapäevani. Sellele osutavad autori välitööde materjalid, mis pärinevad erinevate territoriaalsete rühmade juurest. Viimastel aastakümnetel on baškiirid hakanud kasutama internetis pakutavaid vahendeid ja amulette.

Märksõnad: amuletid, baškiirid, koduloomad, maagia, sõnamaagia

Baškiiridel, kes olid minevikus nomaadid, olid kasutusel mitmesugused karjakasvatusega seotud usundilised ja maagilised kaitsemeetodid, keelud ja ennustused. Nende eesmärk oli tagada turvalisus (heaolu) ja suurendada kariloomade arvukust, samuti peletada eemale haigused ja kurjade jõudude vaimud. Selleks kasutasid baškiirid amulette (hobuste, lehmade, oinaste, karude, huntide luid; kadakate, pihlakate ja pilliroo oksasid) ja looduslikke kive. Nad uskusid ka erksavärviliste riidetükkide hobust kaitsvasse võimesse. Kuigi paljud etnilised jooned on baškiiri kultuuris taandumas, on maagilised koduloomade kaitsmise viisid säilinud.

Artikli eesmärk on analüüsida baškiiride koduloomade maagilisi kaitsevahendeid Baškortostani Vabariigi territooriumil 20. sajandi keskel ja 21. sajandi alguses.

Materjalid ja meetodid

Uurimuse allikaks olid autori välitööde materjalid aastatest 2017, 2019, 2023, mis on kogutud Baškortostani Vabariigi lõuna-, kagu-, lääne-, edela- ja kirdeosas toimunud välitööde ajal, samuti Venemaa Teaduste Akadeemia Ufa

Föderaalse Uurimiskeskuse teadusarhiivi materjalid, töötajate eri aastatest pärit ekspeditsioonide teemakohased fotod ja aruanded. Lisaainestikku saadi Arheoloogia ja Etnograafia Instituudi arheoloogia ja etnograafia muuseumi etnograafilistest kogudest, mis on kogutud Baškortostani Vabariigi, Permi, Kurgani ja Sverdlovski oblasti eri piirkondadest.

Välitööde läbiviimisel kasutati traditsioonilisi etnograafia meetodeid: süva-intervjuu, vaatlus ja pildistamine. Intervjuud viidi läbi baškiiri keeles, mis võimaldas jäädvustada maagiliste esemete kohalikke nimetusi ja tuvastada teatud baškiiri rühmade kohalikke eripärasid.

Uurimistulemused

Baškiiri koduloomade maagilisi kaitsevahendeid on käsitlenud baškiiri etnograafide ja folkloristide monograafiates (Hisamitdinova 2011; Suleimanova 2005; Ilimbetova & Ilimbetov 2012), samuti Venemaa Teaduste Akadeemia Ufa Föderaalse Uurimiskeskuse etnograafia ja folkloristika instituudi folkloristika osakonna ekspeditsioonimaterjalide publikatsioonides (Ekspeditsioonimaterjalid 2004). Mitmeköitelise teadusväljaande "Baškiiri folkloor" üks köide sisaldab rituaalse folkloori juures väikest ülevaadet amulettide ja rahvamaagia kohta (BF 2010). See sisaldab teadlaste ja ekspeditsioonidel osalejate kogutud materjale ning Ufa teadusliku arhiivi fondide käsikirju. Käesolevas artiklis teeb autor kokkuvõtte baškiiride koduloomade kaitsmisega seotud traditsiooniliste maagiliste vahendite kohta.

Baškiiride poolt tänapäevalgi kasutatavatel loomi kaitsvatel amulettidel on iidset juured. Seda kinnitavad nii arheoloogilised materjalid kui ka mütoloogilised arusaamad ja suuline folkloor. Lõuna-Uuralis tehtud arheoloogilistel väljakaevamistel on leitud pronksiajast kuni hiliskeskaegsete matusteni hobuste ja hobusevarustuse osi (ratsmed, valjad, luust ja metallist sabad), loomaluudest valmistatud amulette, samuti riietuse juurde kuulunud metallesemeid karu, hobuse ja teiste loomade kujutistega (Bader & Mažitov *et al.* 1976: 16–33). Baškiiri müütilistes uskumustes on hobune, oinas, lehm, hunt ja karu kultusloomad, kellele omistatakse üleloomulikke võimeid (Ilimbetova & Ilimbetov 2012: 25). Rahvaluules leidub arvukalt eepilisi laule, muistendeid ja muinasjutte, kus loomad tegutsesid inimeste patroonide ja kaitsjatena. Seetõttu on tootemloomade erinevate kehaosade kasutamine amulettidena väga loogiline.

Loomaamuletid olid laialt levinud Baškiiri Vabariigi territooriumil ja väljaspool seda elavate baškiiride seas. Neid kasutati ka siis, kui kariloomad ei siginud ja uskumuse kohaselt oli loomi mõjutanud kuri sõna, kahetus. Karja kaitsmiseks riputati talus üles kodu- ja metsloomade luud. Karja sigivuse

tagamiseks kasutati hobuse, lehma või oina koljut (PMA 1), mis paigutati puupaku või posti külge, suunaga õue poole (PMA 3). Demi baškiirid paigutasid kolju aida välisseinale, nii et looma “pilk” oli suunatud õue sisenejatele (PMA 4). Vabariigi kaguosas (Baimaki rajoon) olid loomakoljud paigutatud rangelt suunaga Kaaba poole (PMA 2). Sarvedega jäärapealuu kohta uskusid baškiirid: “Mida suuremad sarved ja mida rohkem keerde, seda kindlam” (PMA 5).

Loomakoljusid kasutati kariloomade ja ka kogu talu, samuti mesilate kaitseks. Kaitseks kurja silma eest kinnitati loomapealuu paku külge, mesilastarule või riputati posti otsa.

Sarvedega oinapead või oinasarvi kasutati sageli maagilise kaitsevahendina. Sarved kinnitati taluhoonete seintele ja mesilastarule. Inzeri ja Kõzõli jõe ääres elavatel baškiiridel püsib see komme tänaseni (foto 1). Informantide sõnul tahavad nad sellega hoida õnne oma õuel. Amuleti paigaldamisel loeb mulla valjult palve (PMA 8; PMA 10).

Foto 1. Taluhoone seinal naelutatud oinasarved. Baškortostani vabariik, Beloretski rajooni Gabdjukovo küla. Zifa Hasanova foto 2010.

Maagilise kaitseesemena võib kasutada ka lamba või oina esimest selgrootüli, mida heaolu tagamiseks riputati kõrvalhoonete seintele või aedadele (PMA 1; foto 2). Neid luid kasutatakse endiselt paljudes piirkondades. Nii ütlevad demi murdeala baškiirid: “Kaelaluu panime aita, mõnikord mitu tükki nagu mündid,

ja õue seinale riputame neid, nad kaitsevad heaolu” (Ekspeditsioonimaterjalid 2004: 88). Kirdebaškiirid usuvad, et need esemed “aitavad, et loomad oleksid viljakad ja paljuneksid ning järgmisel aastal võiks neid tappa” (PMA 6). Kagu-baškiirid usuvad, et looma selgroog tagab haigustest hoidumise: “Kui luu riputad, siis haigeks ei jää” (PMA 8). Oli juhtumeid, kus maagiline ese seoti nööriga kariloomale kaela (PMA 9). Autori arvates on selle luu maagilistel eesmärkidel kasutamine seotud asjaoluga, et just selles kohas lõigatakse tapmise ajal läbi looma elulõng. Ilmselt seetõttu jäeti esimene selgroolüli tallu, et looma hing jääks alles ja aitaks kaasa karja juurdekasvule. Baškiirid suhtuvad tänaseni austusega koduloomade luudesse. Nad ei viska neid ära, koguvad neid ja matavad maasse. 1940.–1990. aastatel kasutati neid seebi keetmisel (PMA 15).

Foto 2. Looma esimene selgroolüli kuuri seinal. Baškortostan, Abzelilovski rajooni Askarovo küla. Zifa Hasanova foto 2019.

Baškortostani tšuvašid uskusid samuti, et looma esimesel selgroolülil on võimas kaitsejõud. Amuletina riputati see aida või elumaja seinale.¹ Sarnane traditsioon oli iseloomulik ka Kesk-Aasia rahvastele, näiteks turkmeenidele (Vinnikov 1969: 272) ja usbekkidele (Šanijazov & Islamov 1981: 42).

Lisaks koduloomade luudele kasutasid baškiirid amulettidena metsloomade, eelkõige hundi ja karu luid. Neid loomi peeti müütilisteks, baškiirid pidasid neid isandateks, jahimeeste ja kariloomade kaitsjateks jne. Näiteks eeposes “Ural-batõr” on karu inimpäritolu. Karja sigimise tagamiseks matsid baškiirid karu kolju karjaõue või riputasid selle karjaõue posti külge (Hisamitdinova 2011:

41). Karja kaitsmiseks kurjade jõudude eest riputati talli (või aita) hundisaba või hundikarvad. Nii hundi kui ka karu pealuu võidi matta lauda lävepaku või värava alla (Hisamitdinova 2011: 122). Vabariigi kaguosas kasutati hundi jalaluud (põveluud) maja kaitseks (PMA 5).

Mesilates riputasid baškiirid samal eesmärgil tarude juurde karu või hundi pealuu, uskudes, et need tõrjuvad mesilashaigusi (Hisamitdinova 2011: 41).

On tähelepanuväärne, et baškiirid valmistasid sadula esiosa looma- (hobune, karu), linnu- (part) või maopea kujulisena (foto 3). Uskumuste kohaselt kaitsevad need nii looma (hobust) kui ka omanikku. Tänapäeval on see traditsioon peaaegu kadunud, seda mäletavad üksnes vanemad inimesed.

Foto 3. Puidust sadul. Esiküljel on kriipsutatud inimese näo kujutis. Baškortostan, Abzelilovski rajooni Askarovo küla. Askarovo Kohaliku Ajaloo Muuseum. Zifa Hasanova foto 2019.

Nagu paljud Venemaa rahvad, on baškiirid pikka aega uskunud metalli maagiasse. Metall sümboliseerib jõudu, kindlust, kõvadust ja haavamatust. Kõiki rauast esemeid kasutatakse kaitse- ja puhastavas maagias. Baškiirid kasutavad endiselt teravaid raudesemeid karja ja talude kaitseks peaaegu kogu vabariigis. Nii pistetakse nugasid, kirveid, vikatitükke, hangusid (ilma käepidemeta) ja sirpe küüni seintesse. Mõnikord pannakse need enne uste ööseks sulgemist lävepakule. Informandid selgitavad, et tänu sellele ei pääse “mustad jõud” kariloomade juurde ega häiri neid pimedal ajal. Eriti püütakse kaitsta lehmi

enne ja pärast poegimist (PMA 10; PMA 11). Sama traditsioon on tuntud ka idaslaavlaste seas: “Vastsündinud vasikate toomisel tuppa sooja – pane raudese lävepaku alla” (Žuravljov 1994: 44).

Ka vabariigi kaguosa baškiirid kasutavad heaolu säilitamiseks metall-esemeid (PMA 2; PMA 10). Spetsiaalselt majandushoonete vahele püstitatud 3-5 meetri kõrguse puuposti külge kinnitatakse kasutatud vikatitera, mille teravik on suunatud ülespoole. Teravik püütakse suunata Meka poole (foto 4). Paigaldamise järel kutsutakse küla mulla lugema palvet (*aiat*) pühast Korraanist. See rituaal esindab baškiiride usku metalli ja palve jõudu. Baškortostani Vabariigi Baimaki rajoonis usutakse, et raudvikat kaitseb mitte ainult “kurjade vaimude, vaid ka Baba Jagaa (*məsekəi əbeiʒən*) eest”. Usutakse, et kui nad lendavad öösel maja juurde ja istuvad kogemata vikatile, siis kahjustavad nad oma saba ja lendavad kiirelt minema (PMA 11).

Foto 4. Kaaba poole suunatud vikat. Baškortostan, Abzelilovski rajooni Hamitovo küla. Zifa Hasanova foto 2019.

Baškortostani Vabariigi Išimbai rajoonis kasutavad baškiirid koduloomade kaitseks vikatit ja hobuserauda: “Viimastel aastatel kannatasid minu hobused erinevate haiguste käes. Võtsin vana vikati, hobuseraua ja kutsusin mulla. Ta luges palve, pärast seda riputasin need amuletid üles ja haigused kadusid” (PMA 7).

Hobuseraud naelutati üldjuhul lävele, karjaia sissepääsu või kõrvalhoonete uste kohale. Rangelt jälgiti, et seda oli tööpoolest kasutatud hobuserauana ja

informaatorite sõnul oli tähtis, et see oleks leitud maapinnalt (Ekspeditsiooni-materjalid 2004: 75).

Oluline on lisada, et hobuserauda naelutades ütlevad baškiirid alati:

*Shaitan kilmahen esen,
Harem kermahen esen,
Tel-tesh baçmahyn esen,
Barekat kasmakhyn esen!*

[Et šaitan ei tuleks,
Et soovimatu ei saaks siseneda
Et kuulujutt ja eelarvamus ei valitseks,
Et heaolu ei lahkuks!]
(Hisamitdinova 2011: 145).

Baškiirid usuvad jätkuvalt hobuseraua kaitsefunktsiooni. Kui nad ei leia tõelist hobuserauda, asendavad nad selle sarnase metallesemega. Välitöödel kohtasime üsna palju selliseid juhtumeid. Baškiirid usuvad hobuseraua maagilisse jõudu, millega see peletab minema karja haigused ja kurjad jõud, mis kiusavad karja ja võtavad lehmadel piimaanni, tapavad noori loomi jne (foto 5).

Foto 5. Hobuseraua imitatsioon postil. Baškortostani Vabariik, Abzelilovski rajooni Burangulovo küla. Zifa Hasanova foto 2019.

Baškiirid usuvad endiselt ka erksavärviliste esemete kaitseomadustesse ja eeldavad, et inimesi ja loomi võib kahjustada kuri silm. Et kaitsta loomi kurja silma eest, punusid nad hobuse lakka erksavärvilisi riideribasid ja enne poegimist sidusid lehma saba külge punase riideriba (PMA 8). Kirdebaškiirid kasutasid kolmevärvilisi riideribasid (PMA 6), samas kagubaškiirid kasutasid ainult ühevärvilist riiet: “Me seome punase riide vastsündinud looma kaela ümber, et džinn teda ümber ei vahetaks” (PMA 12). See traditsioon on omane paljudele Uurali-Volga piirkonna rahvastele, näiteks ka udmurtidele (Minnijahmetova 2003: 153).

Mõnikord tehakse vastsündinud vasikale, tallele, varsale, aga ka lastele tahma või kivisöe abil otsmiku keskele märk. Arvatakse, et “kuri silm” jääb selle peale pidama ja kaotab oma kahjustava jõu.

Kaitseks haiguste, hädade ja õnnetuste vastu sidusid baškiirid kariloomade sarvede ja hobuste laka külge kolmnurkse araabiakeelse väljakirjutuse Koraani teatud palvetest (*betehu* – PMA 13).

Kurjade jõudude õuest ja majapidamishoonetest peletamiseks kasutasid baškiirid ka helimaagiati, selleks taoti raudesemega vastu metallanumat. Rituaali läbiviimiseks tuli teha õues müra tekitades mitu ringi. Pärast visati kõik rituaalis kasutatud metallesemad prügimäele, sest need leiti olevat muutunud “ebapuhasteks”, mistõttu ei saa neid igapäevaelus kasutada (PMA 14).

Firduras Hisamitdinova ja Margarita Suleimanova märgivad, et puud ja pöösad, eelkõige kadakas ja pihlakas, on uskumuste kohaselt varustatud apotroopiliste omadustega. Baškiiri uskumuste kohaselt peetakse pihlakat tõhusaks vahendiks kurjade vaimude vastu. Lammaste ja kitsede villa sisse punuti pihlaka kuivatatud marjadest “nööbid” (Suleimanova 2005: 23). Tiinetele lehmade ja noorte koduloomade külge seoti pihlakaoksi või kuivatatud marju (Hisamitdinova 2011: 276). Kaitseks pahade vaimude eest torgati aitade ja kõrvalhoonete seintel erinevatesse kohtadesse pihlakaoksi. Kurja silma eest kaitsmiseks seoti neid nööri ka lehmadele sarvedesse ja lammaste külge (PMA 15). Baškiiride sõnul oli kadakal sama jõud. Kadaka oksad kinnitati või naelutati karjaaedade ja lautade külge. Baškortostani Vabariigi Zilairi rajoonis kasutatakse kadakaoksa karja väljaajamisel ja noorloomade rituaalseks löömiseks. Eesmärgiks on haiguste tõrjumine ja karja hukkumise vältimine (Hisamitdinova 2011: 80).

Kadakaoksi koos erinevate ravimtaimede või kasekäsnaga kasutatakse maajade, karjaaedade ja mesilate suitsuga puhastamiseks. Eriti hoolikalt suitsutati nurki, sest arvati, et seal elavad “ebapuhtad jõud”. Firduras Hisamitdinova kirjutab, et see sobib nii kurjadest jõududest puhastamiseks kui ka tervendavaks maagiaks (Hisamitdinova 2011: 55), seetõttu suitsutati kurja silma tõrjumiseks vastsündinud varssasid, vasikaid, tallesid villa või riidetükkide suitsuga. Koduloomade haiguste korral saadi “puhastustuli” tuleraua ja taela

abil, ja sellega suitsutati kõiki loomi ja karja ruume (Hisamitdinova 2011: 55). Pihlakat ja kadakat peavad maagilise jõuga põõsasteks ka Siberi tatarlased (Valejev 2023).

Kurja silma peletamiseks kasutasid baškiirid igal pool ka soola, millele mulla palve peale luges. Sool lahustati vees ja pritsiti selle veega koduloomi, pesti nõiutud lüpsilehmade udaraid jne (PMA 13). Baškortostani Vabariigi Buržani rajoonis ei puudutata soolalahust kätega, vaid pritsitakse seda loomale kaseviha abil (PMA 16).

Et vältida haiguste ja õnnetuste nakkamist, kaitsesid baškiirid ka piimatooteid. Varem seoti selleks lüpsiku külge kivi-amuletid. Sellised esemed on hoiul Venemaa Teaduste Akadeemia Ufa Föderaalse Uurimiskeskuse R. Kuzejevi nimelise etnoloogiliste uuringute instituudi (VTA UFUK EUI) arheoloogia ja etnograafia muuseumis (OF nr 888-5, 421-15, 420-40) (foto 6). See viitab asjaolule, et baškiirid on ammudest aegadest kummardanud kive ja mägesid. Autori arvates on kivi kui amuleti kasutamine väga vana ja stabiilne tava baškiiri rahvamaagias.

Foto 6. Karja kaitseks mõeldud amuletikivi. See seoti nõõriga piimanõu külge. Ziantšurinski rajooni Maloje Baidavletovo küla. VTA UFUK EUI arheoloogia ja etnograafia muuseum, nr 888-5. Zifa Kasanova foto 2023.

Praegu kuuluvad baškiiride kaitse- või ravimaagia arsenali ka mittetraditsioonilised maagilised kaitsevahendid: ajalehtedest, ajakirjadest ja eriti internetist leitud rituaalid ja loitsud. Need pärinevad enamasti rahvusvahelistest internetipoodidest ja inimestelt, kes deklareerivad end maagiks, nõiduseteadjateks, ostetakse erinevaid amulette, mida saab kasutada lemmikloomade ohutuseks tagamiseks ja sigivuse suurendamiseks jne.

Järeldused

Maagilised esemed ja amuletid, mis esmakordselt ilmusid kauges minevikus, on kindlalt juurdunud baškiiride rituaalipraktikasse ega ole kaotanud oma tähtsust tänapäevani. Autori poolt erinevate baškiiri territoriaalsete rühmade käest kogutud välitööde materjalid näitavad, et baškiirid on tänapäevani säilitanud traditsioonilisi karja maagilise kaitse viise. Nad kasutavad loomse ja taimse päritoluga amulette, puhastavad neid ravimtaimedega suitsutades. Sageli kasutatakse ka soola, mille peale mulla loeb palve. Laialdaselt kasutati ka metallesemeid – teelt leitud hobuserauda (mõnikord asendati see kujult sarnase metallesemega), vikateid jne. Baškiiride lemmikkaitsevahendiks kurja silma ja kurjade jõudude vastu on olnud amuletid – *betehu*. Viimastel aastakümnetel on baškiirid hakanud kasutama ka mitmesuguseid internetist leitud vahendeid ja amulette.

Tõlkinud Mare Kõiva

Tänusõnad

Artikkel on kirjutatud Venemaa Teaduste Akadeemia riikliku projekti IEI YFITS RAN 2025 nr 1024031800139-2-6.5.1. raames.

Kommentaar

¹ Suulisest vestlusest etnograaf Igor Petroviga.

Allikad

PMA = Autori välitööde materjalid, välitööd viidi enamasti läbi Baškortostani Vabariigis.

PMA1 = PMA 2019. Abzelilovski rajoon, Askarovo küla. M. Š. Nurgalina, snd 1927.

PMA 2 = PMA 2023. Baimaki rajoon, Verkhnetagirovo küla. S. G. Nurgalina, snd 1928.

PMA 3 = PMA 2023. Tšeljabinski oblast, Arkaimi asula. I. I. Davletkulov, snd 1956.

PMA 4 = PMA 2023. Alšejevski rajoon, Idrisovo küla. R. S. Muftieva, snd 1957.

PMA 5 = PMA 2023. Baimaki rajoon, Aminevo küla. S. A. Bajazitva, snd 1955.

PMA 6 = PMA 2023. Duvani rajoon, Starokhalilovo küla. Salvestatud M. D. Husainova, snd 1964.

PMA 7 = PMA 2023. Išimbai rajoon, Kulgunovo küla. M. M. Mustafin, snd 1963.

PMA 8 = PMA 2023. Abzelilovski rajoon, Saitkulovo külas. J. I. Gimalova, snd 1937.

PMA 9 = PMA 2023. Baimaki rajoon, Temjassovo küla. S. G. Valejev, snd 1934.

PMA 10 = PMA 2023. Beloretski rajoon, Šigaevõ küla. A. A. Salmanova (Galiullina), snd 1942.

PMA 11 = PMA 2023. Baimaki rajoon, Kusejevo küla. V. R. Latypova, snd 1969.

PMA 12 = PMA 2023. Abzelilovski rajoon, Saitkulovo külas. Ya. Y. Kamalova, snd 1960.

PMA 13 = PMA 2019. Abzelilovski rajoon, Utjaganovo küla. H. Š. Abubakirova, snd 1943.

PMA 14 = PMA 2019. Baimaki rajoon, Ishmukhametovo küla. A. D. Buranovalt, snd 1952.

PMA 15 = PMA 2023. Baimaki rajoon, küla Tubinsk. G. M. Gibadatovilt, snd 1957.

PMA 16 = PMA 2023. Burzjanski rajoon, Abdulmambetovo küla. R. A. Usmanovalt (Šigapova), snd 1963.

Kirjandus

Bader & Mažitov *et al.* 1976 = Bader, Otto (vast toim) & Mazhitov, Niiáz & Smirnov, Aleksei (toim). *Arkheologičeskaja karta Bashkirii*. Moskva: Nauka.

BF 2010 = Zaripov, Nur & Iusupov, Rinat (toim). *Bashkirkoe narodnoe tvorčestvo* 12. Obriadovyj fol'klor. Ufa: Kitap.

Ekspeditsioonimaterjalid 2004. *Materialy Ehkspeditsii: Al'sheevskii raion*. Ufa: BR MM RUGMU.

Hisamitdinova 2011 = Khisamitdinova, Firduras. *Slovar' bashkirkoi mifologii*. Ufa: IJJaL UNTS RAN.

Ilimbetova, A. F. & Ilimbetov F. F. 2012. *Kul't životnykh v miforitual'noi traditsii bashkir*. 2-e izd., ispr. i dop. Ufa: Gilem.

Minnijahmetova 2003 = Minniakhmetova, Tatiana. *Traditsionnye obriady zakamskikh udmurtov*. Struktura. Semantika. Fol'klor. Tartu: Tartu University Press.

Suleimanova, Margarita 2005. *Doislamskie verovaniia i obriady bashkir*. Ufa: RIO BashGU.

Šanijazov & Ismailov 1981 = Shaniiazov, Karim & Ismailov Khaet. *Etnograficheskie očerki material'noi kul'tury uzbekov konets XIX – nachalo XX v.* Tashkent: Izd-vo Fan Uzbekskoi SSR.

Žuravljov 1994 = Zhuravlev, A. F. 1994. Domashnii skot: v pover'jah i magii vostochnykh slavjan [Kodukarjad: idaslaavlaste uskumustes ja maagias]. Moskva: Indrik.

Valejev 2023 = Valeev, F. T. *Oberegi kak perezhitok doislamskikh verovanii u sibirskikh tatar (po dannym polevykh etnograficheskikh nabliudenii v raionakh Omskoi i Tiimenskoi oblasti)* [E-publication] (<http://Annales.info/sibir/small/valeev.htm> – 21.03.2025).

Vinnikov, Iakov 1969. *Khoziaistvo kul'tura i byt sel'skogo naseleniia Turkmenskoi SSR*. Moskva: Nauka.

Summary

Magical means of protection of domestic animals among the Bashkirs

Zifa Khasanova

Scientific Associate

Institute of Ethnological Research of the Ufa Federal Research Center
of the Russian Academy of Sciences

Zifa.83@mail.ru

Keywords: Bashkirs, domestic animals, magic, amulets, verbal magic

The purpose of the article is to analyse magical means of protecting domestic animals in the territory of the Bashkirs' Bashkortostan Republic in the middle of the 20th century and the beginning of the 21st century. To protect their domestic animals against evil spirits and illnesses, the Bashkirs used amulets, metal objects, natural stones, etc. Magical objects and amulets with a long tradition are firmly rooted in the ritual customs of the Bashkirs and continue in their relevance today. This is attested to by the author's fieldwork materials, which derive from various territorial groups. In the last decades the Bashkirs have begun using materials and amulets available on the internet.

Zifa Hasanova (PhD) on Baškortostani Vabariigi R. G. Kuzejevi nimelise Ufa Föderaalse Uurimiskeskuse Etnoloogiauurungute Instituudi etnoloogia osakonna teadur, kes uurib baškiiride ajalugu ja etnograafiat.

Zifa Khasanova (PhD) is a researcher at the ethnology department of the Ethnological Research Institute of the R. G. Kuzejev Ufa Federal Research Centre in the Republic of Bashkortostan. She conducts research on the history and ethnography of the Bashkirs.

ORCID 0000-0002-3479-5804

Zifa.83@mail.ru

Kontrastid olid tohutud

Intervjuu fotograaf Alar Madissoniga

Mare Kõiva

Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna juhataja
mare.koiva@folklore.ee

Eesti Kirjandusmuuseumi fotograaf Alar Madisson (sünd 17.03.1954) on idee-fotograaf, tema ideedest sündis esimene välinäitus Tartu Ülikooli professoritest. Hoopis teises versioonis vaatab see idee nüüd juba aastaid sadade silmadega vastu Eesti Kirjandusmuuseumi vanima maja otsaseinalt: fotoakendest vaatavad vastu heatujulised Eesti ja Tartu kirjanikud, tegelikult isegi laiemalt – kirjarahvas literaatidest poeetideni, professorid nende hulgas. Eelmisel ja sellel aastal on Alar Madisson avanud mitmel pool Eesti galeriides temaatilisi fotonäitusi. Suurejooneline näitus “Pooltund kirjanikuga” avati Narva keskraamatukogus, mis oli aga väga hea võimalus minna ajas tagasi ja meenutada üht teist fotonäitust – Eesti (Tartu) ja Saksa (Aacheni) fotograafide rännakut Ida-Virumaal 1999 ja põnevaid fotosid, mis peatasid korra ajaloo voolamise ja aitavad mäletada kunagist maastikku.

Kas see Ida-Virumaa projekt oli sul esimene rahvusvaheline projekt?

Sa mõtled seda Ida-Virumaa projekti, mis oli 1999?

Jah.

Ei olnud... Kaheksakümmend üheksa olin esimest korda Lääne-Saksamaal ja sain tuttavaks mitme fotograafiga, kes olid kõik väga huvitavad kujud. Siis me otsustasime, et peaks midagi koos tegema. Tartu poole pealt olin mina, Meelis Lokk ja Malev Toom, Saksamaa poole pealt vaheldusid mitmed. Kokku oli vist kaheksa inimest ja me tegime rea näitusi. Esimene oli ühishäitus Aacheni linna galeriis: meie kolm ja kunstnik Ilme Soonsein (samuti Tartust). Siis tegid sakslased oma näituse Tartu Ülikooli raamatukogus. Järgnes mitmeid näitusi, aga kõige huvitavam oli tegelikult negatiivide vahetamine. Igaüks andis ringluse ühe negatiivi, Malev Toom tegi nendest koopiad, nii et igaüks sai endale täiesti erinevaid negatiive. Lõpuks koostasime suurte paneelidega näituse,

kus keskel oli autori foto nii, nagu ta seda kavatses näidata ja selle ümber oli kaheksa tööd, kuidas teised seda nägid. Meie näitust kajastati Saksamaal Aachenis ja üleriigilistes fotoajakirjades, sest midagi sellist polnud enne keegi välja mõelnud. Pärast rändas näitus Saksamaal ja Eestis.

Kuna üks Saksa fotograafidest oli tipp-roheline, tähendab ta oli rohelistes parteis ja keskkonnaprobleemidest tõsiselt huvitatud, siis me otsustasime, et võiks teha keskkonnateemalise projekti Eestis. Käisime Maleviga mitu kuud mööda Ida-Virumaad kaardistamas objekte. Meil oli kohalikust keskkonnametist teejuht Kalmer Sokman, kes on ise pärit Jõhvi linnast kui ma ei eksi, igatahes Jõhvis ta elas. Tema võttis asja tõsiselt ja me nägime Maleviga ära iga kohaliku kivi ja iga puu. Me nägime asju, mida Malev Toom ja Meelis Lokk, kes olid tollel ajal fotoajakirjanikud Tartus, ei olnud näinudki. Selle põhjal kavandasime nädalase fotosessiooni.

Saksamaalt osalesid Michael Dohle ja Hans-Jürgen Serwe, meiega liitus Kalle Müller. Idee oli selline, et me teeme Virumaal sessiooni ja pärast seda albumi. Kahjuks album ei tulnud niisugune, nagu me ette kujutasime ... väga olulisel põhjusel – kui raha otsas, siis ei saa midagi teha. Ära me selle tegime, aga ta ei saanud selline, mida me ette kujutasime. Sellest oli nii palju kasu, et me nägime haruldaselt ilusast Toila orust kuni Kiviõli õlitiigini (tollal nimeitati seda vist Viru Keemia Grupp). Meile näidati õliselitusjärve. Ühelt poolt mäge sõitsid üles lahtised isekallutajad, kallutasid õli mäest alla ja teisel pool oli ekskavaator, mis võttis pealmist kihti, mis oli juba puhtam, laadis uuesti lahtisele isekallurile, et viia see tagasi töötlemisele. Seda tõesti ei olnud meist mitte keegi näinud. Sakslased olid absoluutses hämmingus, nad ei kujutanud midagi sellist ettegi. Minu saksa rohelisest sõber oli Reini-äärse maakonna keskkonnapealik. Ta ütles, et temal on purukspommitatud tehas ja kui ta läheb volikokku raha küsima, siis kohe antakse raha juurde, sest kõik teavad, kui kole ja keskkonda reostav see koht on.

Virumaal oli tõesti jube. Ma loodan, et see on tänaseks muutunud, me nägime 1999. aastal selliseid asju, mida tänapäeval õnneks enam ei ole. Me nägime ära ka Sillamäe, katmata Sillamäe osa, nägime Narva elektriijaama settebasseini. Ilusa poole pealt jäi meelde Purtse loss, mida soovitan kõigile minna vaatama, tänapäeval on ta ilmselt veel paremas korras. Kontrastid olid tohutud.

Üks ettevõtmine oli pärast seda veel, me tegime 2000. aasta alguses Naissaare projekti. Seal osalesime ainult mina, Meelis Lokk, Malev Toom ja siis Hans-Jürgen ja Michael. Naissaar ei olnud siis veel nii kultuurne. Naissaar oli veel... ütleme "huvitavas seisukorras".

Aacheni ja Tartu fotograafide projektiteeskond. Vasakult: Meelis Lökk, Michael Dohle, Hans-Jürgen Serwe, Kalle Müller, Alar Madisson, kätel laseb end kanda Malev Toom. Sirje Madissoni foto 1999.

Kreenholmi Manufaktuur ja Narva kosk. Alar Madissoni foto 1999.

Pommid ei olnud veel hunnikusse korjatud?

Pommid olid metsa all ilusasti, tähendab miinikestad, miinivabrik... Siis oli veel elus toleaeagne legend Petka, kes sõitis rongiga oma baarist sadamasse. Fotosõbrad said sõita rongiga saare peal. Mäletan, et elasime sellesama Petka juures, ta üüris tube. Täiesti korralik, normaalne elamine oli, kuigi ma olin hoiatanud sakslasi, et me läheme üksikule saarele, mis tähendab, et meil ei ole poodi ega midagi sellist. Üks sakslastest läks vahetult veel enne ülemere sõitu Ülemiste keskusse, ostis aurupoti. Ma küsisin, et mis sa sellega tegema hakkad. "No aga lõkke peal saab suppi teha." Kui ta kohale jõudis ja avastas, et Petkal oli baar, kus sai külma õlut, siis ta oli muidugi natuke hämmingus. Seda potti ta ei saanudki kasutada. Aga terve saar oli tollel ajal huvitav, sest seal oli paar püsielanikku ainult, ja need olid veendunud Naissaare fännid: majakavaht ja seesama Petka, kelle elulugu on väga kirju, kui keegi viitsib – uurigu. Kahjuks on ta nüüd juba surnud.

Me ametlikult seda fotogrupperi laiali ei saatnud, aga mingit põrutavat ideed ei ole ka tulnud, mida nüüd võiks koos teha.

Aga uuesti näiteks Virumaad üle vaadata?

Ma kardan, et see on keeruline, sest üks nendest on minuvanune. Malev Toom on minust aasta vanem, Meelis Lokk aasta noorem ja Michael on, kui ma ei eksi, siis mingi viis-kuus aastat vanem. Üks asi on mööda tuhamägesid ronida siis, kui sa oled alla 50. Praegu nagu ei tahaks eriti oravakest kuskil mängida. Ja tegelikult ega seal enam seda ole, mida meie nägime. Meie nägime näiteks Aidu karjääri, kui seal oli veel sammuv ekskavaator. No see oli tohutu suur. Nüüd on seal puhkepargid...

Ekstreemsport, ma ei tea, kas seal on.

Jah-jah, seal kuskil, seal on igasuguseid asju. Ma arvan, et praegu nad ei tunneks enam Ida-Virumaad ära ega toonaseid olusid... Mäletan seda, et olime Toila orust just välja tulnud. Tahtsime süüa, aga süüa ei ole kuskil. Ainus koht oli mingisugune hamburgerikohvik. Ainus toit.

Mina tegin siis ratsionaliseerimise. Mulle ei meeldi hamburgerit süüa niimoodi, et nagu on üleni kastmega koos, võtsin hamburgeri, panin taldriku peale, võtsin noa ja kahvli. Algul sakslased naersid, pärast leidsid, et leiutis on väga hea. Ja see oli selle kohviku esmakordne juhtum, kus kliendid sõid viisakalt noa ja kahvliga hamburgerit.

Üldiselt tore oli see grupp. Meil olid mõned head ideed, aga neid ei löö enam üle. Ja kui üle ei löö, siis lihtsalt niisama tiksuda ei ole ka mõtet.

Mina olen läinud rohkem isikunäituste teed, sakslased, ma tean, on töötubade tegijad. Seda oli juba Naissaares näha. Aga nende jaoks oli huvitav siis, kui me olime just Nõukogude Liidust välja tulnud, ja siis, kui me olime veel Nõukogude Liidus... Nad käisid esimest korda siis, kui me olime veel Nõukogude Liidus, ja nende jaoks oli müstika see, kui ma läksin neile Leningradi vastu suure kollase bussiga. Nad küsisid, et no miks sa nii suure võtsid. Mul oli väga raske neile selgeks teha, et sellist bussi oli mul Tartu autopargist tunduvalt kergem saada kui mingit väikest mikrobussi, mida meil ei ole lihtsalt.

Teine küsimus oli see, kui küsiti, kas bensiinjaam tuleb varsti. Ja ma siis seletan, et meil see buss sõidab üldiselt diisliga ja tal ei lähe vaja... Ja siis ma sain aru, et tegelikult nad tahavad tualetti ja tegin selgeks, et meil on see, et vasakule ja paremale.

Balti elektrijaama settebassein. Alar Madissoni foto 1999.

*Balti Elektriijaama tuhaplatood.
Alar Madissoni foto 1999.*

Kui nad esimest korda käisid, siis meil õnnestus neile näidata isegi Lääne-Virumaal mahajäetud raketibaase ... See oli nende jaoks ekstreemne. Mitte see, et praegu on nii ilus ja nii klanitud ja mitte halvem kui Saksamaal.

Ise ei taha seda tunnistada, aga kui Naissaare projekti tegime, juba siis sakslased ütlesid: teil on selle kümnekonna aastaga tohutult muutunud. Nüüd me oleme Euroopa Liidus ka veel, ei ole enam mingit eksootikat.

Aga näitused... tegite Eestis ka näituse?

Me tegime Eestis mitu näitust. Isegi ei mäleta enam kas kolm või neli näitust Eestis ja sama palju Saksamaal. Kui jälle mingisugune ühine idee tuli, siis panime näituse kokku ja tegime mõlemal pool. Mina olin Eesti-poolse osa... tänapäevaselt öeldes – projektijuht.

Just see negatiivide vahetamise idee oli midagi sellist, mille peale Saksamaal ka keegi polnud tulnud. Need pildid olid niivõrd erinevad, need originaalnegatiivid ja nende töötlemine, see oli ka nii erinev, kuidas keegi nägi... Läksime Maleviga näitust avama Saksamaale ja kui me seal näitust nägime, siis ennast ka üllatas, kuidas keegi oli mingit asja näinud.

Näiteks üks oli pildistanud gei koosolekut tänaval. Mina nagu aktipildistaja, minul oli üks akt. Ja kui erinevalt neid töödeldi ... Mina kasutasin vahetevahel mingeid tehnikaid, sakslased kippusid rohkem leidma mingeid detaile või üks-ühele fotot tegema – täiesti erinevad inimesed. Aga nojah, *otsa lõpi*.

Narva ja Narva galerii? Ma saan aru, et sul on Narva galeriiga ikkagi pikem tutvus.

Nii ja naa. Narvaga otsene tutvus on suhteliselt väike. Aga me teadsime üksteist. Esiteks Narva fotoklubi on asutatud 1979. Asutas selle tookord fotingina Irina Kivimäe ja oli kümme aastat selle juht. Meie Malevi ja Meelisega olime Tartu fotoklubi liikmed. Eks me ikka teadsime ja puutusime kokku mõnede ühisprojektidega. Aga me ei olnud väga tuttavad, teadsime üksteist. Tartu fotoklubi loeti kaheksakümnendatel aastatel Eesti parimaks fotoklubiks, selle tõttu teati Narvas meid ka. Meil olid Tartus väga tugevad tegijad tollel ajal, isegi Tallinnast tulid mõned inimesed meie klubisse. Just sellepärast, et meil toimus regulaarne tegevus. Iga neljapäev oli kokkusaamine. Mina küll muusikuna alati ei jõudnud, aga ikkagi. Seal tutvustati üksteisele uudiseid, klubi juhataja tutvustas kõikvõimalikke konkursse, kus võib osaleda, meil oli üsna aktiivne klubielu. See kestis kuni 1980ndate lõpuni ikka väga aktiivselt. Sealt jäid mõned nimed meelde.

Ma olen Ida-Virumaal näituse teinud ka väljaspool seda fotogruppi, ma olen teinud selle Jõhvis. Sest Jõhvis on väga ilus galerii. See konkreetne näitus, "Pooltund kirjanikuga", on niivõrd mahukas, et see igale poole ei mahu. Jõhvis on temast olnud ainult mingi osa. Sest see on 167 tööd suurformaati pluss 844 fotot virtuaalis, mis nõuab suurt ekraani.

Kuna Narva fotoklubi on Eesti Fotoühingus tervikuna ja liikmed on seal ka eraldi, ja mina olen ka Eesti Fotoühingu liige, siis ma hakkasin mõtlema, kellega oma näituse asjus Narvas rääkida, sest alguses oli mul idee teha näitus linnuses. Aga siis selgus see, et linnus on täis kõikvõimalikke näitusi, ja kohta, kuhu kõik üles panna, pole. Võtsin praeguse juhi Valeri Boltušiniga ühendust ja tema soovitas mulle Narva keskraamatukogu, mis oli minu jaoks väga suurte küsimärkidega koht. Aga selgus, et Narva keskraamatukogu on ilusasti korda tehtud, mitu korrust, ja kui terve maja näitust täis panna, siis mahtus ära. Tõsi küll, kohati olid pildid neljalt realt.

Ja vaatajal oli ilmselt huvitavamgi.

Üldiselt võeti näitus väga hästi vastu, näitus oli seal küllaltki pikalt – 10. oktoobril näitus avati ja oli seal veebruari lõpuni. Algul pidi olema küll jaanuari lõpuni, aga veebruari lõpuni oli sellepärast, et vabariigi aastapäeval oleks näitus üleval. Ega minul selle vastu midagi olnud. Ja nad organiseerisid väga tihedat külastust: koolid ja muud; 167 erinevat pilti seina peal. Vähemalt üle 100 kirjaniku tuuakse sulle koju kätte ja eesti keele õpetaja saab näpuga näidata, et see on see, see on see, see on see. Ja siis saab minna ekraani juurde ja vaadata veel üle. Fotoklubi pealik ütles, et ta ise oli käinud kolm-neli korda vaatamas, niivõrd mahukat näitust ei ole tükk aega neil seal olnud. Narva fotoklubil on mitu festivali, mida nad teevad igal aastal ja regulaarselt, ja mitte ainult Narvasisest, vaid seal on huvitavad autorid mitmetest välismaa riikidest. Ja neil on väga hea järjepidevus.

Tartu fotoklubi hääbumisel oli mitmeid põhjuseid: Nõukogude aja lõpp, rahad läbi, klubielu samuti – kõik vaatasid, kuidas üldse ots-otsaga toime tulla ja oma eluga hakkama saada, ei käi iga neljapäev kohal. Pealekauba olid fotomaterjalid läinud veel defitsiitsemaks ja kallimaks. Meie saime näiteks klubis fotopabereid tänu sellele, et Valeri Parhomenkol olid tuttavad fotopaberit tootvas tehases Piiteris. Ja siis ma mäletan, et sai hangitud talle Latvia buss, et ta tooks fotopaberit Piiterist. Slavichi kaubamärgi paber oli tegelikult väga kvaliteetne, see oli tehtud Bulgaaria fotoemulsiooniga. Aga ütleme niimoodi, et paber oli vene, töötajad olid vene omad... Pärast palgapäeva ei tohtinud ostma minna paar, kolm-neli päeva... Ükskord juhtus, et ma ostsin Slavichi kaubamärgi paberit, mis oli tol ajal suurim paber, ja siis oli täpselt keskel emulsioonivaba riba. Parhomenko naeris: mis sa poest ostsid, neil oli ilmselt palgapäeva-järgne partii. Noh, juhtub.

Narvas on nad suutnud klubi hoida, Irina Kivimäel on praegugi veel eraldi fotogrupp. Ta on minust aasta vanem, nii et nad on olnud ülimalt tegevad ja tegusad. Praegugi ta kutsus mind 31. maiks ja 1. juuniks biennaalile. Esialgu ta tahtis mind žüriisse, kuhu ma ei lähe mitte mingil juhul, sest minu printsiibiga see kokku ei lähe, et ma ütlen, et kellelgi on ilusam töö kui teisel. Ma olen kogu aeg olnud arvamusel, et kui inimesele kasvõi endale meeldib tema foto, järelikult on hea foto. Ja pealekauba iga inimene näeb pilti erinevalt: see, mis mulle võib meeldida, võib mõne inimese panna täiesti näo ära pöörama. Nii et see on väga suhteline. Leppisime kokku, et kui vähegi õnnestub, siis ma lähen vähemalt üheks päevaks, ilmselt teen neile mingi töötoa. Mul on 31. mail Võrus näituse maha võtmine, nii et ma pean seal olema. Aga ilmselt meil see kontakt säilib, sest lisaks sellele oli neil Rugodivis, see on nende kultuuripalee, üleval minu väiksem näitus "Täiskuu kumas".

Narva fotoklubi eestvedaja Valeri Boltušin 10. oktoobril 2024 näituse “Pooltund kirjanikuga” avamisel. Alar Madissoni foto 2024.

Üks osa 10. oktoobril 2024 Narva keskraamatukogus avatud näitusest “Pooltund kirjanikuga”. Alar Madissoni foto 2024.

Nad on väga huvitatud kontaktidest ka väljaspool Narvat. Vanasti, kui sa vene keelt ei osanud, siis Narva ära mine, ma mõtlen nõukogude ajal. Praegu saab seal eesti keelega täiesti hakkama. Aga mul on lihtsam rääkida kasvõi foto

teemadel vene keeles. Vahetevahel tema küsib jälle eesti keeles üle, sest ka teda huvitab, kuidas eesti keeles mingi asi on. Ja nooremad, on juba hoopis teine asi.

Nende klubi tugevus seisnebki selles, et seal ei ole mitte ainult vanurid 79. aastast, vaid seal on ikka ka nooremaid, ja päris tugevaid nooremaid tegijaid.

Mis on nende omapära – nad armastavad, vähemalt nii palju, kui mina olen näinud neid töid, fotot. See tähendab seda, et nende pildid on fotod. See ei ole mingi... *performance*, mingi installatsioon. Neil on *fotod*, nende klubi on *Narva foto* ja seal on fotod... Viimati käisin, siis neil oli mingi festivali, fotofestivali avamine. Ja oli näiteks väga huvitav töö: üks nende klubi liikmetest oli eelmine aasta sattunud Rjazanisse ja pildistanud linna vaatamisväärsus. Nagu meil oli Tartus Jaan Muna, siis neil oli umbes midagi taolist. See oli niisugune hea naturaalne foto. Seal ei olnud mitte midagi ilustatud, mitte millegagi mängitud, mitte ühtegi tehnikat – see oli lihtsalt pildistatud *hea* foto. Nii et, *kui* on ikka keegi just nimelt fotohuviline, siis ta seal saab ikka päris häid asju näha.

Tartus (ohkab) praegu ma isegi ei oska öelda, kes *puhast* fotot teeb, ikka kiputakse *fotokunsti* tegema. Ega omal käedki sellest puhtad ole (naer), aga noh, ma püüan ikkagi foto raames püsida...

Summary

The Contrasts were Enormous

Interview with photographer Alar Madisson

Mare Kõiva

Head of the Estonian Literary Museum folkloristics department
mare.koiva@folklore.ee

The Estonian Literary Museum's photographer Alar Madisson (b. 17.03.1954) is an idea-photographer; from his ideas was born the first outdoor exhibition of University of Tartu professors. For years, in a completely different version, this idea has returned the gaze of the spectator with hundreds of eyes from the end wall of the oldest building of the Estonian Literary Museum. From the photo windows one can encounter the gaze of good-humoured writers from Estonia and Tartu, but the exhibition is even broader: it includes writing folk ranging from literati to poets, with professors among them. Last year and this year Alar Madisson has opened thematic photography exhibitions in Estonian galleries in several places. The large-scale exhibition "Half an Hour with a Writer" was unveiled in the Narva main library, but this offered a very good opportunity to go back in time and recall another photography exhibition – the travels of Estonian (Tartu) and German (Aachen) photographers in east Virumaa in 1999 with exciting photographs that stopped the flow of time and that help us remember the landscape that once was.

Enn Ernits 80

Enn Ernits on mitme eriala ühendaja: eesti loomaarstiteadlane, keeleteadlane ja esperantist, aga ka rahvaluule ja kaljutaide oluline uurija, veterinaariadoktor (1996). Ta on tegev Emakeele Seltsis, Akadeemilises Rahvaluule ja Eesti Akadeemilises Usundi-uurimise Seltsis, Eesti Kaljutaide ühingus jm. Tegemist on inimesega, kes valdab mitme distsipliini empiirikat, on sellest loonud süsteemseid ülevaateid, küllalt erinevad valdkonnad on äratanud uurimisküsimusi ja leidnud vastuseid; ta on edendanud rahvusvahelist tuntust oma valdkondades.

Enn Ernits on sündinud 5. mail 1945 Vara vallas talupidaja peres. Ta lõpetas 1963. aastal Alatskivi Keskkooli ja 1968. aastal Eesti Põllumajanduse Akadeemia veterinaaria teaduskonna veterinaararsti kutsega.

Ernits on töötanud Maaülikoolis õppejõu, vanemteaduri, dotsendi ja professorina. Märkimist väärivad Eesti ja Soome veterinaararstide õpetamine ja abi veterinaaria erinevate suundade väljaarendamisele. Ta on tegutsenud oma eriala ajaloo uurimise ja terminoloogia loomisega, koostanud õpikuid. Tema sulest pärineb tavaõpikute kõrvalt nt “Lingua Latina in anatomia: Ladinakeelsed anatoomiaterminid: Hääldus, struktuur ja sõnavara” (Tartu: Eesti Maaülikool, 2015).

Enn Ernits hoiab 2. detsembril 2024 käes soome-ugri kirjanduskohvikute raamatuesitlusel saadud uute tõlgete raamatut. Paremal kirjanduskohvikute üks eestvedajaid Sergey Troitskiy. Alar Madissoni foto.

Üks maamärk on olnud 1922. aastal rajatud Akadeemilise Loomarstiteadusliku Seltsi (ALS) ajaloo käsitlemine ja ALSi stipendiaatide kogutud andmete analüüsimine. Paljud stipendiaadid lahkusid Eestist poliitiliste olude tõttu, kogutud ainekogud on hajali mitmes arhiivis ja erakätes, seda vajalikumad on ülevaatlikud käsitlused.

Välitööd vajjalaste juures algasid vabatahtlikuna koos Paul Ariste välitöörühmaga, kuigi hiljem jätkas Ernits ametitööst vabal ajal puhkuse ajal oma huvist lähtudes intervjuerimist, et koguda väikese läänemeresoome rahva rahvaluulet, jäädvustades esemelist kultuuri eripära ja sõnavara. Üldteemade kõrval küsitles ta andmeid hingelähedastel teemadel: etnoveterinaaria, etnoastronoomia (rahvalikest uskumustest astronoomideni; vaatles õpetatud ja rahvalike teadmiste põimumist). Vadjamaa kõrval viisid kogumismatkad teda liivlaste, isurite ja teiste väikerahvaste juurde. Ühtlasi andsid kogutud andmed võimaluse uurida vernakulaarseid loomade ravimise ja haiguste määramise oskusi. Ent märkimist väärib ta orienteerumine antiikkultuuri, kesk- ja varauusaja veterinaarias ning sellega seotud võtetes.

Olla aktiivne esperantist, tähendas Nõukogude ajal tegutsemist tõlkijana ja võimalust suhelda ühe populaarsema kunstkeele vahendusel maailma teiste piirkondade inimestega. Ernits arendas esperanto liikumist ka pärast omariikluse taastamist.

Rahvaluule alal on tal teeneid saami ja läänemeresoome mütoloogia ja rahvaluule uurimisel. Omaette valdkond on kaljujoonised. Enn Ernits on Eesti Muinaste Seltsi (asutatud 1988) asutajaliige ja aktiivne välitöödel osaleja. Nende selts lõi täpse kopeerimise ja kaardistamise meetodika. Tänapäevaks on avaldatud kolm osa kaljujooniste katalooge), algusest peale on kaljutaide seltsi kuulunud ka Soome uurijad ning välitööd ja seminarid jätkuvad tänaseni. Seltsi liikmed on kopeerinud Äärisjärve ja Valge mere äärsid leiukohtasid jm, välitööd on neid viinud kontaktideni Skandinaavia, Uuralite jm piirkondade kaljutaidega. Meeskonnad on mitme eriala esindajaid, tänaseid tunnustatud kunstnikke, reaalteadlasi, arheolooge jpt erialade esindajaid. Eesti Vabariigi president tunnustas teda ja Väino Poikalaist 1999. aastal tegevuse eest Valgetähe V klassi teenetemärgiga. Mainigem, et kaljujoonised on olnud tunnustemaatika tuntud kunstnike (Kärt Summatavet, Kaljo Põllu) loomingus, inspireerinud logosid, raamatukujundusi jm. Arvatavasti oli ta esimene, kes jäädvustas kaljutaide vahetusse lähedusse raiutud grafitit, ta otsis väsimatult seoseid eesti lohukivide ja muistsete astronoomiliste vaatluskohtade vahel.

Keeleteadusliku tegevuse eest on Enn Ernits valitud Emakeele Seltsi auliikmeks, ta artiklid on ilmunud Emakeele Seltsi Toimetiste sarja 75. köites "Emakeelest tehiskeelten" (toimetanud Karl Pajusalu. Tallinn, 2017, 757 lk).

Mare Kõiva

Irina Sedakova 70¹

Irina Sedakova nimi on seotud mitme olulise suunaga Venemaa Teaduste Akadeemia Slaaviuuringute Instituudi tegevuses ja struktuuris. Alates 2017. aastast juhib ta tüpoloogiat ja võrdleva keeleteaduse osakonda, säilitades ja jätkates selliste silmapaistvate teadlaste traditsiooni, kes seda osakonda eri aastatel juhtisid, nagu akadeemikud Vladimir Toporov ja Vjatšeslav Ivanov, korrespondentliikmed Tatjana Nikolajeva ja Fjodor Uspenski. 2008. aastal loodi Irina Sedakova algatusel ja juhtimisel Balcanica keskus, mis ühendab ja koordineerib erinevates maailma teaduskeskustes tehtavaid slaavi ja Balkani keelte ja kultuuride alaseid uuringuid. 2021. aastal määrati ta instituudi peamise ajakirja *Slavic Studies* peatoimetajaks.

Irina Sedakova teaduslikud huvid kujunesid välja juba üliõpilasajal, kui ta õppis Moskva Riikliku Ülikooli filoloogiateaduskonna slaavi (bulgaaria) osakonnas. Oma peamisteks õpetajateks bulgaaria keele alal peab ta Miroslov Janakjevit ja Nadežda Kotovat ning võrdleva slaavi keeleteaduse ja etnolingvistika alal Nikita Tolstoid, kelle juhendamisel ta kirjutas oma doktoritöö, seejärel õppis kraadiõppes (1978–1983) ja kaitses doktoritöö “Bulgaaria jõulude ja uusaasta rituaalide leksika ja sümbolism” (1984).

Pärast kraadiõpinguid õpetas Irina Sedakova bulgaaria keelt Moskva Riikliku Ülikooli filoloogiateaduskonnas ning alates 1991. aastast töötab ta Slaavi Uuringute Instituudis, kus tema uurimis- ja organiseerimisoskused arenesid täielikult välja.

Irina Sedakova on avaldanud üle 450 vene-, bulgaaria- ja ingliskeelse publikatsiooni vene ja välismaistes väljaannetes (raamatud, artiklid, arvustused, kroonikad, tõlked bulgaaria ja inglise keelest, õpikud, toimetised kogumikes jne). 2007. aastal ilmus tema monograafia “Balkani motiivid bulgaarlaste keeles ja kultuuris. Emakeelne tekst” ja aasta hiljem kaitses ta samal teemal doktoritöö “Bulgaaria emakeelse teksti keelelis-kultuurilised alused” (2008). Raamat pälvis laialdast tunnustust ja arvukat vastukaja slaavi kultuuriruumis ning 2013. aastal tõlgiti see bulgaaria keelde ja avaldati mainekas akadeemilises kirjastuses pealkirja all “Balkanski motivi v jezika i kulturata na Bulgaritet: Razhdane i edba”. Raamat ja doktoritöö annavad põhjaliku etnolingvistilise analüüsi bulgaaria rahvausundi peamisest osadest – sünni ja inimese esimese eluetapi kujutamisest kogu tema elu perspektiivis (üks “emakeelse teksti” keskseid mõisteid oli *saatus*).

Autor esineb siin kolmes rollis – keeleteadlane, kes analüüsib sünnitusrituaalide leksikat ja selle kultuurilist semantikat; folklorist, kes uurib emaduskompleksiga seotud paröömiat, vanasõnu, ütlosti, mõistatusi, needusi, rituaalseid dialooge jne; ning lõpuks etnograaf, keda huvitab emaduskommitee ja -rituaalide struktuur, nende funktsioonid ja sümbolika. Selle töö tähtsaimad aspektid on etnolingvistiline geograafia (leksika ja rituaalivormide areaalne iseloomustus), samuti oli ta esimene, kes uuris bulgaaria rahvakultuuri esmakordselt sellises mahus Balkani keelt ja kultuuri ühendavas kontekstis.

Irina Sedakova oma juubelil lapselastega. Foto juubilari isiklikust arhiivist. 2025.

Paljusid selles töös käsitletud teemasid jätkas ja arendas autor edasi oma hilisemates artiklites ja ülevaadetes. Tema tööde põhiteemaks jäi bulgaaria keel ja bulgaarlaste traditsiooniline vaimne kultuur nende sisemises ühtsuses, kuid aastate jooksul on raamistik laienenud, bulgaaria teema on toodud üleeuroopaliselt slaavi konteksti ja laiaulatuslikku Balkani uurimisse (bulgaaria-vene võrdlused, vene, türki, kreeka laenud bulgaaria keeles ja rahvakultuuris), seda on laiendatud üleeuroopaliselt etnokultuurilisse konteksti.

Etnolingvistiline uurimisala on Irina Sedakova uurimustes aja jooksul rikastunud uute etnokultuuri valdkondadega nagu onomastika (bulgaaria nimi ja nimetamine, selle funktsioonid, semantika, semiootika), kultuuritraditsioonide semantiline domineerimine ja kontseptsioonid (saatus, elu, rada, vanadus, algus, vaesus-rikkus, kergus-raskus, pehme-kõva, hüvastijätt-andestamine jm), sugulusterminoloogia, rahvakalender, rahvademoneerimine, rahvakultuuri väärtussüsteem, rahvausund ja pühakute kultus, kõne etnograafia, folkloori keel ja poeetika (epiteet ja metafoor vanasõnades ja ütlustes, needused, paröömia), sotsiolingvistika (stereotüübid, klišeed, tsitaadid, reklaam, etikett, sotsiaalsed liikumised jne), kultuuri semiootika jne. Selles pole midagi juhuslikku, need teemad on olnud Sedakova tähelepanu all juba aastaid; ta pöördub nende juurde korduvalt tagasi, pühendab neile konverentse ja sümpoosioone ning kaasab kolleegid nende arendamisse.

Irina Sedakova on üks kollektiivselt loodud viieköitelise etnolingvistilise sõnaraamatu "Slaavi antiik" autoritest, kes Nikita Tolstoi peatoimetamisel on kirjutanud teosesse 32 artiklit. Tema uurimistöö traditsioonilise vaimse kultuuri valdkonnas ei piirdu kabinetiteadusega – ta on korduvalt teinud välitööd Bulgaarias ja Bessaraabias ning osalenud Slaaviuuringute Instituudi Poola-ekspeditsioonidel.

Irina Sedakova teeb palju teaduslikku ja korralduslikku tööd. Alates 1993. aastast on ta korraldanud iga-aastaseid rahvusvahelisi konverentse "Balkani lugemised" ja Balcanica keelelis-kultuuriliste uuringute keskuse ümarlaudu (selliseid konverentse on toimunud üle 25). Alates 2004. aastast on Irina juhtinud rahvusvahelist interdistsiplinaarset projekti rituaalse aasta uurimiseks, mille raames on korraldatud 14 konverentsi erinevates Euroopa linnades; ta on korraldanud kuus sektsiooni rahvusvahelistel kongressidel, osalenud kolmeteistkümne iga-aastase kogumiku "The Ritual Year" väljaandmise töörühmas ning olnud külalistetoimetaja kuues ajakirja Folklore: Electronic Journal of Folklore ja Yearbook of Balkan and Baltic Studies temaatilistes numbrites.

Irina Sedakova toimetamisel on ilmunud üle neljakümne temaatilise kogumiku ning konverentside ja ümarlaudade materjalid ja teesid. Ta on mitme vene ja välismaise ajakirja toimetuskolleegiumi liige, Rahvusvahelise Etnoloogide ja Folkloristide Seltsi (SIEF) liige, osalenud paljudel slavistide ja balkanistide kongressidel ning arvukatel rahvusvahelistel ja vene konverentsidel ja sümpoosionidel. Aastate jooksul on ta pidanud loenguid Moskva (Moskva Riiklik Ülikool, RSUHU), Exeteri (Ühendkuningriik), Bulgaaria, Jaapani, Eesti, Belgia ja USA ülikoolides.

Suurte teenete eest bulgaaria keele õppimisel on Irina Sedakovale omistatud Bulgaaria Teaduste Akadeemia kuldne märk; 2024. aastal omistati talle Venemaa Föderatsiooni teaduse ja kõrgtehnoloogia teenelise töötaja tiitel.

Õnnitledes Irina Sedakovat juubeli puhul ei saa piirduda tema teadussaavutuste ja haldusalaste teenete loetlemisega. Võimatu on jätta vähemalt lühidalt mainimata tema isiksuse võlu, pühendumist teadusele, kindlameelsust teaduslikes ja ühiskondlikes

seisukohtades, lojaalsust oma õpetajate mälestusele ja nende õpetusele. Kõik see on ühendatud erakordse tähelepanelikkusega kolleegide ja üliõpilaste suhtes, peenuse, õrnuse ja lahkusega. Irina Sedakova ei loo mitte ainult teadust, vaid loob enda ümber ka kõrgete humanistlike väärtuste, tõelise intelligentsuse ja õilsuse maailma. Iga talle lähedane inimene tunneb end selle maailma osana. Südamlikud õnnitlused juubeli puhul ning soovid uuteks loomingulisteks õnnestumisteks, terviseks ja heaoluks paljudeks aastateks saadavad Irina Sedakovale tema sõbrad ja kolleegid, kes teda hindavad ja armastavad.

Svetlana Tolstaja
smtolstaya@yandex.ru

Kommentaar

¹ Originaal: Svetlana Tolstaja 2025. Slovo o Irine Aleksandrovne Sedakovoi. – *Slavjanovedenie* 2.

Konverents “Laulu, pillimängu ja tantsu seosed pärimusmuusikas: vaateid minevikust tänapäevani”

14. traditsioonilise laulu konverents toimus 25.–27. novembrini 2024. aastal Tartus Eesti Kirjandusmuuseumis. Konverents keskendus pärimusliku laulu sidemetele pillimuusika ja tantsuga, mis elavas traditsioonis moodustavad sageli sünkreetilise terviku. Mitmed rahvamuusikud olid ja on nii head lauljad kui ka osavad pillimängijad. Eriti just meelelahutuseks mõeldud laulud sobisid oma rütmi ja viisi poolest sageli tantsuks ja neid esitati pilli saatel. Tänapäevastes esitustes kombineerivad folklooriansamblid sageli laulu ja pillimuusikat, näiteks lisades traditsioonilistele *a cappella* lauludele pillisaate, et muuta vanad viisid värskemaks; või esitades laule ja pillilugusid vaheldumisi, et pakkuda kõlalist mitmekesisust. Esituskunstidel on kogukondades oluline roll oma kultuuripärandiga sideme hoidmisel, samuti sobib see hästi kohaliku omapära tutvustamiseks kogukonnast väljaspool. Konverentsil kõnelesid ka mitmed praktiseerivatest muusikutest uurijad.

Mitmesugused pärimuslikud laulustiilid on tihedalt seotud pillimuusikaga ning pillimuusika on mõjutanud nende stiili. Juhan Uppin kõneles päkarauakandle mängutehnikast ja mõjutustest selle esitusstiilis, kus segunevad arhailine katmistehnika ja uuemale rahvamuusikale omane akordisaade. Melita Ivanovska ja Gordana Taseva-Ilievska rääkisid Põhja-Makedoonia Injevo küla traditsiooniliste laulustiilide seostest kohaliku torupilli *gajdaga* küla kõige tuntuma lauliku Slobodanka Miteva (1843–1918) näitel. Susanne Rosenberg käsitles *trallingut* ehk tantsu saateks soololaulmise traditsiooni Rootsis ja selle seoseid tavapärase, viiulil mängitud tantsumuusikaga.

Paneelis, mille fookuses olid vokaaltehnikad ja traditsioonilised laulustiilid, kõneles Halyna Pshenichkina folkloori taaselustamisest Vilniuses tegutseva Leedu folklooriansambli Namysto näitel, kes esitab Ukraina rahvalaule. Zane Šmite tutvustas Lääne-Lätis Alsunga regioonis asuva suiti kogukonna polüfoonilist laulustiili, tuginedes uurimusele, kus digitaalsete vahenditega võrreldi burdooni laulmist suiti laulurühmadest tehtud helisalvestustes.

Pillimängu teemat jätkas Kadri Allikmäe magistritööl põhinev ettekanne, mis rääkis muusikalise vormi variatsioonidest Torupilli Jussi ehk Juhan Maakeri (1845–1930) lugudes ja tutvustas värvidel põhinevat motiivianalüüsi meetodit. Järgnevates ettekannetes kõneldi laulu ja pillimängu ühendamisest ning traditsiooni ja modernsuse kokkupuudetest. Hanna Miina Kivisäk uuris viiuli saatepartii kujundamist laulmisele eesti rahvapäraste viiuldajate näitel. Inna Lisniak kõneles eepiliste rahvalaulude žanri muutumisest Ukrainas 1960. ja 1980. aastate sotsio-kultuurilises kontekstis: fookuses oli

laulja ja banduura-mängija Halyna Menkush (sünd 1944), kes oli üks vähestest *duumade* esitajatest nõukogude perioodil, mil folkloori püüti rakendada ideoloogia teenistusse. Ewa Paśnik-Tułowicka uuris pillide rolli hiina suulistes folkloorižanrites, hõlmates nii ajaloolist traditsiooni kui ka tänapäeva. Ettekanne vaatles muusikainstrumente mineviku ja oleviku vahelise dialoogi ja sümboolsete tähenduste loomisel, narratiivses jutuvestmises, kultuurilises ülekandes ja kunstilises väljenduses.

Iryna Sikorska ja Antonina Azarova käsitlesid oma ettekandes “Ukraina muusikafolkloori esitamise funktsioonid ja vormid Baltikumis ja Skandinaaviamaaades” nimetatud maade kultuurisuhteid alates 19. sajandist, rände mõju ning koorilaulu rolli kultuurisidemete edendamisel. Erilist tähelepanu pöörati iseseisvusjärgsele perioodile ja hiljutistele rändelainetele pärast Venemaa sissetungi Ukrainasse, mis on veelgi süvendanud Ukraina muusikalise pärandi lõimumist nende riikide kultuuriruumi. Eero Peltonen vaatles 1930. aastal Karvias üles kirjutatud nahamädanike (‘küüneviha’) ravimise loitsu rituaalset kasutamist, tutvustades, kuidas ta isiklike katsetuste ja interdistsiplinaarse lähenemise (sh jungiaanlik psühholoogia ja Põhjala mütolooogia) kaudu otsis võimalusi traditsioonilise tervendamispäritavita taaselustamiseks ja kaasajale kohandamiseks. Mõlemad ettekanded tõid esile traditsiooni ja kohanemise dünaamilise koosmõju, näidates, kuidas folklooripäritavita muutuvad uutes kultuurilistes ja sotsiaalsetes kontekstides.

Paneelis, mis käsitles laulu, instrumentaalmuusikat ja tantsu päranditurismis, arutleti ühelt poolt selle üle, kuidas pärimusmuusika mõjutab piirkonna kuvandit, turismi- sihtpunktide valikut ja turistide rahulolu, ja teiselt poolt, kuidas traditsiooni esitamine publikule mõjutab pärimuse jätkusuutlikkust ja tähendust kohaliku kogukonna jaoks. Paneeli ja järgneva samateemalise arutelu korraldasid Kristin Kuutma TÜ UNESCO õppetoolist ja Janika Oras ning Pekka Huttu-Hiltunen Pärimuslaulu Teekonna Assotsiatsioonist, mis valmistab ette Euroopa Nõukogu turismiteekonna projekti, loomaks Norrat, Ida-Soomet ja Baltimaad läbivat päranditurismi marsruuti.

Nimetatud paneeli raames vahendas Astrid Selling, kuidas taaselustatud mailaulu traditsiooni kasutati Rootsis, Blekinges järjepideva kogukonna kultuurilises identiteedis, ja samuti kontaktide loomises uus- ja suveasukatega, mis ühtlasi eeldab kohandamist ja vastastikust üksteisega arvestamist. Sofia Joonsi ettekanne käsitles 2024. aastal korraldatud eestirootslaste laulu- ja tantsupeo näitel eri laulustiilide ja eri keeltes laulude rolli heterogeense kogukonna identiteediloomes. Helen Külvik jälgis seto leelo rolli kohalikus turismis turistide tellimust täitva giidi ja leelokogukonna liikme hübriidselt positsioonilt, tuues esile kultuuri kogukondlike tähenduste tundliku “tõlkimise” vajadust ja eduka kultuuridevahelise suhtlemise mõlemat poolt rikastavat toimet. Lea Wierød Borčak kõneles oma ulatuslikumale uurimusele tuginedes laulu vastandlikest tähendustest ja laulmisega suhestumisest tänapäeva Taanis, kus positiivsete hoiakute kõrval on täheldatav tendents vältida ühislaulmist seotud poliitiliste assotsiatsioonide tõttu.

Konverentsi ümarlaud laulust ja rahvamuusikast päranditurismis. Vasakult moderaator Kristin Kuutma, Pekka Huttu-Hiltunen, Sofia Joons, Triinu-Liis Tarros, Helen Alumäe (Külvik), Astrid Selling, Lea Wierød Borčak, Janika Oras. Alar Madissoni foto 2024.

Olha Pavlushenko käsitles pere ja abieluga seotud kontseptsioone Ukraina folklooris, keskendudes arhailistele tekstidele. Uurimusest kerkisid etnolingvistiklise ja kognitiivse analüüsi tulemusel esile matriarhaalsed struktuurid, monogaamia ja sümbolsete kujundite roll Ukraina kultuurilise identiteedi kujundamisel. Inna Horofianiuk analüüsis fonoloogilisi, leksikaalseid ja grammatilisi variatsioone rahvalauludes. Uurimus näitas, kuidas käsikirjalised tekstid on säilitanud Podoolia murde keelelised omadused ning aitavad mõista selle rolli ukraina kirjakeele kujunemises. Olha Petrovych, Inna Zavalniuk ja Valentyna Bohatko esitlesid Podoolia piirkonna rahvalaule käsitlevat uurimust, mis avas vokatiivide rolli sotsiaalses suhtluses, emotsionaalses väljenduses ja kultuurilise identiteedi kujundamises. Ettekanded tõid esile keele, folkloori ja rahvusliku identiteedi vastastikuse seose, näidates, kuidas folklooritekstide keeleline analüüs aitab avastada ja mõtestada kultuurilisi väärtusi ja ajaloolisi muutusi.

Viimases paneelis jõuti ringiga tagasi Eesti aladele. Žanna Pärtlas kõneles seto leelo viiside tüpoloogia koostamisest, tuues välja sealse polüfoonilise laulutraditsiooni spetsiifika. Seto viiside tüpoloogia avaldatakse elektroonilisel kujul ning sellel on nii akadeemiline kui ka praktiline väärtus. Anneli Kont keskendus eesti ja soome kultuuride

kokkupuutepunktidele, otsides Kuusalu tantsulugudele vasteid üle lahe Soome kagurannikul. Taive Särg ja Leanne Barbo uurisid labajala mõiste päritolu ning kõrvutasid labajalga sarnaste nähtustega Eesti piirialadel. Paralleele otsiti nii teiste rahvaste sarnastest tantsudest ja muusikast kui ka lähedase kõla ja tähendusega sõnadest.

Töötoas "Traditsioon kohtub tehnoloogiaga. Digitaalne mitmehäälse seto leelo õppevahend" tutvustasid seto leelo alternatiivset noodikirja seda arendava rühma liikmed Janika Oras, Mari Palolill, Žanna Pärtlas, Tanel Torn ja Hans-Gunter Lock, koos projektipartneri Lummo Kati leelopargiga Meel Valgu juhtimisel. Kuulajatele tutvustati loodud veebirakendust ja kõigil oli võimalus kogeda selle abil toimuvat õppimist.

Järgnenud kontserdil kuulati Eesti Vabariigi pillimehe tiitlit kandva Juhan Uppina virtuoosset lõõtsa- ja päkarauakandle mängu ning seejärel haruldast vanemas stiilis mitmehäälset leelot Lummo Kati leelopargi esituses.

Natali Ponetajev, Olha Petrovych, Janika Oras

25 aastat muinasjuttude vahel

Muinasjutuseminarid 15, muinasjutuprojekt 25

19. detsembril 2024 toimus Meremäel Kirsi Talo puhkemajas Eesti Rahvaluule Arhiivi ja Tartu Ülikooli kultuuriteaduste instituudi muinasjuttude töörühma 15. muinasjutuseminar “Muinasjuttude vahel”. Ettekandeid pidasid Kärri Toomeos-Orglaan, Mare Kõiva, Mairi Kaasik, Andreas Kalkun, Ülo Valk, Kristel Kivari, Ott Heinapuu ja Risto Järv. Kõneks tulid folkloristide Ello Kirsi ja Rudolf Põldmäe kogutud pärimus, uusšamanism, muinasjuttude morfoloogia ning paljud muud muinasjuttudega seotud teemad. Arvuvõlu tunnevad muinasjutu-uurijad hästi – muinasjutuarvuks on 3 ja selle kordsed, samuti 7. Argielus armastame tähistada nulli või viiega lõppevaid tähtpäevi – olgu inimestel või institutsioonidel. Nii saigi seekordse muinasjutuseminariga märgitud mitut tähtpäeva: 15. korda toimuvat seminari ning muinasjuttude töörühma lõppevat 25. tegevusaastat. Aastate jooksul seminarisarjas peetud ettekandeid järjestikku seades selgus lisaüllatusena, et ühtekokku tehtud 114 ettekannet on pidanud kõigiti juubeldamisväärt arv esinejaid – 50 erinevat ettekandjat. Nii andsid need arvud ajendi väikeseks tagasisivaateks nii muinasjutuseminarile kui muinasjuttude töörühmale.

*Kuulajad VII seminaril “Jutte maalt ja merelt. Hiiumaa juttudest, paikadest ja inimestest”
16. 08. 2016 Hiiumaal Kärddlas Hiiumaa Muuseumis. Alar Madissoni foto. ERA, DF 35621.*

Muinasjuttude töörühm ja XI seminari "Elas kord..." esinejad 29.09.2021 Tartus Eesti Rahva Muuseumis. Alar Madissoni foto. ERA, DF 51434.

Veerandsada aastat tegutsenud muinasjuttude töörühma esimeseks sihiks sai eesti imemuinasjuttude teadusliku antoloogia ettevalmistamine, tüpoloogia korrastamine ja andmebaasi loomine. Eesmärgid laienesid, ette võeti ka teiselaadseid väljaandeid ning plaani teised muinasjutuliigid. Kuuendast tegevusaastast alates sai töörühma iga-aastaseks tavaks pidada ühes Eesti paigas ühepäevast muinasjutuseminari. Kõige esimene seminar toimus hoopis Eestist väljas – Ida-Lätis Ludza piirkonnas ehk Lutsimaal, kunagiste väljarännanud lõunaeestlaste keelesaarel, ajendiks Oskar Kallase Lutsi muinasjuttude koguteos, mille töörühm veebiväljaandena koos omapoolsete kommentaaridega 2009. aastal üllitas. Seejärel on seminari peetud igal aastal Eesti eri paigas, nii suurtes saalides kui ka õdusates taretubades. Seminaripaika valides ongi lähtutud kas konkreetsest valminud väljaandest või mõnest muust tegevusest-tähtpäevast, millega muinasjuttude töörühm parajasti kas otse või otsapidi seotud on. Ühel korral, koroonaaastal 2020 jäi seminar ära, kuid järgmisel aastal peeti rea hoidmiseks kaks üritust: "Elas kord" 2021. aasta septembris Tartus Eesti Rahva Muuseumis ja "Arhiivist vällä / Arhiivist välja" novembris Vana-Võromaal Räpina Loomemajas. 2019. aastal korraldas töörühm Põlvamaal Cantervilla lossis traditsioonilist seminariformaati laiendades eesti folkloristide talvekonverentsi pealkirjaga "Piiritu muinasjutumaailm".

Osa kuulajaid XV seminaril “Muinasjuttude vahel” Setomaal Meremäel Kirsi Talos 19.12.2024. Enn Kalev Tarto foto. ERA, DF 50223.

Algusest peale on seminaride eesmärgiks olnud pakkuda muinasjutuhuvilistele nii suuremaid üldistusi kui ka juhtumianalüüse, parajasti töölaual olevate teemade vahetuvõtteid ning laiendatud sissevaateid juttude toimetamis- ja avaldamistemaatikasse. Lisaks muinasjutuainese käsitlejatele on kutsutud kõnelema ka teiste teemade uurijaid, räägitud piirkonna kohapärimusest, mängutraditsioonist või lauludest. Sageli on aastate jooksul olnud põhikorraldajale Eesti Kirjandusmuuseumile abiks kohalik koostööpartner, kes on aidanud üritust tutvustada ning kokku tuua kohapealseid kuulajaid. Seminaride raames on peetud ka mõttetalguid (2013. aastal “Kuhu kulged, rahvajutuväljaanne?” ning 2011. aastal “Milliseid võro muinasjutuväljaandeid me tahame?”).

Kuigi samas paigas pole mitut muinasjutuseminari seni veel peetud, paistavad siiski korduvana silma teatud piirkonnad – ka Setomaal oldi nüüdseks juba kolmandat korda (varem 2011. aastal Obinitsas ja 2018. aastal Piusa ürgoru puhkekeskuses). Seekordse seminari paiga ja nime valikul olid olulised EKM Teaduskirjastuse värske kogumik “Maailmade vahel” Ello Kirsi kogutud juttudest (muinasjuttude töörühma liige Kärri Toomeos-Orglaan kirjutas kogumikku ühe saateartiklile ja koostas väljaande tüübiregistri) ning 20 aasta möödumine muinasjutuekspeditsioonide algusest Setomaal (need täiendasid nii meie arhiivkogusid kui ka järgnevalt töörühma väljaandeid rohke uuema muinasjutuainesega).

Aastate jooksul on enamik seminari esinejaid tulnud mõistagi muinasjuttude töörühmast enesest, kuhu 2024. aastal kuulusid Risto Järv, Mairi Kaasik ja Kärri Toomeos-Orglaan – kõik projektiga seotud selle algusest, 1999. aastast. Pikka aega (2008–2021) kuulus töörühma Inge Annom. Meie kauaaegseteks konsultantideks, eriti projekti algusaastail, on olnud jutu-uurijad Pille Kippar Tallinna Ülikoolist, Kristi Salve ja Mall Hiemäe Eesti Kirjandusmuuseumist, usundiurija Ülo Valk Tartu Ülikoolist ning jutuvestja-koolitaja Piret Päär. Aja jooksul on töörühmas kaasa löönud paljud abilised: Anu Jalas, Karoliina Kagovere, Karin Krondel, Kaisa Kulasalu, Liilia Laaneman, Evelin Lepp, Moon Meier, Reeli Reinaus, Aive Roots, Jaanika Teemus, Maarja Villandi-Reiljan ning mitmed teised. Algselt Tartu Ülikoolis alguse saanud töörühma kese liikus alates 2009. aastast Eesti Kirjandusmuuseumisse, kuid koostöö ja vastastikune abi on jätkunud läbi aastate. Nüüdseks on kõikjal formeerunud järjest suuremate uurimis- ja publitseerimisstruktuuride poole, kuid väikese mitteametliku üksusena on ka muinasjuttude töörühm oma seni sümbiootilist tegevust jätkanud. Veebilehelt <https://www.folklore.ee/era/teema/muinasjutt.htm> saab ülevaate töörühma varasematest seminaridest ja muust tegevusest.

Lisaks raamatutele-veebiväljaannetele (akadeemilistele, rahvaväljaannetele ja lasteväljaannetele) on töörühmal valminud aastate jooksul veel näiteks DVD, topelt-CD ja muinasjutuväljaanne kaartidena. Arvestuse järgi esitleti seminaril töörühma 23. ja 24. väljaannet – veebikogumikku “Valge härg” ning raamatukest “Oled sa näinud valget härga”. Esmalt 2009. aastal ilmunud ning nüüdseks läbimüüdud seto jutuvestjate DVDst “Valgõ härg. Kats tosinat seto jutust (ja üts viil liisna)” valmis samanimeline veebiversioon, mis on nüüd kõigile jutusõpradele kättesaadav veebilehelt <https://www.folklore.ee/muinasjutt/valgoharg/>. Juturühma 25 tööaastat märkima mõelduna ilmus aga lustiraamat “Oled sa näinud valget härga? Veerandsada lõputa lugu ja ahel(muinas) juttu”. Tõsi on, et muinasjuttude töörühma põhieesmärgi suunas – avaldada *Monumenta Estoniae antiquae* muinasjutuseerias kõigi jutuliikide akadeemilised tüübiväljaanded – on veel pikk tee käia. 2024. aastal alustati alles legendiliste muinasjuttude köite ettevalmistamisega ning järke ootavad rumala vanapagana ja naljandite köited. Nii ollakse tulenevalt mahukast materjalihulgast ja töörühma muudest ülesannetest kardetavasti alles teekonna keskel. Et natukenegi lõpuotsale lähemale saada, valmiski vaheväljaandena ülevaade ATU tüübikataloogi lõpuosast – vormel-muinasjuttudest. Eks “lõputa lugu” kõla muidugi mitmetähenduslikult...

Risto Järv

Kroonika

Akadeemilises Rahvaluule Seltsis

13. veebruaril kuulati Kärri Toomeos-Orglaane ettekannet “Pimedusest sünnib valgus”. Ettekandes räägiti Kaarel Jürjensoni, Eva Raguli ja teiste pimedate jutustajate repertuaarist, kogumissituatsioonidest ning erinevatest käsitlestest pimedate jutustajate uurimisel.

27. veebruaril esines Piret Paal ettekandega “Meditšiinantropoloogiline ja lingvistiline uuring elu lõpu ja surmaga seotud teadmiste tõstmiseks ehk milleks ARS MORIENDI?”. Daniel Sävborg tutvustas oma raamatut “Händelser ur Sveriges ohistoria. En försvunnen tid” (“Events from the Un-History of Sweden: A Lost Age”).

20. ja 21. märtsil korraldas ARS koos Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonna, Eesti Akadeemiline Usundiloo Seltsi ja Kodavere Pärimuskeskusega Tartumaal Peipsiääre vallas Kadrina mõisa külalistemajas folkloristide XIX talvekonverentsi “Paralleelmaailmad ja paralleelpärimused”.

Eesti Rahvaluule Arhiivis

5. detsembril 2024 viis Risto Järv läbi Eesti Rahvakultuuri Keskuse korraldatud avaliku veebikoolituse “Kus see lugu siis on ja kuidas ma temani jõuan?”.

6. detsembril 2024 pidas Anu Korb Lääne-Nigula kihelkonnaraamatu esmaesitluse puhul toimunud konverentsil Lääne-Nigula kirikus ettekande “Lääne-Nigula rahvapärимusest”.

7. detsembril 2024 viis Janika Oras Tartus Eesti Kirjandusmuuseumis läbi Seto leelokooli, seto mitmehäälsuse töötoa lauluema Miko Od’e lauludest.

17. detsembril 2024 pidasid Eesti Kirjandusmuuseumis 68. Kreutzwaldi päevade ja Medica XVII konverentsil “Vaimne tervis, isik ja kogukond kultuuriloolises perspektiivis” ettekanded ERAst Andreas Kalkun (“Arstiabi mõisast: talupoja vaade”) ning Taive Särg, Mark Mets, Natali Ponetajev, Kadri Vider, Mari Väina, Kaarel Veskis ja Mia Marta Ruus (“Muusika mõnu ja valu küsitluse “Muusika minu elus” tekstide arvutianalüüsi põhjal”).

18. detsembril 2024 rääkis Risto Järv muinasjutu-uuringutest muinasjuttudele ja mälestustele pühendatud Vikerraadio saates “Huvitaja”, küsitles Krista Taim.

19. detsembril 2024 toimus Setomaal Meremäel Kirsi talo puhkemajas 15. muinasjutuseminar “Muinasjuttude vahel”. Ettekannetega esinesid Kärri Toomeos-Orglaan (“Huvitavaid leide Ello Kirsi jutukogumist”), Mare Kõiva (“Noa laev ja üleilmne veeuputus”), Mairi Kaasik (“Ühest déjà-vu elamusest 2006. aasta Värska välitöödel. Vee- ra Hirsiku ja tema ema Anna Pihotalo muinasjutud”), Andreas Kalkun (“Seto naiste uued improvisatsioonid. Religioossed praktikad muutumises”), Ülo Valk (“Neoanimism ja muinasjutt”), Kristel Kivari (“Igatsus muinasjutu järele. Uusšamanistlikes kogukondades esile kerkivatest jutumotiividest ja nende rollidest”), Ott Heinapuu (“Kuidas rakendada Alan Dundese Põhja-Ameerika indiaani muinasjuttude morfoloogiat Vanas Maailmas?”) ja Risto Järv (“Need lõputa muinaslood”). Esitleti veebiväljaannet “Valge härg. Kaks tosinat setu muinasjuttu (ja üks veel pealekauba)” (koostanud Risto Järv, kujundanud OÜ Lorem Ipsum) ning raamatut “Oled sa näinud valget härga? Veerand-sada lõputa lugu ja ahel(muinas)juttu” (koostanud Risto Järv, kujundanud Siret Roots, EKM Teaduskirjastus 2004). Ürituse korraldasid Eesti Rahvaluule Arhiiv ning Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakond.

27. detsembril 2024 pidas Andreas Kalkun Uusvada külas Seto Instituudi seminaril ettekande soome folkloristi ja rahvaluulekoguja Armas Otto Väisäneni setoteemalistest kirjutistest.

27. detsembril 2024 osales Olha Petrovych veebi teel 7. noorte teadlaste töötoas arvuti-teaduse ja tarkvaratehnika alal (CS&SE@SW 2024), Kryvyi Rih Riiklikus Ülikoolis ettekandega Ukraina rahvalaulude teemamudeldaminest (“Topic Modelling of Ukrainian Folk Songs: A Case Study on Podillia Region”).

18. detsembril 2024 esines Janika Oras veebis Eesti Folkloorinõukogu piirkondade kuraatoritele ettekandega laulmise tähendustest “Esinemine ja osalemine – ja väljalülitamine. Kunagised ja tänased laulmispraktikad”.

3. ja 4. jaanuaril 2025 korraldas Inna Lisniak Pärnus Manija saare muuseumis ja kaasaegse kunsti muuseumis Ukraina rahvalaulude jõuluürituse.

17. jaanuaril Eesti Kirjandusmuuseumis toimunud Jaan Kaplinski päeval “Meel unus metsade taha” esines Risto Järv ettekandega “Loodus ja lootus teistmoodi muinaslugudes”.

25. jaanuaril viis Janika Oras Tartus, Eesti Kirjandusmuuseumis läbi Seto leelokooli, seto mitmehäälsuse töötoa, mis keskendus Martina Ir'o lauludele.

31. jaanuaril Eesti Kirjandusmuuseumi sõbra auhinna üritusel küsitles värsket sõbra auhinna saajat Risto Järv. Pärast auhinna üleandmist toimunud raamatuesitlustel tutvustati ka väljaannet "Oled sa näinud valget härja? Veerandsada lõputa lugu ja ahel(muinas)juttu". Rahvaluulearhiivi käigukoridoris avati Juka Käärmanni seto muinasjuttude savikujude näitus "Mis nägu on saatus?" (kuraator ja kujundaja Pille Niin). Esines seto jutuvestja Terje Lillmaa.

2. veebruaril pidas Mari Väina Eesti Vabaõhumuuseumi küünlapäeva tähistamise seminaril, kus käsitleti naiste valikuvabadusi erinevatel aegadel ja eri kultuurides, loengu eestlaste seksuaalelust regilauludes.

3.–6. veebruarini osalesid Liina Saarlo ja Mari Väina läänemeresoome regilaulude uurimise rahvusvahelise FILTER tööühma tööseminaril Nina kordonis.

13. veebruaril pidas Kärri Toomeos-Orglaan Akadeemilise Rahvaluule Seltsi kõnekoosolekul ettekande "Pimedusest sünnib valgus".

16. veebruaril avaldati ERRi teadusuudiste portaalis intervjuu Janika Orasega veebirakenduse teemal, mis on loodud seto leelo õppimiseks. Küsitles teadusportaali Novaator toimetaja Sandra Saar.

18. veebruaril tunnustas Tartu linn Kultuurikandja 2024 konkursil aasta kultuuri-sündmusena Eesti Kirjandusmuuseumis ja TÜ loodusmuuseumis toimunud Euroopa Kultuuripealinn Tartu 2024 rahvusvahelist tehnoloogilise kunsti näitust "Metsavaimud masinas", mille eestvedajateks olid Taive Särg, Ave Goršič, Evelyn Raudsepp ja Henri Hütt.

21. veebruaril andsid Inna Lisnjak ja Natali Ponetajev Tartus Jakobi galeriis kontserdi "Vankumatud meloodiad: Ukraina ja Eesti vabaduse rütmid". Kontsert oli osa näituse "Abstraktne reaalsus" publikuprogrammist.

22. veebruaril oli ETV2 eetris sarja "Haruldused Eesti Kirjandusmuuseumi arhiiv-raamatukogus" videoklipp Risto Järve lühiloenguga "Esimesed muinasjuturaamatud".

23. veebruaril oli ETV2 eetris sarja "Haruldused Eesti Kirjandusmuuseumi arhiiv-raamatukogus" videoklipp Taive Särje lühiloenguga "Rahvalaul raamatus".

24. veebruaril pidas Kärri Toomeos-Orglaan EELK Nõo Püha Laurentsiuse kirikus Eesti Vabariigi aastapäevale pühendatud teenistusel ettekande Eesti Vabariigi aastapäeva tähistamise traditsioonist.

25. veebruaril esines Inna Lisniak Pärnus Uue kunsti muuseumis kirjandus- ja muusikaõhtul “Lesia ja Lydia”, mis oli pühendatud luuletajate Lydia Koidula ja Lesia Ukrainka loomingule.

27. veebruaril viisid Natali Ponetajev ja Mathilda Matjus koos Kristel Kivariga Tartu Ülikooli lahtiste uste päeval läbi folkloristika eriala tutvustava õpitoa “Mäletan-tuletan-oletan. Välitöödest, arhiividest, tantsudest ja lauludest”, kus muu hulgas tutvustati ERA kogusid ning räägiti ERA Mulgimaa välitöödest.

1. märtsil osutus Taive Särg valituks Keithy Kuuspu ja Katariin Mudisti näituse “Kahjuks ei osutunud te sellel korral valituks” raames toimuval performatiivsel auhinnagalal, ja talle anti üle Taavi Teeveti valmistatud auhind “Aasta sulane”.

3.–7. märtsini Tartus toimunud DHNB 2025 konverentsil esinesid ERAst Risto Järv, kes rääkis tehisintellekti kasutamisest muinasjutu-uurimisel (“Analysing Fairy Tales with AI: Identifying Violent Deaths and Propp’s Functions”), Liina Saarlo, Kati Kallio, Maciej Janicki, Mari Väina pidasid ettekande koopiate ja mahakirjutamiste tuvastamise võimalustest arhiveeritud laulutekstides läänemeresoome regilaulude andmebaasis rakendatud sarnasusarvutuste abil (“Copies, duplicates, forgeries: surprises via similarity calculation”), Maciej Janicki, Helina Harendi, Kati Kallio, Liina Saarlo ja Mari Väina sarnasusarvutuste kasutamise võimalustest regilaulude tüpologiseerimise automatiseerimisel (“Computationally enhanced typeindexing of Finnic oral poetry”), Olha Petrovych, Liina Saarlo, Mari Väina ja Kaarel Veski pidasid ettekande eesti ja ukraina laulude tõlkimisest TI abil ning teema-analüüsi võimalustest (“From Oral Tradition to Digital Insights: A Comparative Topic Analysis of Ukrainian and Estonian Folk Songs”), Tanel Torn esines ettekandega rahvapillimuusika salvestuste klassifitseerimisest (“Classification of Instrumental Folk Music Recordings with Machine Learning”).

3. märtsil korraldasid Mark Mets, Kadri Vider, Taive Särg, Katrine F. Baunvig, Mari Väina ehk Kirjandusmuuseumi EKKD uurimisrühma liikmed koos Katrine F. Baunvig’iga Aarhuse Ülikoolist Digihumanitaaria (DHNB) konverentsil tööpaja “Explorations of the dynamics of cultural phenomena in text corpora”, mis koosnes ettekannetest ja praktilistest õpisessioonidest. Selle osana pidasid Mark Mets, Taive Särg, Kadri Vider, Natali Ponetajev, Mari Väina, Kaarel Veski, Mia Marta Ruus ja Janika Oras ettekande eestlaste muusikakogemusi kajastava küsitluse annoteerimisest suure keelemudeli abil, tulemuste valideerimisest ning järgnevast arvutuslikust analüüsist (“Computational

approaches with zero-shot annotating for survey analysis: case of Estonians' relations to music") ning Mark Mets viis läbi õpissessiooni uurimuse metodoloogia praktiliseks tutvustamiseks.

Mari Väina osales koos Sanita Reinsone, Kyrre Kverndoki, Kati Kallio, Fredrik Skoti ja Trausti Dagssoniga ka digihumanitaaria ja pärimusarhiivide kokkupuuteid käsitleva tööpaja ("Tradition Archives Meet Digital Humanities II") korraldamisel ning koos Edward Gray, Sanita Reinsone, Koraljka Golubi, Mikko Toloneni, Johanna Lilja, Inés Matrese, Eiríkur Smári Sigurðarsoni ja Olga Holowniaga digihumanitaaria teadustaristute loomist ja arendamist käsitleva tööpaja ("How to Structure and Organize a National Digital Humanities Research Infrastructure: Realizing the Digital Dreams of Tomorrow"), kus tutvustas ka uue, Eesti Kirjandusmuuseumi juhitava Eesti Teadus- ja Kultuuriandmete Digitaristu plaane.

Konverentsi korraldasid Eesti Kirjandusmuuseum (Mari Väina, Kadri Vider, Liisi Laineste, Olha Petrovych), Eesti Rahva Muuseum (Agnes Aljas, Pille Runnel, Piibe Nõmm), Eesti Keele Instituut (Martin Eessalu), Tallinna Ülikool (Andres Karjus) ja Tartu Ülikool (Joshua Wilbur ja Liina Lindström).

4. märtsil korraldasid Janika Oras ja Mari Palolill Tallinnas Eesti Muusika- ja Teatriakadeemias laiemale avalikkusele suunatud õpitoa "Leelokool tuleb Tallinna – punktinoodi avalik tutvustus".

4. märtsil avati Viljandis Pärimusmuusika Aidas Alar Madissoni näitus "Häälte vägi. ERA toetuskontsert 2020", üritusel kõnelesid autor, Eesti pärimusmuusika keskuse Tarmo Noormaa, EKM direktor Piret Voolaid ja Risto Järv, esinesid Cätlin Mägi ja Piret Päär.

6. märtsil esines Ave Goršič Jõhvi ajalooapäeval ettekandega "Digiekskursioon Kirjandusmuuseumi portaali KIVIKE ning Eesti Raamatu Aasta 2025 kogumisvõistluste tutvustus".

10. märtsil tutvustas Janika Oras Tartus, Eesti Kirjandusmuuseumis TÜ Eesti kultuuri kursuse tudengitele õpitoa vormis eesti regilaule.

12. märtsil avati Palamuse raamatukogus näitus "Kurr-karr kus sa lähed? Kassi helge kuju Eesti Rahvaluule Arhiivi fotodel". Näituse koostas Liinas Saarlo, kujundas Pille Niin.

13. märtsil pidas Taive Särg kirjandusmuuseumis konverentsil "Laula, laula lindu... Siuru meie kultuuriloos" ettekande "Loomislaulu lind: Munast mitte-sündinu".

18. märtsil viis Janika Oras läbi eesti keelt, selle juuri ja ajalugu tutvustavad tunnid emakeelepäeva tähistamiseks TERA Peedu kooli 1.–3. ja 4.–6. klassile.

18. märtsil esines Ave Goršič Rakvere ajaloopäeval ettekandega “Digiekskursioon Kirjandusmuuseumi portaali KIVIKE ning Eesti Raamatu Aasta 2025 kogumisvõistluste tutvustus”.

20. ja 21. märtsil esinesid Tartumaal Kadrina mõisas peetud folkloristide 19. talvekonverentsil “Paralleelmaailmad ja paralleelpärimused” ERAst ettekannetega Getter Lauk ja Mia Marta Ruus (“*Ma scottishit* ei oska, aga reinlendrit küll”: paralleelmaailmadest traditsioonilises tantsus”) ning Inna Lisniak (“The Role of Traditional Instruments in the Practice of Estonian and Ukrainian Musicians”).

21. märtsil esitleti Võrus Võru Instituudi 30. aastapäeva üritusel kogumiku “Võromaa rahva jutusõ” esimese osa “Immejutusõ” esimest köidet. Raamatu koostas ERA muinasjututekstide põhjal Urmas Kalla, väljaande tüübikommentaari tegi Mairi Kaasik.

22. märtsil viis Janika Oras Eesti Kirjandusmuuseumis läbi Seto leelokooli, mis oli pühendatud Hilana Taarka repertuaarile.

22. märtsil kõneles Natali Ponetajev koos Leanne Barboga Klassikaraadio saates “Folgialbum” plaadist “Lükata-tõmmata, hargiga-roobiga” (Helisalvestusi Eesti Rahvaluule Arhiivist, 16). Küsitles Liina Vainumetsa.

25. märtsil ilmus portaalis Novaator Andreas Kalkuni ja Eesti demograafia keskuse vanemteadur Kersti Lusti uurimusele toetuv ülevaade “Ajaloollikad: eesti vallasemade põli oli siiski kibe”, koostas Airika Hallik.

26. märtsil pidas Mari Väina tippkeskuse Eesti juured avalikus loenguseerias “Soome lahe kontaktid” veebiloengu Soome lahe kontaktide kajastustest rahvaluules.

31. märtsil kaitses Lona Päll Tartu Ülikooli semiootika ja kultuuriteooria eriala doktoritöö “Bridging the disconnections: an ecosemiotic approach to place-lore in environmental conflict communication” (“Semiootiliste ühenduste taastamine: ökosemiootiline vaade kohapärimuse rollile keskkonnakonfliktides”).

Risto Järv, Mari Väina

Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonnas

20. ja 21. novembril 2024 osales Sergey Troitskiy veebi vahendusel Odessas korraldatud rahvusvahelisel teaduskonverentsil “Loomemajandus kaasaegses kultuuris” ettekandega “Kultraband: kuidas uurida “kultuuri kontrabandi” ja migrantide verna-kulaarsete teadmiste mõju vastuvõtvale kultuurile”.

10. detsembril 2024 anti üle Eesti Teadusagentuuri korraldatud üliõpilaste teadustööde konkursi preemiad. Katre Kikase doktoritöö “Moderniseerumine rahvaliku kirjalikkuse peeglis: 19. sajandi lõpu rahvaluulekogujad arhiivi ja avalikkuse äärealal” (juhendaja: Risto Järv, ERA) märgiti ära humanitaarteaduste ja kunstide valdkonnas.

11. detsembril 2024 osales Sergey Troitskiy veebi vahendusel Odessas korraldatud rahvusvahelisel teaduskonverentsil “Kantiana: kriitika ja filosoferimine” ettekandega “Võitlus Immanuel Kantiga”.

12. ja 13. detsembril 2024 esines Nikolai Anisimov veebi vahendusel Glazovis (Udmurtia) korraldatud ülevenemaalisel (rahvusvahelise osalusega) teaduslik-praktilisel konverentsil “Euroopa ja Aasia keeled ja etnokultuurid” ettekandega “Interneti etnograafia: udmurdi kultuur COVID-19 pandeemia tingimustes”. Konverents oli pühendatud professor Natalia Orekhova mälestusele.

13. ja 14. detsembril 2024 pidasid Mari Väina ja Reet Hiimäe Eesti juurte tippkeskuse seminaril “Interdistsiplinaarsed võimalused minevikusündmuste uurimisel” Särghaua õppekeskuses ettekande “Folkloristika ja kultuurigeograafia tööühma juhtumid”.

17. detsembril 2024 osales Mare Kõiva Meremäel muinasjuttude tööühma 15. seminaril, kus tutvustas raamatu “Maailmade vahel” teist osa.

17. ja 18. detsembril 2024 toimus kirjandusmuuseumis 68. Kreutzwaldi päevade ja Medica XVII konverents “Vaimne tervis, isik ja kogukond kultuuriloolises perspektiivis” (peakorraldaja Katre Kikas). Osakonda esindasid ettekandega Mare Kalda (““Keegi ei kirjuta väitekirja lihtsalt niisama, tundmata vähemalt korra eksistentsiaalset kriisi.” Lohutavad ja motiveerivad meemid akadeemilistes sotsiaalmeedia gruppides”), Sergei Troitskiy (“Pandeemia tekitatud rahutuse infrastruktuur kultuuri- ja sotsiaalvaldkonnas”), Anastasiya Fiadotava (“Vaimse tervise representatsioon eestikeelses internetihuumoris”), Mare Kõiva (“Võõrad majad – mured ja enese balansseerimine”), Reet Hiimäe (“Ülitaju ja postintersektionaalsus”) ja Katre Kikas (“Kuidas rääkida tabuteemadest: ühe inimese enesetapp žanride rägastikus”).

Konverentsil esinesid ka Andreas Kalkun ("Arstiabi mõisast: talupoja vaade") ja Tiiu Jaago: ("Tere, kallid õekene!" Tervis kirjade teemana). Digihumanitaaria töörühm (Taive Särg, Mark Mets, Kadri Vider, Mari Sarv, Kaarel Veskis, Natali Ponetajev) tegi ettekande "Muusika mõnu ja valu küsitluse "Muusika minu elus" tekstide arvutianalüüsi põhjal".

19. detsembril 2024 osales Mare Kõiva Meremäel 15. muinasjutuseminaril "Muinasjuttude vahel" ettekandega "Noa laev ja üleilmne veeuputus".

10. jaanuaril 2025 korraldas Natalia Ermakov Eesti Kirjandusmuuseumis mari kultuuri õhtu, mille raames avati Zhanna Tohti näitus "Millest räägivad mari mustrid?". Miniseminaril avati maalide teemasid lühiettekannetega. Esinesid Zhanna Toht ("Muster, märk ja kunstnik traditsioonilises kultuuris"), Natalia Lill ("Tikand mari kultuuris"), Ljudmilla Jamurzina ("Perituaalid mari kultuuris"). Vaadati katkendit Aleksei Alekseevi filmist "Pühamägi" (mari talvepüha Shorõkjol kombestikust). Esines Tartu Marilaste Liidu ansambel Mari Kumõl. Kõlasid mari luuletused Arvo Valtoni tõlkes. Natalia Ermakov oli ka näituse kaaskorraldaja.

13. jaanuaril pidas Mare Kõiva ettekande Põlvas Jakob Hurda nimelise Põlva Rahva-hariduse Seltsi korraldatud Jakob Hurda 118. surma-aastapäeva tähistamisel, rääkides Hurda uurimisvaldkondadest (rahvaastronoomia, unenäod).

14. jaanuaril esinesid Mare Kõiva, Nikolay Kuznetsov ja Sergey Troitskiy Tallinnas, kus ERR Raadio 4 stuudios tutvustati kuulajatele Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastuse uusi folkloristikaalaseid teoseid: Soome-ugri luule tõlkeraamatut ja Mare Kõiva uut väljaannet Saaremaa nõidadest. Õhtul tutvustati uusi väljaandeid ka ERR ETV+ kanalil saates "Horisont" (<https://jupiterpluss.err.ee/1609565651/gorizont>).

16. jaanuaril oli Laulupeomuseumis kolmandal Café Nordeni kohtumisõhtul külas usundiuuri ja religiooni arheoloog Tõnno Jonuks. Kohtumine toimus näituse "Imeline Põhjala" programmi raames. Vestlusel keskenduti Põhjala mütoloogiale, arutledes, kas sarnasused müütides viitavad sellele, et Põhjala mütoloogia mõjutas Eestit, olid need mõjutused vastupidi või kas on võimalik, et sarnased narratiivid tekkisid hoopis iseseisvalt.

18. jaanuaril osalesid Nikolai Anisimov, Nikolay Kuznetsov, Mare Kõiva ja Sergey Troitskiy Tallinnas kultuuririkkuse galal, esitledes Viru keskuse Rahva Raamatute raamatuid, mis viivad esivanemate maailma ja pakuvad väärt lugemist ka järgmistele põlvkondadele. Raamatute seas olid kogumik "Soome-ugri rahvaste kirjanduskohvik. Uued tõlked" ja ajakirja Mäetagused udmurtidele pühendatud erinumber.

20. jaanuaril esines Mare Kõiva ISFNRI loitsude töörühma veebinaris.

Jaanuari eelviimasel nädalal nimetas Tartu linnavolikogu 2025 Tartu aukodanikud ja teenetemärgi Tartu Täht saajad. Folkloristikaosakonna juhataja Mare Kõiva pälvis teenetemärgi Tartu Täht.

30. jaanuaril osales Reet Hiiemäe Eesti Raamat 500 avatseremoonia raames toimunud Utopia Saatkonna korraldatud üritusel “Eesti Raamat 1000” lühiettekandega Eesti raamatu juurtest ja tulevikust.

2. veebruaril esines Natalia Ermakov Eesti Vabaõhumuuseumis loenguga “Naise roll ersa kultuuris”.

4. ja 5. veebruaril viibis Reet Hiiemäe projekti “Chryses: Mapping Environmental Health Crises – Public Understanding Through Myths and Science” stardikohtumisel Edinburghis (Šotimaal) ja andis ülevaate mentaalse ja narratiivse kaardistamise uurimiskogemusest mütoloogilise ja folkloorse materjali käsitlemisel.

5. veebruaril modereeris Mare Kõiva Tartu Tasku keskuse Rahva Raamatus Ülo Siimetsa raamatuesitlust, et tutvustada viimase äsja ilmunud raamatut “Eesti poisid Tšuktsimaal”.

7. veebruaril korraldasid folkloristika osakond ja Udmurdi Riikliku Ülikooli udmurdi filoloogia, soome-ugri teaduse ja ajakirjanduse instituut rahvusvahelise *online*-konverentsi “Maskid ja sandid: traditsioonilised ja kaasaegsed aspektid”. ZOOMi kaudu peetud venekeelsete ettekannetega tähistati udmurdi folkloristi Galina Gluhhova 60. sünnipäeva.

Esinesid kirjandusmuuseumi direktor Piret Voolaid; Tatiana Korobova (“Galina Gluhhova panus udmurdi folkloristikasse”); Galina Gluhhova (“Sanditamine udmurdi traditsioonis: maskid, kujutised, sümbolid”); Nikolai Anisimov (“Talvine sanditamine udmurtidel: viimaste aastate välitöödest”); Mare Kõiva (“Mardid, Kadrid, mardisandid, kadrisandid, sügis-talvine sanditamine”); Nikolai Kuznetsov (“Vežadõr – komi jõulud: ennustused ja sanditamine”); Natalia Ermakov (“Koljadatamine: laulud ja sanditamine mordva diasporaas Eestis”); Sergey Troitskiy (“Ktoonilise isikustamine: hunt”).

13. veebruaril toimus Tartu Ülikooli Narva kolledžis populaarteaduslik seminar “Narva – Ingerimaa pealinn”. Folkloristika osakonna juhataja Mare Kõiva rääkis teisepoolsusest ja teisepoolsetest olenditest eesti kultuuris ning esitles uusi raamatuid “Vetehaldjad 1” (2024) ning “Saaremaa nõiad ja võlud” (2024). Nikolay Kuznetsov ja Sergey Troitskiy tutvustasid väljaannet “Soome-ugri kirjanduskohvik. Uued tõlked” (2024) ja

soome-ugri kirjanduskohvikut kui sellist. Nikolai Anisimov esitles koos Mare Kõiva-ga ajakirja Mäetagused udmurdi kultuurile pühendatud erinumbrit (nr 90). Nikolai Anisimov andis ülevaate, kuidas ühe õpetajaametit pidanud udmurdi naise 50 aasta jooksul kirjutatud päevikutest valmis raamat.

13. veebruaril pidas Reet Hiimäe Eesti Kunstiakadeemias külalisloengu “Kaitsest kättemaksuni: esemetele omistatud maagilisest mõjust eesti folklooris”.

18. veebruaril osales Reet Hiimäe koos diplomaadi ja kirjaniku Jaak Jõerüüdiga ETV2 saates “Kultuuristuudio. Arutelu”. Fookuses olid riiklikud ja rahvalikud traditsioonid.

20. veebruaril pidas Eda Kalmre klubis Humal loengu “Mälestused sõjajärgsest Tartust. Ühe hirmsa kuulujutu jälgedes”.

21. veebruaril kõneles Piret Voolaid Tartus Heino Elleri Muusikakooli Tubina saalis toimunud Eesti Vabariigi 107. aastapäeva pidupäeva kontserdil eesti keelest, kultuurist ja traditsioonidest raamatuaasta valgusel.

22. veebruaril osales Mare Kõiva Eesti Rahva Muuseumis Tartu linna kontsertaktusel, kus anti üle Tartu linna aukodaniku ja Tartu Tähe aunimetused. Tartu aukodaniku tiitli said statistik ja rahvastikuteadlane Ene-Margit Tiit, ajakirjandusloolane Krista Aru ning endine Tartu linnapea ja Eesti Vabariigi peaminister Andrus Ansip. Teenetemärgi Tartu Täht võtsid vastu folklorist Mare Kõiva, etnoloog Reet Piiri ja näitleja Aivar Tommingas. Aktuse kontsertkavas esines ansambel Lonitseera.

25. veebruaril pidas Sergey Troitskiy Jerevani rahvusvahelise hariduse keskuses (Armeenia) avaliku loengu “Ballet as a Form of Protest: The Protest Content of the (Post-)Folkloric Motif”.

5.–7. märtsini osales Anastasiya Fiadotava Digital Humanities in the Nordic and Baltic countries (DHNB) konverentsil postriga “Testing Quantitative Methods on Multinational Humorous Data” (kaasautorid Guillem Castañar Rubio, Agata Hołobut, Jan Rybicki).

12. märtsil tutvustasid Katre Kikas, Mare Kõiva ja Taive Särg Klassikaraadio saates “Delta” konverentsi “Laula, laula lindu... Siuru meie kultuuriloos”.

13. märtsil korraldasid Eesti Kirjandusmuuseum (peakorraldaja Katre Kikas) ja Siuru kultuurikeskuse meeskond Eesti Kultuurkapitali ja Tartu linna kultuuriosakonna toel konverentsi “Laula, laula lindu... Siuru meie kultuuriloos”. Osakonda esindas Mare Kõiva ettekandega “Siurulind-sinilind maailma mütoloogias”.

16. märtsil esines Piret Voolaid Vikerraadio vestlussaates “Teise mätta otsast” teemal “Sportlased kui kangelased”.

17. märtsil korraldasid SIEFi rituaalse aasta töörühm ja kirjandusmuuseumi folkloristika osakond *online* seminari “Values and traditions”. Seminari avas Irina Stahl, esinesid Anastasiya Ryko (“Breaking the boundary ‘life’/‘death’ or restoring it: what dominates in the funeral rites of the Old Believers of Prichudye?”), Ekaterina Anastasova (“St. Constantin the Philosopher and St. Clement of Rome – a living legend of Hersonesos”), Mare Kõiva, Sergey Troitskiy ja Anna Troitskaja (“Ethnolinguistic Aspects of School Lore Research in Estonia”), Irina Sedakova (“Theories and traditions”). Diskussiooni juhtisid Irina Stahl ja L. S. Fournier.

20. ja 21. märtsil toimus Tartumaal Peipsiääre vallas Kadrina mõisa külalistemajas folkloristide XIX talvekonverents “Paralleelmaailmad ja paralleelpärimused”. Osakonda esindasid ettekandega Mare Kalda (“Maailmas, mille sees elame, on teine maailm: tavamaailma rikastamine tähendustekihiga hobigrupi tegevuses”), Katre Kikas (“Kodune külalisraamat argikirjalikkuse väljal: mitmehäälsusest kooruvad lood”), Eda Kalmre (“Tõde ja eetika mälestustes sõjajärgsest Tartust: ühe kuulujutu jälgi ajades”). Guillem Castañar Rubio, Anastasiya Fiadotava, Liisi Laineste ja Sergey Troitskiy (ühisettekanne “‘We Won’t Buckle under a Bucket’. Humour in Recontextualising Hate Speech”).

24. märtsist kuni maikuu lõpuni on kirjandusmuuseumi fuajees võimalik tutvuda väljapanekuga “Kevad piltpostkaartidel” (folkloristikaosakonna rakendusliku teadusarhiivi EFITA kogust), kaardid valis näitusele folkloristika osakonna praktikant Karin Koiduaru.

27. märtsil viibis Mare Kõiva lähetuses Värskas, kus rääkis väarikate ülikoolis ühe nädal viibimise kohta, milliseid tähendusi on neile omistatud.

27. märtsil esines Mare Kõiva Tartu linnaraamatukogus ettekandega “F nagu folkloor”.

Osakonna seminarid

9. detsembril 2024 kuulati Anu Raudsepa ajalooteemalist, arhiividokumentidele toetuvat ettekannet “EKP Võrumaa Komiteele saadetud Stalini-aegsete anonüümkirjade allikakriitiline analüüs”. Analüüsiti ja tõlgendati Võrumaa inimeste (talunikud, metsavennad jt) ühiskonnakriitilisi anonüümkirju ajaloolises kontekstis.

13. jaanuaril 2025 kuulati Andrus Tinsi ettekannet “Jutustamine tehnoloogiast teise maailmasõja eelsete aegade kajastustes ja meenutustes”.

24. jaanuaril pidas Saša Babič Sloveenia Etnoloogia Instituudist ingliskeelse ettekande naljadest igapäevaelus: “Humorous folklore in everyday life”.

3. veebruaril pidas Katre Kikas ettekande “Visuaalne omaeluloolisus. Valdeste perekonna fotoalbumid 1946-2017”. Ettekandes tulid esile mõtted ja probleemid, milleni Katre on jõudnud lähisugulase fotoalbumite kogu mõtestades. Kas oluline on üksikfoto või album tervikuna? Kui oluline on küsimus autorist? Aga adressaadist? Milline on fotograafia ja albumite funktsioon Valdeste perekonna sotsiaalsetes võrgustikes? Milline nende suhe teiste omaelulooliste allikatega. Mis osa inimese (või ühiskonna) elust on jõudnud albumitesse, mis osa jäänud varjule.

10. veebruaril kuulati Martin Nõmme ettekannet “Mikihiirestunud eestlasest siin- ja sealpool ookeani”.

1. aprillil rääkis Peder Gammeltoft (Bergeni Ülikooli raamatukogu) ettekandes “From Shared Roots to Divergent Paths: Onomastics and Ethnology in the Age of Modernization” onomastika ja etnoloogia tähendusest kultuuriuurimisel Norra näitel.

Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonnas

17. ja 18. detsembril 2024 toimus kirjandusmuuseumis 68. Kreutzwaldi päevade teaduslik konverents “Vaimne tervis, isik ja kogukond kultuuriloolises perspektiivis”, kus Tiitu Jaago esines ettekandega ““Tere, kallid õekene!” Tervis kirjade teemana”.

19. detsembril 2024 korraldasid Eesti Rahvaluule Arhiiv ja Tartu Ülikooli kultuuriteaduste instituut Meremäel muinasjuttude töörühma 15. muinasjutuseminari “Muinasjuttude vahel”, ettekandeid pidasid Kärri Toomeos-Orglaan, Mare Kõiva, Mairi Kaasik, Andreas Kalkun, Ülo Valk, Kristel Kivari, Ott Heinapuu ja Risto Järv.

14. veebruaril 2025 toimus Tartu Ülikooli raamatukogus ajakirja Keel ja Kirjandus aastaauhindade 2024. aastal ilmunud kirjutiste eest saadud auhindadele pühendatud konverents, kus laureaadid astusid üles ettekannetega. Keeleteaduse valdkonnas sai auhinna Annika Viht, kirjandusteaduse valdkonnas Aare Pilv, folkloristika valdkonnas Tiitu Jaago ning lühikirjutise eest Saara Liis Jõerand.

Kultuuriuuringute ja folkloristika valdkonnas otsustasid kolleegium ja toimetis auhinnata TÜ eesti ja võrdleva rahvaluule osakonna kaasprofessori Tiitu Jaago artiklit

“Esimene teade eestlaste laulmisest – kas ainult?”, mis ilmus Keele ja Kirjanduse folkloorile ja vägivalle keskenduvates teemanumbrites 8–9/2024.

Esitleti Keele ja Kirjanduse uut, vanema kirjakeele uuringute teemanumbrit (1–2/2025).

19. märtsil pidas Pihla Siim koos Tuire Liimataineni ja Samira Saramoga Soome hargmaiste ja mitmekeelsete arhiivide võrgustiku veebiseminaril ”Physical and Digital (Research) Materials” ettekande “New Finnish Immigration Archive: Reflections on Needs and Implementation”.

20. ja 21. märtsil korraldasid Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakond, Akadeemiline Rahvaluule Selts, Eesti Akadeemiline Usundiloo Selts ja Kodavere Pärimuskus Tartumaal Peipsiääre vallas Kadrina mõisa külalistemajas folkloristide XIX talvekonverentsi “Paralleelmaailmad ja paralleelpärimused”. Ülikooli folkloriste esindasid ettekandega Pihla Maria Siim (“Eri kodakondsusega paarid kuuluvuse piire kompamas”); Madis Arukask (“Väikerahva alternatiivajalugu filmides: vepsa mängufilm “Armastan” ja rahvuse saatus”); Haozhen Li (“The Workroom: the Vernacular Practicing and Theorizing of a Religious Group in Contemporary Northeast China”); Wei Chen (“The Disappearance of Wubai: A Demon Lost in the Changing Eastern Minyag Landscape”); Margaret Lyngdoh (“Parallel Realities among the Indigenous Communities of Northeast India”); Lodewyk Marthinus Barkhuizen (“Homecoming Exploring the Aesthetic and Expressive Dynamics of a South African Traditional Healing Ceremony”); Elsa Till Hillis (“Tracking the “Invisible Neighbors” in Norway”); Abhirup Sarkar (“From Souls to Assassins: Folklore of Parallel Worlds in Digital Games”) ja Kikee Doma Bhutia (“*Thensay Yaksay* and the Burden of Ritual Gift in Sikkimese Villages”).

Kaitstud doktoritöö

Lona Päll kaitses **31. märtsil** Tartu Ülikoolis semiootika ja kultuuriteooria erialal doktoritööd “Bridging the disconnections: an ecosemiotic approach to place-lore in environmental conflict communication” (“Semiootiliste ühenduste taastamine: öko-semiootiline vaade kohapärimuse rollile keskkonnakonfliktides”). Juhendajad professor Timo Maran (TÜ) ja lektor Ergo-Hart Västrik (TÜ); oponendid professor Tema Milstein, Uus-Lõuna-Walesi Ülikool (Austraalia) ja kaasprofessor Renata Sõukand, Veneetsia Ca’ Foscari Ülikool (Itaalia).

Asta Niinemets

NEWS IN BRIEF

Enn Ernits 80

Mare Kõiva writes about Estonian doctor of veterinary medicine, linguist, and esperantist Enn Ernits, who, among other things, has studied folklore and rock paintings.

Irina Sedakova 70

Svetlana Tolstaja writes about the work of Russian folklorist, balkanist, ethnolinguist and sociolinguist Irina Sedakova. Vene folkloristi, balkanisti, etnolingvisti ja sotsiolingvisti Irina Sedakova tegevusest kirjutab Svetlana Tolstaja.

Conference “Connections between song, instrumental music and dance in traditional music: Perspectives from the past to the present”

Natali Ponetajev, Olha Petrovych and Janika Oras write about the 14th international conference on traditional song held at the Estonian Literary Museum in Tartu from 25-27 November 2024. The conference was focused on the connections of folk singing to instrumental music and dance.

25 years among fairy tales. *Fairy Tale seminars 15, Fairy Tale project 25*

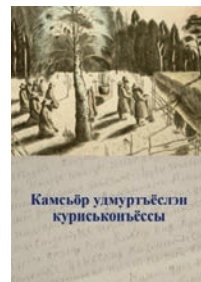
Risto Järv writes about the 15th fairy tale seminar “Among Fairy Tales” organised on 19 December 2024 by the fairy tale working group of the Estonian Folklore Archives and the University of Tartu Institute of Cultural Research, and the fairy tale project that has lasted for 25 years.

Calendar

A brief summary of the events of Estonian folklorists from December 2024 to April 2025.

Kama-taguste udmurtide palvetest

Ranus Sadikov ja Eva Toulouze (koost). *Kams'ör udmurt'ïöslen kuris'kon'ïössy* [Kama-taguste udmurtide palvused]. Ufa: Venemaa Teaduste Akadeemia Ufa Föderaalse Uurimiskeskuse R. G. Kuzejevi nimeline etnoloogiliste uurimuste instituut, 2023. 200 lk.

2023. aastal ilmus udmurdikeelne teaduslik-populaarne väljaanne “Kama-taguste udmurtide palvused” (“*Kams'ör udmurt'ïöslen kuris'kon'ïössy*”), mille koostasid etnograafist ajaloodoktor Ranus Sadikov ja visuaalantropoloogist filosoofiadoktor Eva Toulouze. Raamat käsitleb Kama-taguste udmurtide traditsioonilisi palveid ja loitse (*kuriskon*). Väljaanne on esimene Permi kraisi ja Baškortostani Vabariigis elavate udmurtide traditsiooniliste palvuste kõige täielikum kogu.

Materjal on esitatud loogiliselt, arusaadavalt ja murde eripärasid arvestades. Populaarteaduslik stiil võimaldab jõuda laiemal publikuni ja vältida keerulist teadusteterminoloogiat.

Raamatu koosneb mitmest osast. Esimene, teoreetiline osa käsitleb palve (*kuriskon*) fenomeni, tunnuseid ja olemasolu, selle uurimise, salvestamise ja kogumise üksikasjalikku ajalugu, selgitatakse töö struktuuri. Koostajad annavad üksikasjaliku võrdleva ajaloolise ülevaate ja analüüsivad erinevaid allikaid 18. sajandist tänapäevani. Tuuakse esile märkimisväärsed teadlased, kes aitasid Kama-taguste udmurtide seas seda nähtust jäädvustada ja uurida: Nikolai Rõtškov, Boriss Gavrilov, Grigori Vereštšagin, Nikolai Pervuhhin, Joann Vassiljev, Torsten Gustav Aminoff, Bernát Munkácsi, Yrjö Wichmann, Stepan Perevoštšikov, Semen Žuikov, Rif Nasibullin, Valei Kelmakov, Mihhail Atamanov, Vladimir Vladõkin, Tatjana Vladõkina, Ljudmila Aituganova, Margarita Hruštševa, Ranus Sadikov, Tatjana Minnijahmetova, Eva Toulouze, Nikolai Anisimov, Liivo Niglas, Laur Vallikivi.

Täiendava tekstide kogumise allikana on koostajad märkinud üleskutset ajakirjade ja ajalehtede vahendusel, pöördumist kultuurikandjate isiklike dokumentide ja interneti poole. Ära on toodud palvete-taotluste ja palveloitsude olemasolu ja toimimise nüansid ajaloolises tagasivaates. Huvitavad on kommentaarid, mis puudutavad sõnavara ja palve (*kuriskon*) esitamise iseärasusi, muudatusi nõukogude ja postsovetismi ajal ning tänapäeval. Näiteks andmed tekstide kohandamisest ühiskonnas ja riigis toimuvate muutustega või nende traditsioonilisest omandamisest keeldumine ja teksti lugemine suulise reprodutseerimise asemel. Kaasaegsete nähtuste hulgas märgitakse poetiliste autoritektide tekkimist.

Raamatu teises osas on mõtisklused udmurtide traditsioonilise maailmapildi üle. Lühidalt on ära toodud erinevad pühad, rituaalid ja palved, mille jooksul palveid (*kuriskon*)

reprodutseeriti; samuti räägitakse tänapäevastest palvetest. Andmeid kokku võttes räägib Ranus Sadikov elava traditsiooni olemasolust Kama-taguste udmurtide seas, kes peavad end jätkuvalt tõelisteks udmurtideks (*tšõn udmurt'es*).

Raamatu kolmandas osas on ära toodud ka palvete tekstid. Iga teksti juures on palve pealkiri ja lõpus viide näiteteksti esmaallikale. Näitetekstide puhul on säilitatud nende murdelised jooned. Raskemini mõistetavaid termineid, laene ja arhaisme selgitatakse joonealustes märkustes koos tõlgendusega. Mõne teksti lõppu on lisatud selgitavad kommentaarid. Muljet avaldab teadlaste kogutud näidete hulk. Sellel on väga oluline väärtus, sest neid palveid (*kuriskone*) esitatakse kalendritähtpäevadel, perekondlikel ja juhusündmustel, aga ka Kama-taguste udmurtide elus tähenduslike sündmuste rituaalides.

Куала куриськон

«Остэ, козма, Иммеркайёсы, Бадзын Иммеръёсы!

Тулыс куалаёсыз тодэ вайыса куриськисько, Иммеркайёсы!

Буре вайи, ачид тоськод. Омин.

Кэрткёс¹ мед луоз, сйзыл кизем жуосмы мед далтоз, туала кизем жуосмы мед далтоз. Омин.

Четын ветлйсь нылпиосмы таза мед луозы, котьку сюрессы жуыгт мед луоз.

Мон азьвыльз берло верасько, дыр, берлозэ азьвыл верасько, дыр, тодыны уг луы. Омин.

Вордэм пудоёсмы кырын исэн-таза² мед ветлозы, шуныт-небыт зорьёстэ сётыса кыллы. Омин.

Нэк³ тылзэсь, ураганъёслэсь сакласалэд ке шуыса куриськисько. Омин.

Бакча жемышгёсмы мед далтоз, война медаз поты, ог-огеныз ог туган кадъ мед улозы дунне вылын. Омин».

Лийво Ниглас, эстон антрополог, 2018-тй арын БР-ысь Бурай ёросысь Алтау гуртысь Галиахмет Хазиахметович Хазиахметовлэсь (1936-тй арын вордскем) Быдзыналын куала куриськон дыръя куриськемзэ видеое пунктэм. Куараысь гожъяме берыктійз Р.Р. Садиков.

Ekraanipilt. Näide kuriskoni tekstist (Kams'ör 2023: 48).

Lisa "Vatset" sisaldab mitmeid alajaotisi: 1) kuulsa ja autoriteetse udmurdi preestri Anatoli Galihhanovi poeetilised palved-taotlused / palved-loitsud; 2) mälestuspalved, mida peetakse matuse- ja mälestusriituste ajal ning enne pikka reisi; 3) udmurdi preestri Salim Šakirovi artikkel palvekorra- st, käitumisnormidest ja kohalike palvete lühikirjeldus; 4) järgneb Ranus Sadikovi ja Tatjana Minnijahmetova artikkel, mis kirjeldab lühidalt palvesüsteemi, misjärel antakse palvekaanonid, kus on eriti rõhutatud regulatsioone ja tabusid; 5) teine artikkel nüüelda dubleerib eelmist, selle autorid on Ranus Sadikov ja udmurdi preester Anatoli Galihhanov.

*Ranus Sadikov rõõmustamas just trükist tulnud raamatute üle.
Igor Kutšumovi foto 2023.*

Raamat sisaldab ka arhiivi-, ekspeditsioonifotosid preestritest, palveid ja koopiaid käsi-kirjadest traditsiooniliste *kuriskonide* tekstidega, mille on kirja pandud preestrid ise. Iga fotot saadab üksikasjalik kirjeldus.

Raamatu lõpus on kirjanduse ja allikate nimestik.

Raamat väärrib kahtlemata kõrget hinnangut ja kiitust. Teadlased on andnud suure panuse udmurdi vaimse etnokultuurilise pärandi jäädvustamisse ja säilitamisse. Laialdased kogemused Kama-taguste udmurtidega töötamisel tagavad raamatu koostajate pädevuse ja teadmised selles valdkonnas. Märkimist väärrib ülitäpne töö allikatega ja hooliv suhtumine algallikasse. Kõnealune väljaanne on väärtuslik allikas udmurdi pärimuskultuuri uurijatele. Lisaks väärrib kiitust selle avaldamine udmurdi keeles, mis võimaldab Kama-tagustel udmurtidel ja nähtavasti mitte üksnes neil pöörduda traditsiooniliste *kuriskonide* poole.

Nikolai Anisimov

BOOK REVIEWS

On the prayers of the Udmurts beyond the River Kama

Ranus Sadikov & Eva Toulouze (comps.) *Kams'ör udmurt'ïöslen kuris'kon'ïössy* [Prayers of the Udmurts beyond the River Kama]. Ufa: R.G. Kuzeev Institute for Ethnological Research, Ufa Federal Research Centre, Russian Academy of Sciences, 2023. 200 pp.

The book is introduced by Nikolai Anisimov.

Kaastööst

Mäetaguste toimetuse avaldab akadeemilisi kirjutisi rahvaluulest, rahvausundist, kultuuriantropoloogiast ja nendega seonduvatest valdkondadest. Ootame

- *teadusartikleid* (10–30 lk) – originaalartikleid pikema ja argumenteeritud probleemipüstitusega;
- *rakenduslikke artikleid* (5–15 lk) – lühemaid kirjutisi, mis käsitlevad üksikjuhtumeid, aktuaalseid teemasid, tutvustavad uurimisprojekte jne;
- *ekspertide kommentaare* artiklite juurde;
- *osalusvaatlusi, kommenteeritud (taas)trükke ja kommenteeritud tõlkeid*;
- *raamatu-, filmi-, helikandja- jm tutvustusi* (1–5 lk) – olulisimate erialaste väljaannete kommenteeritud ülevaateid ja/või analüüse;
- *lühivuudiseid* (1–2 lk) – lühiülevaateid konverentsidest, kaitstud teaduskraadidest jne;
- *lugejakirju* (1–4 lk) – lugejate kommentaare väljaannetele ja artiklitele. Autoritelt oodatakse ka lugejakirjadele reageerimist.

Ajakiri on eelretsenseeritav ja rahvusvaheliselt refereeritav. Käsikiri tunnistatakse vastuvõetavaks kahe positiivse anonüümse retsensiooni korral. Toimetajad teatavad artikli vastuvõtmisest või tagastamisest ja soovitatavatest muudatustest. Muudatused peab tegema autor.

- Artikli, mis on kirjutatud mõnes üldkasutatavatest tekstitöötlusprogrämmidest, võib toimetusele saata e-kirjaga. Lisada tuleb väljatrükk, mis abistab kujundamisel ja diakriitiliste märkide tuvastamisel, autori telefon ja e-posti aadress (või postiaadress).
- Kõigile kirjutistele tuleb lisada sõltuvalt kirjutise pikkusest 500–2500 tähemärgi pikkune, soovitavalt ingliskeelne resümee.
- Teadus- ja rakendusartiklitele tuleb lisada kuni 700 tähemärgi pikkune lühikokkuvõte (teesid) ja 2–7 märksõna tähestikulises järjekorras.
- Märkused ja kommentaarid lisada allviidetena.
- Kirjandusele viidake tekstis järgmiselt: (Wright 1995: 3–5) ehk sulud algavad – autor – aastaarv – koolon – tühik – lehekülje või -külgede numbrid – sulud lõpevad.

- Kirjanduse nimestikus esitage otseselt tsiteeritud ja viidatud teosed.
- Kirjanduse nimestik tuleb vormistada järgmiste näidete eeskujul, veebilehekülje viitele lisada viimase kontrollimise kuupäev:

Boll, Franz 1919. *Sternglaube und Sterndeutung: Die Geschichte und das Wesen der Astrologie*. Leipzig & Berlin: Teubner.

Carlson, Shawn 1985. A double-blind test of astrology. *Nature* 318, lk 419–425.

EE 1934. *Eesti entsüklopeedia* IV: *Jaapan-käolina*. Tartu: Loodus.

Prüller, Paul 1968. Eesti rahvaastronoomia. *Teaduse ajaloo lehekülgi Eestist* I. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 11–62.

Eesti Kiikingi Liit (<http://www.kiiking.ee> – 6. juuli 2003).

- Kui tahate illustreerida oma kirjutise võrguversiooni heli- või videonäidetega, soovitame kasutada helifaile laiendiga .mp3. Videonäideteks sobivad tugevalt tihendatud .mpg-failid.
- Illustreerivad fotod esitada .tif- või .jpg-formaadis, optimaalne resolutsioon 300 dpi (kui foto pikem külg on 10–12 cm). Vektorgraafika puhul eelistame .eps-formaati, bitmap-graafika puhul .tif-formaati. Jooniste optimaalne resolutsioon on 600–1200 dpi.
- Lisatud illustreeriva materjali kasutusõiguste (*copyright*) eest vastutab autor.

Täpsemad vormistusjuhised ja kaastööle esitatavad nõuded leiab internetist ajakirja Mäetagused koduleheküljelt (www.folklore.ee/tagused).

Toimetus